MAGYAR KULTÚRA I.

MAGYAR IRODALOM WORLD-WIDE

Három pólus : Magyarország, Utódállamok, Nyugat

HOLLANDIAI MIKES KELEMEN KÖR — MIKES INTERNATIONAL
47. TANULMÁNYI NAPOK

2006. szeptember 21 — 24.
Elspeet, Hollandia

Mikes International
Hága, Hollandia

2007.

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A könyv a következő Internet-címről tölthető le: ***http://www.federatio.org/mikes_bibl.html***

Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, a következő címen iratkozhat fel:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The book can be downloaded from the following Internet-address: ***http://www.federatio.org/mikes_bibl.html***

If you wish to subscribe to the email mailing list, you can do it by sending an email to the following address:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

ISSN 1570-0070 **ISBN-13: 978-90-8501-109-5** **NUR 600**

© Mikes International 2001-2007, All Rights Reserved

A KIADÓ ELŐSZAVA

Jelen kötetben a 2006. szeptember 21-24. között a hollandiai Elspeet-ben megrendezett 47. Mikes Tanulmányi Napok előadásait találja meg gyűjteményes formában, különlenyomatban az olvasó.

A Bibliotheca Mikes International könyvkiadásunk keretében az alábbi kötetek jelentek meg eddig a Tanulmányi Napok sorozatban:

- **Eszmék nyomában**
- **Három tanulmány az *avantgarde*ról**
- **Magyar ifjúság world-wide és Emlékünnepély 50 év Mikes 1951-2001**
- **Hogyan látjuk egymást — látjuk-e egymást (Közép-)Európában?**
- **Új Atlantisz**
- **Kultúrák térhódítása – Új világrendeződések. Magyar életmezők.**
- **Nyugati magyar szellemvilág**

Hága (Hollandia), 2007. július 16.

MIKES INTERNATIONAL

© Copyright Mikes International 2001-2007

PUBLISHER'S PREFACE

In present volume we publish the material of the 47th Mikes Study Week international conference (held between 21-24 September 2006 in Elspeet, the Netherlands) entitled: *HUNGARIAN CULTURE I. — HUNGARIAN LITERATURE WORLD-WIDE. Three Poles: Hungary, Territories in the Carpathian Basin outside Hungary, West.*

The following volumes were published in the Study Week series of Bibliotheca Mikes International:

- **IN QUEST OF IDEAS** (in Hungarian)
- **THREE ESSAYS ON AVANTGARDE** (in Hungarian)
- **HUNGARIAN YOUTH WORLD-WIDE** (in Hungarian)
- **HOW DO WE SEE EACH OTHER — DO WE SEE EACH OTHER IN (CENTRAL-)EUROPE?** (in Hungarian and in English)
- **NEW ATLANTIS** (in Hungarian)
- **EXPANSION OF CULTURES** (in Hungarian and in French)
- **WESTERN HUNGARIAN SPIRITUALITY** (in Hungarian)

The Hague (Holland), July 16, 2007

MIKES INTERNATIONAL

© Copyright Mikes International 2001-2007

TARTALOM

A Kiadó előszava ___ ***III***

Publisher's preface ___ ***IV***

A TANULMÁNYI NAPOK TÉMÁJA ÉS MŰSORA ___ ***1***

ELŐADÁSOK ___ ***3***

Neubauer János ___ **4**
Mennyire hazai a föld, amelyen járunk? ___ 4

Arday Géza ___ **11**
A lélegeztetőkészüléken tartott magyarországi könyvkiadás ___ 11

Vallasek Júlia ___ **13**
Fordulópontok az erdélyi magyar irodalomban ___ 13

Sipos Gyula ___ **22**
Contexte, culture : une contribution ___ 22

Beke Albert ___ **26**
Népfi vagy kegyenc? — Illyés Gyula és a hatalom ___ 26

Sulyok Vince ___ **36**
A magyar szó és gondolat — északi fordításokban. A fordítói tevékenység fontossága és missziója. ___ 36

Gömöri György ___ **39**
Összjáték : magyar irodalom Nyugaton és máshol 1956 óta ___ 39

Makkai Ádám ___ **45**
In Quest of the Miracle Stag (I-II) ___ 45
A csodaszarvas nyomában ___ 54

Farkas Flórián ___ **58**
Magyar szellemvilág world-wide ___ 58

MAGYAR IRODALMI FIGYELŐ ___ ***63***

Czigány Lóránt ___ **64**
Megfricskázott grimaszok ___ 64

GLORIA VICTIS 1956 ___ ***70***

Sulyok Vince ___ **71**
Gondolatok a 'GLORIA VICTIS 1956' kapcsán ___ 71

MELLÉKLETEK ___ ***72***
A Tanulmányi Napok előadóinak életrajza ___ 73
Sajtóközlemény ___ 76

© Copyright Mikes International 2001-2007

A TANULMÁNYI NAPOK TÉMÁJA ÉS MŰSORA

Napjainkban tanúi lehetünk a magyar irodalom és kultúra nemzetközi reneszánszának, szerte az egész világon. A magyar irodalom a magyar lélek tükre. Klasszikusaink és kortárs íróink a jelek szerint tartósan betörtek az eddig szinte elzártnak minősíthető piacokra. A hagyományosan magyar nyelvű és témájú irodalom mellett létrejött és növekvőben van egy olyan irodalom, amely nem szükségszerűen magyar nyelvű és gyakran egy elképzelt magyar világ témáira épül. Ezek a jelenségek jelzik a mai magyar irodalom új jellegzetességét: a sokszínűséget és nemegyszer a más kultúrákra gyakorolt megtermékenyítő hatását is. Ugyanakkor tudatában vagyunk annak, hogy az utódállamokban a magyar irodalom létszükséglet. Az utódállamok irodalma külön kultúr-egészet jelent. Értékeket termel ki, amelyek az egyetemes magyar kultúra részét képezik s melyek egyben gyakran túlmutatnak a magyar kultúrvilág határain.

E tények tükrében felmerül a magyar irodalom és általában a magyar kultúrvilág határai újrafogalmazásának igénye. Mindezt a 20. század magyar történelme is szükségszerűvé teszi. A 20. század elejéig többé-kevésbé egységes magyar irodalom — ismert történelmi események következtében szociológiai szükségszerűségként — hárompólusúvá vált. A trianoni Magyarország írótársadalmára alapvetően két tényező hatott, illetve hat: az évezredes többkultúrájú közeg eltűnése és az irodalmi élet 1946-ban kezdődő és véghezvitt államosítása. Az utódállamok magyarságának irodalma a kényszerű emigráció jegyeit viseli magán: mint minden emigráció visszavettetve önmagára, szükségszerűen keresi a saját egzisztenciális központi jelentéseit és értékeit nemzetközi viszonyulásokban. Hasonló helyzetben van a nyugati magyar emigráció, amely – minden kényszerűsége ellenére – önkéntes emigráció. E kettőt együtt nevezzük mi *Nagy Magyar Emigráció*nak.

A Nagy Magyar Emigráció szerepe a magyar szellemi életben stratégiai jelentőségű, mert kulcsszerepet játszott és játszik az eredeti magyar kultúrértékek átmentésében és ezt felhasználva létünk és szerepünk újragondolásában. Garancia egyben az egyetemes magyar szellemvilág vitalitásának megőrzésében. A jövő magyarsága ennek a három pólusnak az összjátékából áll össze. A magyarságnak három középpontja van és ez megváltoztathatatlan.

Hogyan fejlődik e hárompólusú magyar irodalmi — és általában kulturális — élet a 21. században? Milyen hatások érik kívülről és milyen megtermékenyítő hatással lesz más világokra? Milyen összjáték alakul(hat) ki a különböző pólusok között? Milyen irányú fejlődésnek van 'piaca' a nemzetközi porondon? Kik jelennek meg, kik alkotnak ebben a kiterjedő magyar irodalomban? Mennyiben egyedi struktúrája révén a magyar nyelv, mint ennek az irodalomnak és szellemvilágnak a hordozója? Többek között ezekre a kérdésekre kívánnak válaszokat adni és útmutatást nyújtani felkért szakértő előadóink.

Körünk irodalmi díját, a *Magyar Irodalmi Figyelő*-t ezévben is odaítéljük egy magyar írónak, éljen bárhol a világon. 2005-ben a Kör Ferdinandy György (San Juan de Puerto Rico) laudatioja alapján a díjat Sándor Andrásnak (jelenleg Magyarország) ítélte oda.

Előzetes: A 2007. évi Tanulmányi Napok témája terveink szerint a következő: MAGYAR KULTÚRA II. — MAGYAR SZELLEMI MŰHELYEK WOLRD-WIDE. Három pólus: Magyarország, Utódállamok, Nyugat.

Tanulmányi Napjainkra minden tagunkat és barátunkat szeretettel hívjuk és várjuk.

A Vezetőség

© Copyright Mikes International 2001-2007

Dátum	Idő	Előadó/Előadás	Előadás címe
Szeptember 21. Csütörtök	15:00	**Tóth Miklós**, elnök, HÁGA	A Tanulmányi Napok megnyitása
	15:15	**Kibédi Varga Áron**, AMSZTERDAM	A Tanulmányi Napok témájának bevezetése
	16:00	**Neubauer**, AMSZTERDAM	Pest-Buda eltűnt kultúrái
	20:00	**Biernaczky Szilárd**, BUDAPEST **Csicsery-Rónay István**, WASHINGTON **Szigeti László**, POZSONY	**'A magyar kultúra kiadói és terjesztői'**
Szeptember 22. Péntek	9:00	**Arday Géza**, BUDAPEST	Lélegeztetőkészüléken tartott kultúra: a magyarországi irodalom helyzete
	11:00	**Vallasek Júlia**, KOLOZSVÁR	Világok változása. Az erdélyi irodalom fordulópontjai.
	15:00	**Sipos Gyula**, PÁRIZS	Magyar színház Franciaországban (különös tekintettel Josef NADJ Orléans-i JEL-színházára)
	19:30	**Farkas Flórián**, HÁGA	**Beszámoló a Mikes International V. évéről**
	20:00	**László Noémi**vel beszélget **Arday Géza** KOLOZSVÁR — BUDAPEST	**Irodalmi Párbeszéd**
Szeptember 23. Szombat	9:00	**Beke Albert**, BUDAPEST	Népfi vagy kegyenc? — Illyés Gyula és a hatalom
	11:00	**Sulyok Vince**, OSLO	A magyar szó és gondolat — északi fordításokban. A fordítói tevékenység fontossága és missziója.
	15:00	**Gömöri György**, LONDON	Magyar irodalmi peregrináció: nyugati és kisebbségi magyar irodalmi összjáték
	19:30	**Czigány Lóránt**, LONDON	**Magyar Irodalmi Figyelő**
	20:00		**Gloria Victis 1956** Ünnepélyes irodalmi megemlékezés az 1956-os Magyar Forradalomról és Szabadságharcról
	21:00		Irodalmi Est
	22:00		Fogadás
Szeptember 24. Vasárnap	10:00	**Makkai Ádám**, CHICAGO	Magyar költészet angolul — a *CSODASZARVAS* kötetek (1 és 2) története és sorsa
	12:00	**Tóth Miklós**, elnök, HÁGA	A Tanulmányi Napok bezárása

Szombaton 13:00 és 17:00 óra között *magyar kulturális foglalkozás*t tartunk az ifjúság számára. Ennek műsora a következő:

- Jókai és kora
- Filmvetítés (Jókai Mór: A kőszívű ember fiai)
- Népi táncház

© Copyright Mikes International 2001-2007

ELŐADÁSOK

© Copyright Mikes International 2001-2007

Neubauer János

Mennyire hazai a föld, amelyen járunk?

Mennyire nemzetköziek a kelet-közép-európai államoknak a régi és fontos városai a globalizáció mai világtrendjében? Az első benyomások megtévesztően pozitívak: a városokat elöntik a külföldi turisták, a nemzetközi vállalatok jelen vannak mindenhol, a legkülönféle külföldi üzletek neve megtalálható az utcákon, és mindez azt hozza magával, hogy elég sok külföldi üzletember lakik a városokban, rövidebb-hosszabb időre. Ezek azonban csak felületes szimptómák, amelyek mögött egy mély provincializálódás rejtőzik, mert a legtöbb városból nagyjából eltűntek azok a kisebbségi lakosok, akik Londont, Párizst, New Yorkot vagy Berlint igazi világvárossá teszik. A különbség nem a nagyságban rejlik, hanem a pluralitásban. A mai kelet-közép-európai városoknak lakói nagyjából monokulturálisak és egynyelvűek.

Ez nem mindig volt így: alig két évszázaddal ezelőtt nemzetiségileg tarkábbak voltak ezek a városok, már azért is, mert 1800 körül egyetlen kelet-európai állam sem volt önálló. Ennek egyik következménye az volt, amint Sziklay László írja, „ennek a területnek alig van tájegysége, amelyen ekkor legalább két vagy több nemzetiség ne élt volna egymás mellett vagy együtt, egymással összekeveredve". Az utolsó kétszáz évet e térségben a nemzeti ébredések és a nemzeti államok megalakulása jellemzi, úgyhogy ma független államok vannak ott ahol 1800 körül csak impériumok léteztek. A nemzeti ébredések politikailag és kulturális színvonalon sok pozitív fejlődéshez vezettek, de ugyanakkor negatív következményekkel is jártak. Ezek közé tartozik, hogy a városokban nagyjából eltűnt a többnyelvűség és a kulturális pluralizmus — bár az országhatárok ma sem tudják elválasztani a különböző nyelvi és nemzeti csoportokat. Ebből ered a kisebbségi kérdés, amely Magyarország számára Trianon óta annyira fájdalmas; de emlékezzünk arra, hogy kétszáz évvel ezelőtt a magyarországi kisebbségek egy hasonló dilemmával küszködtek, amelyet 1790-ben Kazinczy Ferenc következőképpen fogalmazott meg Fáy Ágoston kassai beszédjével kapcsolatban az *Orpheus* folyóiratban:

> Ha a Deák Nyelvet vesszük-elő, úgy örökösen bé-zárjuk a Tudományok el-terjedése előtt az útat. … Ellenben ha a Magyar nyelv hozattatik-bé, Nemzetünkből különös Nemzet válik, örökös fal lessz a Magyar és nem-Magyar közt vonva, s az Idegen vagy Magyarrá lessz köztünk, vagy éhhel hal-el (*Első folyóirataink: Orpheus*, 57-58)

Magyarország történelmi hibája és tragédiája az lett, hogy a nemzetiségi lakosok közül ugyan sokan elfogadták a magyar nyelvet, még többen azonban elutasították, mint az asszimilációt, mint az éhhalált.

Ennek a komplikált történelemnek itt csak egy kiindulópontját szeretném felvázolni: egy képet kívánok adni arról, hogy a 19. század első évtizedeiben milyen nem magyar ajkú nemzetiségek és kultúrák léteztek Pest-Budán és környékén.

Tehát a nemzeti felújulás évtizedeiről fogok beszélni (1790-1848), ami azt jelenti, hogy sem Pest-Buda török kultúráját nem fogom tekintetbe venni (mert ez lényegében már eltűnt a 18. század végén), sem pedig a zsidó kultúrát, amely a 19. század második felében és a 20. első évtizedeiben bontakozott ki.

A szerbek és németek

Az 1686-os felszabadulás után főleg németek és szerbek települtek le Budán és Pesten. 1800 körül Pest-Buda lakosságának többsége német volt. Lipót császár eredeti rendelkezése értelmében „Budára csak német származású s anyanyelvű és római katolikus vallású polgári lakosság" települhetett le (Sziklay 26), de mivel a Vízivárosban és a Tabánban már éltek szerbek, és a rendelkezés nem lett szigorúan betartva, Pest-Buda a 19. század elején rendkívül sokszínű volt. Sziklay László ezt merészen fogalmazza meg: ha a német, magyar, és szerb lakosságon kívül „számba vesszük a többit: a szlovákokat, a románokat, a cseheket, a görögöket, a zsidókat s a Pest-Budán csak kis számban előforduló, de nyomtatványaikkal szereplő bolgárokat, ruszinokat (ukránokat) stb., akkor népek kaleidoszkópját kapjuk, amely — ki merjük mondani — Európának talán egyetlen másik városában sem található" (34). Ennél a „sokszínűségnél" még fontosabb, hogy a nemzetiségek közötti falak eléggé áthágolhatóak voltak. Mint Sziklay írja: „Hogy mi

© Copyright Mikes International 2001-2007

határozza meg egy személy *nemzetiségét*, arról egyesegyedül az illető *öntudata* dönt. Ezért van az, hogy nagyon sok esetben […], az illető két — vagy esetleg több — nemzetiségnek is tagja" (Sziklay 35). Mivel Pest-Buda lakossága többnyelvű volt, érthető módon pl. sok többnyelvű ügyvéd működött a két városban.

Sziklay általános megjegyzését igen jól illusztrálja az, hogy a 19. század első évtizedeiben sok pest-budai író még két- és többnyelvű volt. Ezek között volt Jovan Muškatirović, a városi tanács tagja, aki szerbül és latinul irt, Schedius Lajos professzor, aki németül, magyarul és latinul írt, mint a németül író magyar arisztokraták Mednyánszky Alajos, Majláth János és Csaplovics János. A leghíresebb kétnyelvű (szerb-magyar) író persze Vitkovics Mihály (Mihailo Vitković) volt, aki Pesten végzett egyetemet és ott vezette majd fontos ügyvédi irodáját. Szemere Pállal és Horváth Istvánnal együtt ő képviselte Pesten Kazinczy nyelvújítását, de ugyanakkor kapcsolatot tartott fent különböző írói irányzatokkal és széleskörű levelezést folytatott. Vitkovics volt az, aki már egész korán, 1819-ben, felhívta a magyar írók figyelmét Vuk Štefanović Karadžić óriási horderejű népdalkutatási és nyelvészeti munkájára. „A szerbus, vagy Rác nyelvről" című cikkével és későbbi fordításokkal fontos közvetítő szerepet játszott, és hozzájárult ahhoz, hogy Bajza József és különösen Vörösmarty Mihály átvették több költészetükben az ún. *deseterac* (tízlábú) versezetet, amely aztán „szerbus manier" név alatt lett ismert a magyar irodalomtörténetben.

Virág Benedek, egy a Tabánban szegényesen élő magyar költő talán még fontosabb közvetítő szerepet játszott a nemzetiségek között. Mindenki felkereste és kérte tanácsát: nemcsak az éppen említett szerb/magyar Vitkovics Mihály, hanem a szerb Mušicki Lukijan, a szlovák Bohuslav Tablic, és a román Petru Maior és Samuel Micu-Klein is, akik egy ideig mindnyájan Pest-Budán éltek. Micu-Klein egy nagy nemzetközi szótárt készített elő, amelynek magyar részével Virág segített neki.

Az Egyetem

II. József 1777-ben államosította és áthelyezte a nagyszombati jezsuita egyetemet Budára, és onnan 1784-ben Pestre. A német nyelvű egyetem megerősítette volna Pest-Budán a tervezett német adminisztrációs központot. A császár halála után azonban megint latin lett az egyetemi oktatás hivatalos nyelve.

Egyetemi professzor eleinte csak német származású katolikusok lehettek, de ezt a vallási megszorítást hamarosan feladták. Az első nyelv és irodalmi tanszék természetesen a német lett, 1784-ben. Az első professzor, Leopold Alois Hoffmann, többek között a császár megbízatásából magyar-ellenes könyvecskéket publikált. A magyar irodalom és nyelv tanszéke csak hosszas viták után lett megalapítva. Az első tanszékvezető a geográfus Vályi K. András volt; utódja 1802-ben viszont már egy valódi és kitűnő filológus lett: Révai Miklós. Rövidesen már reformátusok is lehettek professzorok. A második nem-katolikus Schedius Lajos lett, akit 1792-ben neveztek ki a nyelvtan és az esztétika szakára.

Az egyetem valamivel későbbi életéből két nemzetiségi alapítványt kell még feltétlenül megemlíteni, a szerb Tekelijanumot (Tökölianum, Collegium Tökölyanum) és a román Gojdu [Gozsdu] alapítványt. A elsőt 1838-ban Tököli Popovics Száva (Sava Tekelija-Popović), egy gazdag aradmegyei szerb nemes és földbirtokos alapította Pesten tanuló szerb diákok számára. A Tökölianum ma is látható épülete a Veres Pálné utca 17-19 alatt épült 1908-ban, az eredeti klasszicista épület helyén. Tököli Száva, aki a 17. század végén bevándorolt szerbek leszármazottja volt, később magyar nemességet kapott. Az említett alapítványon kívül adakozott a szerb Matica kiadónak (*Matica Srpska*), a Magyar Tudományos Akadémiának és a debreceni Református Kollégiumnak is. A román/magyar Emanuil Gojdu [Gozsdu Manó] ügyvéd elsőként vezette be a magyart a latin helyett törvényszéki munkájába. Mérsékelt román hazafiként résztvett a politikai életben, és felgyűjtött vagyonából teremtette meg a Gojdu Alapítványt román diákok számára, hogy ösztöndíjjal tanulhassák ki az ortodox teológiát Pesten, Bécsben vagy máshol. Az ösztöndíjasok közt volt később a Román költő Octavian Goga is.

A budai egyetem királyi nyomdája

Az érseki nyomda 1644-ben Pozsonyból Nagyszombatra menekült a török veszély miatt, és az egyetemmel együtt, 1777-ben, aztán Budára költözött át. A nyomda 1796-ban cirill betűket vett egy bécsi vállalattól és monopóliumot kapott cirill betűs szövegek nyomtatására. 1796 és 1847 között 698 szerb könyvet adott ki. Széles ügynöki hálózata akkor lett igazán jövedelmező, mikor a nyomda monopóliumot kapott tankönyvnyomtatásra. Nem kevesebb mint 16 nyelven adott ki könyveket és folyóiratokat: latinul, magyarul, németül, franciául, olaszul, modern görögül, csehül, szlovákul, horvátul, szerbül, ukránul, bulgárul, szlovénül, románul, héberül és jiddisül.

© Copyright Mikes International 2001-2007

A nyomda alapjában véve egy kapitalista kereskedelmi vállalkozás volt, amely ideológia és elfogultság nélkül hajlandó volt mindent kinyomtatni és kiadni, amit a megbízók hajlandóak voltak megfizetni. A nyomda/kiadó így 1777 és 1848 között egyensúlyt tudott tartani az ideológiák és művészi irányok között. Kiadta például 1827-ben a szerb Sava Tekelijének németül írt kritikáját a románok elméletére, hogy ők a rómaiaktól származnak le, utána pedig, 1830-ban, Eftimiu Murgu válaszát nyomtatták ki Tekelije kritikájára (Sziklay 85).

Az egyetemi nyomda/kiadó tehát néhány évtizedre a kelet-közép-európai felvilágosodás és klasszicizmus egyik központja lett. A szerzők névsora ekkor a térség íróinak egy „Ki kicsodá"-ja: a magyar között ott volt Bajza József, a két Kisfaludy, Révai Miklós, Táncsics Mihály, Verseghy Ferenc és Virág Benedek; a külföldieket a horvát Ljudevit Gaj, a román Petru Maior és Gheorghe Şincai, a szerb Sima Sarajlija Milutinović, Lukijan Mušicki, Dositej Obradović, Jovan Sterija Popović, Sava Tekelija, és Milovan Vidaković, a szlovák Jan Holly, Ján Kollár, és Bohuslav Tablic képviselték, de voltak a listán bolgárok és más nemzetiségűek is. A kiadványok között voltak tankönyvek — pl. Kollárnak szlovák olvasókönyve (1825) és Révai Miklósnak *ABC könyvecskéje* (1780) — egy szlovák almanac (*Zora*), a fontos szerb folyóirat *Srbske letopis* és Josef Šafařík egyik főműve, a *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (1826). A nyomda még Fénélon *Telemach*jának és Obradović önéletrajzának román fordításait is kiadta.

Bár hiba volna lebecsülni a cenzúra politikai hatalmát, érdemes megemlíteni, hogy a román Micu-Klein, Maior, és Gheorghe Sinçai nemcsak szerzők és szerkesztők voltak az egyetemi kiadónál, hanem a más szerzőkkel nyilván szimpatizáló cenzorok is. A kivétel e szempontból nyilvánvalóan Stefan Stratimirović, karlócai érsek, a magyarországi szerb egyház feje, és a Habsburg birodalomban élő valamennyi ortodox vallású nép metropolitája volt, aki 1797 és 1827 között az összes szerb könyvet cenzúrálta, és ebben a minőségben sok fontos könyv kiadását akadályozta meg morális, vallásos és nyelvi okokból.

Az egyetemi nyomda mellett működtek a 19. század első évtizedeiben már magas színvonalú magánkiadók is. Trattner, Landerer, Heckenast és más úttörők mind német családokból származtak, de aránylag gyorsan asszimilálódtak és sokszor támogatták a magyar nemzeti ébredést.

A színházi élet

A 18. században német színtársulatok uralkodtak az ország színpadjain. Budának első állandó német színháza egy csűrben kezdett működni 1783-ban, a mai Lánchíd mellett. Az 1787-ben megnyílt vári színház először Shakespeare, Lessing, Schiller, Goethe és Mozart műveket hozott a színpadra, de aztán anyagi okokból kifolyólag lassan a bécsi Volksbühne mintájára egyre többet játszott divatos látványosságokat.

A 3500 (!) ülőhelyes Pesti Német Színház 1812. február 9-én lett felavatva. II. József kezdeményezését utódai kivitelezték, abban a reményben, hogy a színház a kultúra területén le fogja tudni küzdeni a magyar nacionalizmust. Ez a remény azonban nem valósult meg, mert néhány nagy sikertől eltekintve (amelyek közt Theodor Körner magyar tárgyú *Zriny* c. melodrámája volt a legnagyobb) az igazgatóság nem tudta megtölteni a színházat és állandóan deficittel küszködött. A magyar nacionalizmus veszélye miatt már a megnyitó estének a programját is meg kellett változtatni. Három rövid darab lett betervezve a nagy sikerű német August Kotzebue tollából, és kettőjükhöz magától Beethoventől lettek nyitányok megrendelve (*Athén romjai* és *István Király*). Kotzebuenak *Béla futása* című harmadik műve viszont már nem jutott a színpadra, mert a cenzúra túl hazafiasnak találta. Helyette egy ismeretlen szerzőnek *Pest királyi szabad város lesz* című darabja került a műsorra; címe után ítélve minden bizonnyal a Habsburg hatalom nagylelkűségét dicsősítette. A *Béla futása* aztán a kolozsvári magyar színház megnyitására szolgált. A Német Színház további műsorát majdnem teljesen anyagi nehézségek határozták meg. A közönség operákat, importált külföldi társulatokat és sztárokat kívánt.

Az 1830-as évek vége felé aztán nagy riválist kapott a Német Színház a Pesti Magyar Színházzal, amely 1837. augusztus 22-én nyílt meg és 1840-ben Nemzeti Színházra lett átkeresztelve. Itt csak magyar nyelven volt szabad játszani. Azután, hogy Erkel Ferenc vette át a zenei vezetést (1838), a Nemzeti Színház magas színvonalú operákkal átcsalta az operarajongók egyrészét is. A Német Színház 1847. február 2-án leégett és nem lett újra felépítve. Egy 1870-es törvény betiltott minden német-nyelvű állandó színházat a fővárosban, de importált vagy improvizált német előadások még az 1880-as években is előfordultak.

A szerbeknek nem volt saját színházuk, de résztvettek a színházi életben. A híres Déryné 1812-ben fellépett egy a szerb Karađorđe-ról szóló színműben, és egy évvel később szerbül énekelt egy magyar színpadon August Kotzebue *Papagáj* című darabjában.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Jakov Ignjatović

Külön kell megemlékeznünk erről a szentendrei kétnyelvű szerb íróról, aki rajongott a szülővárosáért. Ott is kezdte el ügyvédi praxisát. Ignjatović résztvett a magyar oldalon a 1848-49 forradalomban (titkára lett az újvidéki magyar biztosnak), és rövid időre le is volt tartóztatva a szabadságharc leverése után. Kiszabadulása után több évet töltött külföldön, és aztán 1853-ban megint letelepedett Szentendrén mint ügyvéd és folyóirat szerkesztő. 1859-ben véglegesen leköltözött Újvidékre, és ebben a városban, amely ekkor a szerb kulturális élet központja lett, polgári vezető állásokat foglalt el. 1861-ben beválasztották a magyar parlamentbe. Ignjatović fontos szerb folyóiratoknak és újságoknak volt a szerkesztője (*Srpski letopis, Srpske novine* és *Nedeljni list*). Csak életének utolsó évtizedeiben fordult a regényíráshoz.

Ignjatović első regénye, a *Vasa Rešpekt* (1875) Szentendre dicsőítésével kezdődik; itt jön össze néhány ember, akik közül az egyik aztán elmeséli Vasa Ognjan életét. Vasa is szentendrei születésű, de már ifjúkorában elhagyja a városkát. Élete nagyobbik részét nagy szegénységben éli le, és többször összetűz a hatóságokkal. Mindennek ellenére hősi hírnevet szerez magának, mert csatákban oroszlánként küzd. 1848-ban a magyar oldalon harcol, de nem meggyőződésből; mikor be akarják vetni a szerbek ellen, megkérvényezi, hogy tegyék át egy másik frontra.

Ignjatović három évvel később megjelent második regénye, *Večity mladaženja* (Az örök vőlegény; 1878) még szorosabban kapcsolódik Szentendréhez, amennyiben humoros stílusban elemzi a városka két szerb generációját. Az első rész nagy részletességgel arról számol be, hogyan készülődik 1812-ben egy jómódú szentendrei szerb kereskedő a krakkói vásárra. A második rész arról szól, hogyan tékozolja el a két lusta fia a vagyonát. Samika, a szimpatikusabb, annyira szereti a nőket, hogy soha sem tudja elszánni magát a házasságra. „Az örök vőlegény" ugyan többször eljegyzi magát, de az utolsó pillanatban kiugrik a házasságból. Így lesz aztán híres a szava: „ha nem veszem el, találok számára egy férjet".

Ignjatović ugyan Jugoszlávnak nevezte magát, de a szerb nemzeti mozgalmat szkeptikus szemmel figyelte. Mérsékletessége miatt majdnem megölték a híres karlócai szerb találkozón. Szerencséjére csak börtönbe tették, és kiszabadulása után meglepően gyorsan kinevezték az újonnan megalapított szerb Vjesnik című lap szerkesztőjének. A következő évtizedek folyamán szerb honfitársai hol elítélték, hol pedig dicsérték; ismételten megvádolták azzal, hogy a magyarbarát, de mégis elismerték és fontos irodalmi és közügyi tisztségeket bíztak rá. Mivel stílusa nehézkes és történetei nem izgalmasak, regényírói tehetsége sokáig nem lett elismerve, de a huszadik század elejétől kezdve végül is méltányolva lett mint a szerb realizmus egyik legfontosabb alapítója. A kiváló irodalomtörténész Jovan Deretić például így ír róla:

> minden más realistát felülmúlva, legszélesebb panorámákat és leggazdagabb összeállítású regényalakokat teremtett. Bár művészeti feldolgozásában, nyelvében, és stílusában voltak gyengeségek, egy nagy erejű író, egy ösztönös megfigyelő és egy kitűnő emberbírálatú művész volt. Ő volt a szerb realisták közt az egyetlen gazdagforrású regényíró; a többiek többnyire csak történeteket meséltek (192).

Talán nem tiszta spekuláció, ha úgy gondoljuk, hogy művészi palettájának gazdagsága azon alapodott, hogy két kultúrában volt otthon.

Ignjatovićra Szentendrén ma egy a szülőházára rögzített tábla emlékezteti a látogatót, amelyet a Magyar Történelmi Társaság és a Magyar-Jugoszláv Baráti Társaság helyezett oda. Ironikus módon ez 1948-ban a feudalizmuselleni közös magyar-szerb harcról beszél, éppen abban az évben, amelyben a két nemzet megint szembekerült egymással.

Szentendre, Ráckeve és a Tabán

Néhány szerb (rác) már 1440-50 táján menekült a Budapesttől délre fekvő Ráckevére. A városka szerbjeinek legtöbbjei ma már a szomszédos Lóvárosba költöztek át; Ráckevében magában ma már nehezen találhatjuk meg a városka szerb történetének nyomait. Szentendrén (*Sentandreja*) viszont még több szerb templom és egy igen gazdag szerb vallásos múzeum van. Itt kb. 6000 szerb telepedett le, amikor III. Čarnojević pátriárka vezetésével 1690-ben majdnem 200 000 szerb jött Magyarországra (köztük sokan Egerbe). A szentendreiek a rigómezei (kosovoi) csatában 1389-ben meghalt Czar Lazar relikviáit is magukkal hozták, s bár ezek később visszatérültek Szerbiába, Szentendre neve a szerb szenvedések és száműzetéseknek szimbóluma lett az Interneten a nemrégi jugoszláviai háborúk folyamán.

© Copyright Mikes International 2001-2007

A szerb kultúra központja a 19. század első felében Budán és Pesten volt. Pesten jelent meg a *Srpski letopis* (Szerb Évkönyv) első száma 1824-ben, és itt alapította meg Jovan Hadžić 1826-ban a *Matica Srpska*-t, az első szláv nemzeti kiadót és kulturális központot. Filoxéra a szőlőhegyekben, ütközések a magyar és a szerb nemzeti mozgalmak között (amelyek különösen véresek voltak 1848-49-ben) és más okok vezettek ahhoz, hogy a pesti és pestkörnyéki szerb kultúra lehanyatlott a század közepe felé. Ignjatović leköltözése Újvidékre szimptómatikus volt a szerb kultúrának dél irányú vándorlására a 19. század második felében. A *Matica Srpska* és a *Srpski letopis* követték 1864-ben. Újvidék lett az elkövetkezendő néhány évtizedben a szerb kultúra középpontja, amíg aztán Belgrád vette át ezt a szerepet. De a szerb kultúra egy ideig még függött a magyartól: külföldi szövegeket sokszor nem a franciából vagy az angolból, hanem magyar vagy német fordításokon keresztül fordítottak a szerb nyelvre; a belgrádi egyetemen először Magyarországról jött professzorok tanítottak, s a jogi fakultás a pesti struktúrát vette át.

A Tabán, vagy *Rácváros*, lakosainak többsége szerb maradt a 19. században, de Budapest igazgatósága végül is elhatározta 1909-ben, hogy le kell bontani a pittoreszk, de egészségtelen házakat keskeny utcáikkal. A világháború és a gazdasági válság miatt a valódi bontás csak 1933-ban kezdődött el, úgy, hogy Krúdy Gyulának még alkalma volt arra, hogy ábrázolja a tabáni kocsmák és éttermek különös dekadenciáját. Számomra legszebb a *Zöld Ász* című 1930-ban írt tragi-komikus elbeszélés, amely tabáni sírkő, hogy úgy mondjam, a következő zseniális sorokkal kezdődik:

> Hegynek kanyargó és kiismerhetetlen végzetű utcák, már csak botlásra való kapuküszöbök, megbetegedett ajtók, amelyek szinte leestek helyükről, amint idegen kéz nyúlt hozzájuk [...] elkeseredett, sánta, agg kakasok [...] síri enyészet módjára porló udvarok, halálosan fáradt kőolaj-lámpák, nevezetességüket, szépségüket, bókokra érdemességüket régen felejtett női kontyok, közönytől megsárgult, foszlott kötélen hintázó női ingek [...] szerelmi éj varázsának ismerete nélkül imakönyvbetűvé törpült asszonyok, már gyermekkorukban megbabonázott és hóbortosságban megvénült férfiak [...] a harisnyakötőjükre már zárdanövendék korukban se ügyelő szüzek [...] kisbaba nélkül maradt menyecskék és hivatalos kabátjukra kísértet-lepedőt teregető altisztek hazája, Tabán! (606-607)

Ez a nem-élt életek listája groteszk módon egy elhatározással ér véget: valaki nem hajlandó továbbá iszákoskodni — s ez persze csak újabb katasztrófákat okoz. Krúdy maga három évvel később meghalt májcirrózisba — pontosan amikor az első csákányok kezdték lerombolni a düledező tabáni házakat. A Tabán, mint ahogy szerb lakossága is, ma már eltűnt.

A szlovák irodalmi kultúra Pesten és Budán

Az ikervárosnak volt egy igen terjedelmes szlovák közössége is, s ennek tagjai közé tartozott Ján Kollár, aki a Deák téri evangélikus gyülekezetnek lelkésze és a 19. századnak egyik legfontosabb szlovák költője. Hosszú harcot folytatott azért, hogy kinevezzék és hogy a szlovák evangélikusokat teljes mértékben elismerjék a német és a magyar mellett.

A Felvidéken született Kollár 1817 és 1819 között a jénai egyetemen tanult, s ott három alapvető élménye volt: megismerkedett a német ifjúsági mozgalommal, felfedezte, hogy Jéna környékén és Németország északi felében szláv helynevek találhatóak, és beleszeretett egy lelkész lányába, akit végül is feleségül vett 1835-ben, azután, hogy több évig halottnak gondolta.

Kollár 1819-ben jött Pestre, de nem kapta meg a Deák téren remélt a lelkészi állást. Csak káplánnak nevezték ki, részben azért, mert nem tudott magyarul. Később megtanulta a nyelvet, de nem igazán jól.

A deák-téri evangélikus közösség három nemzeti csoportból állt az 1820-as, 30-as és 40-es években: a német részlegnek 1700-1800 tagja volt (vezetőjük a már említett Schedius professzor volt), a szlovák részleg 1300-1500 taggal csak valamivel volt kisebb. A magyar közösség viszont csak 150-200 tagból állt. Évtizedekig tartott, amíg Kollár végül is ki lett nevezve lelkésznek és a szlovák gyülekezet egy királyi döntés után 1834-ben önálló lett. Az egyház és a magyar közvélemény a mai napig sem ismeri el igazán Kollárt, s ez ismételt súrlódásokhoz vezet Magyarország és Szlovákia között. Kollár valóban tett néhány magyar-ellenes kijelentést, de pánszlávizmusa lényegében békés volt, mint ahogy ezt a következő idézet is mutatja fontos teoretikus művéből, melynek magyar címe körülbelül „A szláv törzsek és tájszólások irodalmi kölcsönösségei” (1836) lenne:

© Copyright Mikes International 2001-2007

> A kölcsönösség keretén belül az összes törzsek és tájszólások változás nélkül régi helyükön maradnak […] egy ilyen kölcsönösség nem az összes szlávok politikai egyesítésére törekszik, nem demagógikus tevékenységből vagy forradalmi zendülésből áll kormányok és uralkodók ellen, mivel ezeknek következménye csak zavarodás és szerencsétlenség lehet. Irodalmi kölcsönösség akkor is létezhet, ha egy nép több jogar alatt él, több ország, királyság, herzegség vagy köztársaság között van felosztva.

Kollár legfontosabb irodalmi művében, a *Slávy dcera* (Szláva lánya) című nagy szonetciklusban a halott szlávok és a halottnak hitt szerelmének gondolatát hozza össze, de e fantasztikus kombináció mögött a romantikus toposzoknak egész gyűjteménye rejtőzik egy elveszett dicsőségről és a mai satnya világról:

Tűnt korok, itt vagytok, mint éjszaka árnya, körülöttem;
itt a dicsőség és itt van a szégyen, a bűn.
Visztula síkjától hűtlen-habu Elba vizéig
s hol Duna árja cseveg a balti habok, locsogók,
férfiasan szólt mindenhol szép hangja a szlávnak,
jött a irigység s most néma, alélt ez a nyelv. (Devecseri Gábor fordítása)

Szembeszökő a párhuzam, amely Kollár ciklusa s Vörösmarty *Zalán futása* közt található, legalábbis ami a nyitást illeti. Vörösmarty költeménye, amely szintén Budán s csak egy évvel később (tehát 1825-ben) jelent meg, szintén a régi dicsőséget és a mai dekadenciát állítja szembe egymással:

Régi dicsőségünk hol késel az éji homályban?
Századok ültenek el, s te alattok mélyen enyésző
Fénnyel jársz egyedül

Mindkét költő elsősorban is a saját népét vádolja a hanyatlásért. Kollár ugyan a külföldi elnyomókat is szidja, de ezek alatt főleg a németek érti:

És ki a rabló? Szólj: ki gyalázott meg nyomorultul
Egy nemzetben ekép tégedet, emberiség?
Teuton-föld, te irigy szomszéd, te pirulj, a te vétked
Tette, hogy így csügged Szlávia büszke feje.
Nem volt ellenség, aki hű vért oly sokat ontott,
Mint a dühös német Szlávia szent mezején.

Milyen következtetéseket lehet mindebből levonni? Elsősorban azt, hogy ezeknek a szerb, román, szlovák és egyéb kisebbségi irodalmaknak és kultúráknak helye kellene, hogy legyen a magyarországi irodalom és kultúra történetében, mint ahogy a mai magyar kisebbségi irodalmak és kultúrák, is részei a szlovákiai, romániai és szerb irodalom és kultúrtörténetnek. A jelzőt (magyar, román, szlovák stb.) nem nyelvi, hanem geográfikus alapon kívánnám értelmezni: a magyar irodalomba nem csak magyar nyelvű irodalmat kellene felvenni, hanem azokat is, amelyek Pesten (ill. Magyarországon) lettek írva. Wallaszky Pál első magyar irodalomtörténete valóban még ilyen szellemben jött létre, de ez a szellem eltűnt a későbbi mértékadó magyar irodalomtörténetekből.

Szakmai megjegyzésemnek van azonban egy általánosabb jelentősége is:

© Copyright Mikes International 2001-2007

Budapest és a többi kelet-európai város meg kell, hogy szabaduljon mostani provincializmusától. Amszterdamhoz, Párizshoz, Londonhoz vagy Berlinhez hasonló nyílt városoknak szükségük van többnyelvűségre és kulturális pluralizmusra.

Idézett művek

- *Első folyóirataink: Orpheus*. Sajtó alá rendezte Debreczeni Attila. Debrecen: Kossuth Egyetemi Könyvkiadó, 2001.
- Kollár, Ján. „O literární vzájemnosti mezi kmeny a nářečími slávskými." *Hronka* 2 (1836): 38–53. Németül: Pest: Trattner-Károlyi, 1837.
- Krúdy Gyula. „Zöld ász." *Zöld Ász. Delikátesz*. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1982. 606-48.
- Sziklay László. *Pest-Buda szellemi élete a 18-19. század fordulóján*. Budapest: MTA/Argumentum, 1991.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Arday Géza

A lélegeztetőkészüléken tartott magyarországi könyvkiadás

A magyar irodalomban is nagy pusztítást okoz az idő! Tegnap egy egész nemzedék tűnt el (pl.: Németh Lászlóék, Cs. Szabóék, Weöresék...). Azóta az irodalom szerepe és feladata is sokat változott. Az elhibázott rendszerváltás számos írót szállított és szólított a politika lövészárkaiba. Ez az oka annak, hogy ezek az alkotók jobb esetben csak évekre, de voltak, akik végleg elnémultak. De nem volt ez mindig így, mert például 1956-ban jórészt az irodalom nyújtotta az ideológiát. Ezelőtt utoljára az irodalmon keresztül érezhették — több mint száz évvel korábban — a reformkorban is magukat az írók valakiknek. 1945 után is a szocialista hatalom legfőbb ideológiailag befolyásoló eszköze az irodalom maradt, azonban 1989 után változott a helyzet, ugyanis átalakult a hatalom, amely ellen a tollforgatók harcoltak. Jelenleg a sokat látott és megélt Írószövetség vegetál, sőt haldoklik. Bár megjegyzem ez az intézmény amúgy is egy tipikus szocialista (mesterséges) képződményként jött létre. A „szabadság" eljövetele (1990) után, az irodalom politikai szerepe sokkal kisebb lett. Bárány Tamástól származik a mondás: „A győzelem megvolt, csak nem mi győztünk". Természetesen a mindenkori politikai elit kitermeli a maga írófejedelmeit, íróiparosait, akiket kitüntethet, ünnepelhet, vagy díszkötésben megjelentethet. A Fidesz részéről ilyen például Nemeskürty, Jókai Anna, Csoóri, az MSZP-SZDSZ ünnepeltjei: Konrád, Kertész, Esterházy, Nádas.

Sok mű születik, ám olyan alkotás még nem látott napvilágot a rendszerváltási kísérlet óta, amely a magyarság új útját keresi, amelyben sokan a saját életükre és egyéni, társadalmi problémáikra ismerhetnének. Részben ez is lehet az oka (természetesen sok egyéb mellett), hogy az olvasók szélesebb köreiben az irodalom iránti érdeklődés lassan megszűnik. Másrészről ennek van egy gyakorlati megközelíthetősége is: a könyv mára luxuscikké vált, különösen a bölcsész értelmiségiek körében. Hiszen ennek a nem kis rétegnek a fizetése olyan kevés, hogy abból nem lehet könyveket vásárolni. Akiknek pedig nagy vagyona lett az elmúlt évek alatt, zömében olyanok, akiknek nincs igényük az olvasásra. Tehát a helyzet éppen ideális ahhoz, hogy megjegyezhessük: (ennek ellenére!) Magyarországon több mint kétezer könyvkiadó létezik, ami azt jelenti, hogy kb. ötezer emberre jut egy kiadó. Egy kötet átlagosan ezer-kétezer példányban lát napvilágot, és egy kiadó egy esztendő alatt nem csak egy-két művet jelentet meg. Ráadásul érthetetlen a jelenlegi magas könyvár, hiszen a kiadók nagy része állami támogatásból tartja fenn magát, vagyis az állam pénzét duplán kamatoztatja a maga számára minden egyes könyv eladásánál.

Herczeg Ferenc ma nem lehetne villa tulajdonos és gazdag polgár a regényeiből és abból, hogy ír, mert a mai magyarországi könyvkiadók nem fizetnék meg úgy, mint a két világháború közötti Singer és Wolfner. Ez a kiadó akkor nem az államtól pályázott a kiadásra pénzt! Ez után a mondatom után valószínű, hogy a jelenlévő könyvkiadók képviselői felkapják a fejüket, hogy ők nem várják az állami támogatást. Sajnos ismerem az Állami Számvevőszék jelentéseit. Nem érdemes itt adatoknak állnia, mert fölösleges, hogy önmagunkat állandóan önbizalom hiányában és félelemből számokkal is igazoljuk. Az ÁSZ jelentései nyilvánosak! Elégedjenek meg azzal a ténnyel: amennyiben egy könyvkiadó pályázatot nyújt be állami könyvtámogatásra, s meg is kapja — ez a jelenség gyakorlatilag azt eredményezi, hogy a kötet megjelenésekor (eladás nélkül) már többletbevétellel (tiszta haszonnal) rendelkezik a kiadó, mert a munkabér és nyomdaköltség megoldható a nyert-kapott pályázati pénzből. A könyvelés, pedig közönséges papírmunka, ami tipikus magyar vállalkozói ügyeskedésen alapul, s egy könyvelő nem éppen nehéz feladatai közé tartozik a manőverezés. Ezek után minden eladott példány után tiszta haszon keletkezik, de ha egyetlen egy példányt sem tud vagy akar a kiadó értékesíteni, akkor sem veszteséges a vállalkozás. Léteznek még mindig olyan minisztériumi és egyéb pályázati források, amelyek megvalósulása nem elszámolás köteles a pályázó számára, és a megvalósulás időpontját külön kérelemmel és összekötetéssel lehet változtatgatni is. Ez az egész így teljesen erkölcstelen, hiszen nem a könyvkiadók magánvagyonáról van szó, hanem közpénzről! Remélhetőleg elérkezik az az idő, amikor teljesen megszűnnek a kiadói pályázatok, s ezek az ingyenélő, kártékony (egyébként folyamatosan panaszkodó!) kiadók tönkre mennek és megszűnnek.

Bárki bemehet bármelyik nagy Alexandra Könyvesházba és tapasztalhatja minden szinten, hogy hol tart a könyvkiadásunk és könyvkultúránk helyzete ma Magyarországon. A több emeletnyi látvány önmagáért beszél: a könyvpiacot már-már elnyeléssel fenyegeti a kommersz, az „aluljáró-irodalom". A kulturális érdeklődés elkezdett nagymértékben csökkenni, ezáltal fontos rétegek esnek ki (illetve be sem kerülhetnek) egy átlagos szellemi világba. 1945 után három nemzedék született, s ez sem elhanyagolható tényező a

© Copyright Mikes International 2001-2007

könyvkiadás szempontjából, hiszen ezen belül komoly rétegződések jöttek létre az elmúlt évtizedekben. Minden nemzedékkel újabb igények jelentek, jelennek meg, amelyek folyamatosan módosítják az olvasási kultúrát. Természetesen még jelen vannak a mindennapi életünkben is az alapértékek és örökérvényű műalkotások. Ezek összhangba állítása és legmagasabb szinten való megismertetése a mindenkori kultúra és oktatás irányítóinak az elsődleges feladata és felelőssége. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy alkalmazkodva a korhoz, minőségi képregényekben kell a tananyagot közvetíteni a diákság számára. Bár, közeledik a „kooperatív tanulás" réme, ami nem sokára bevezetődik Magyarországon az iskolákban. Át kell gondolni több évtized rosszul rögzült módszerét és oktatási rendszerét, ami éppen az olvasáshoz vezető utat kell, hogy szélesítse. Például általános iskola felső tagozatától az érettségiig tartó termékeny nyolc év olvasmányanyagát kéne frissíteni és modernizálni: a kötelező olvasmányok tekintetében. Emellett fontos feladat hárulna a folyóiratokra is, hiszen ezen keresztül is be lehetne vonni az ifjúságot az olvasásba és művelődésbe, mert egy folyóirat ára egy könyv árának csak a harmada, vagyis elérhetőbb. Aktuális kulturális kérdésekkel kellene foglakozniuk, amiket be lehetne iktatni az oktatásba, s nem csak középszerű tematikus számok születnének elfojtott hangnemben, érdektelen felvetésekkel. A főszerkesztők inkább a középszert támogatják, mert abból nem lehet baj és az aktuális kultúrpolitika sem bosszulja meg: vagyis minden évben zavartalanul megkaphatják az állami támogatásukat. Ennek a magatartásformának lett egy műfajelsikkasztó következménye: megszűnt Magyarországon a kritika, mint műfaj. A magyarországi folyóiratok helyzetét ez mutatja a legjobban! Arról nem is szólva, hogy akik tele írják a különféle folyóiratainkat többé-kevésbé országos szinten, átfedésben vannak. Már az nagy dolognak számít, ha egy lapnál akad egy vagy két házi szerző. A folyóiratok is, ugyanúgy, mint a könyvkiadók az államtól (pl.: a Nemzeti Kulturális Alap — NKA) pályáznak az éves kiadásaikra pár millió forintot. Felháborodnak a főszerkesztők és a szerkesztők, ha az állam nem ítél meg egy fillért sem, vagy kevesebbet ad, mint az előző évben. Ugyanis az rögzült az államosított agyakban, hogy az államnak kötelező adnia. De miért kéne támogatnia egy folyóiratot is? Ha az olvasók nem vagy alig veszik meg és a kiadóban hegyekben áll a remittenda, akkor arra a lapra vagy folyóiratra egyszerűen nincs szükség, s nem kár ha végleg megszűnik. Akár Mikszáth század eleji képét is felidézhetjük, amikor megoldást keresünk a tízmilliós Magyarország és tizenötmilliós magyarság fölöslegesen sok kiadójának és szerkesztőségének a fölszámolására: „ahogy minden háznál meghagynak egy-két házimacskát, ami ezen kívül van, az vízbefojtandó"!

© Copyright Mikes International 2001-2007

Vallasek Júlia

Fordulópontok az erdélyi magyar irodalomban

A történelmi események mindig jóval radikálisabban változtatják meg a fennálló (irodalmi) intézmények arculatát, mint a lassúbb belső fejlődés vagy akár a szellemi forradalmak. Ezek amolyan cezúraként, időbeli választóvonalként működnek, noha nyilván nem (vagy csak ritkán) bizonyulnak kizárólagosnak. Az erdélyi irodalom és az irodalmat működtető intézmények életének alakulásában néhány történelmi eseményhez kapcsolódó dátum kínálja magát ilyen választóvonalként.

Az első ilyen vonal 1918/19 táján húzható meg. Az új fennhatóság alá kerülő országrészben a korábban is létező regionális törekvésekre alapozva rövid letargia után kialakul egy önálló intézményrendszerrel (folyóiratok, szervezetek, egyletek, olvasókörök, színházak) stb. rendelkező pezsgő kulturális/irodalmi élet. Ami az irányzatokat, költői eszköztárat stb. illeti, ennek az irodalomnak az alakulása természetesen szervesen összefüggött a magyar irodalom formálódásával, a kor vezető irányzatában, a transzszilvanizmusban mindez mégis sajátos, regionális színezetet öltött. A kulturális decentralizáció és a regionális értékteremtés folyamata természetesen nem ment végbe egyszerűen, nem csak írókra volt szükség, akik az erdélyiség jelszavát kövessék, hanem olvasóközönségre is, akik mindezt elfogadják, olvassák, anyagilag támogassák. A művelt közönség ízlése és irodalmi értéktudata ugyanis a tizenkilencedik század második felétől gyakorlatilag Pestközpontú volt. Az erdélyi irodalom „hőskorának" nevezett szakaszban tehát nem csak intézmények alapítása és felvirágoztatása zajlik, hanem közönség s így identitásformálás is, amelynek eredményeképpen a „regionális" jelző fokozatosan megszűnik a „provinciális" szinonimája lenni.

„…íróink abba az illúzióba ringatták magukat, hogy amikor ők megszerezték a trianoni nagykorúságot, a kisebbségi sorsban komolyabbá válik az olvasóközönség is, amely a boldog többségi sorsban az irodalomban csak a szórakoztatóipar egy nemét látta... – írja Ligeti Ernő –. Tehát nemcsak az írót kellett felkutatni, de fel kellett kutatni az olvasót is."

Az Erdélyt két részre osztó, Észak Erdélyt Magyarországhoz csatoló, Dél-Erdélyt Románia részeként hagyó 1940-es második bécsi döntést tehát egy letisztult, önálló intézmények által működtetett kulturális és irodalmi élettel rendelkező erdélyi társadalom fogadta ovációkkal. Itt húzható meg a második virtuális határvonal, hiszen az 1940–1944 közé eső szűk négy esztendőben hirtelen megváltozott helyzettel kellett szembesülni: a kisebbségi keretek közt kidolgozott, gyakorolt erdélyiség eszmének helyet, érvényességet kellett találni a megnövekedett magyar kulturális térben.

A harmadik határvonalat ismét a nagypolitika húzta meg, a második világháború után szovjet érdekszférába és fennhatóság alá kerülő területen az irodalom sem lehetett más, mint amit az uralomra jutott kommunista ideológia diktált. Néhány átmeneti esztendő után, az új hatalom megszilárdulásával az irodalom nagyvonalakban két témára és hangnemre korlátozódik. Az „itt és most" szerepét, (az ország szépségét, gazdagságát, a munkásosztály és vezetője a Párt megvalósításait) naiv elragadtatás, a „máshol, régen" világát, (vagyis a külső, illetve belső ellenséget) izzó gyűlölettel kellett ostorozni. A poétikai sematizmus esztendeit követően is a megszólalás terét alapvetően a cenzúra szabta meg, a cenzúra, amit egy-egy oldottabb pillanatban, a cenzor és a szerző személyének függvényében ki lehetett ugyan játszani, de amely alapvetően 1989-ig változó intenzitással szabályozta, hogy az országban csak olyasmi jelenhetett meg nyomtatásban, amit előbb a cenzúra ellenőrzött. Ha más nem a verseskötet elejére helyezett ciklusnyi pártverssel az enyhébb időszakokban is meg kellett adni a császárnak, ami a császáré. Természetesen az írók egy része mindig is megpróbálta kijátszani ezt a cenzúrát, igen hamar kialakult író és olvasó közt a hallgatólagos egyezség, a „virágnyelven írás" és a „sorok közti olvasás" tudománya. A korszak sok, nagy port felverő könyv- vagy színpadi sikere részben ezzel a kettős kóddal való olvasással.

A negyedik fordulópont 1989-es változásokkal következett be az erdélyi magyar irodalomban. A cenzúra megszűnésével, a publikációs tér növekedésével, (az erdélyi szerzők kedvük és irányultságuk szerint bármilyen magyar nyelvű publikációs fórumon szerepelhetnek), a posztmodern irodalmi irányzatok térhódításával a korábbiaktól gyökeresen eltérő helyzet alakult ki. Maga az „erdélyi magyar irodalom" fogalom is megkérdőjeleződött: mára az, hogy egy adott művet „erdélyinek" tekintünk-e, vagy sem, nem annyira a szerző állampolgárságától és lakcímétől, sőt még csak nem is a szerzői intencióktól, vagy a műben előforduló jellegzetesen Erdélyre utaló jelektől (pl. helységnevek, szereplők neve, azonosítható helyzetek) stb. függ, hanem attól, hogy hogyan olvasom, hogyan értelmezem.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Az alábbiakban arról a fordulópontról és arról a szakaszról lesz szó, amelyik a második bécsi döntéshez kötődik, azt vizsgálom, milyen hatással volt a második bécsi döntéssel járó változás az erdélyi irodalomra.

Természetesen szigorúan véve nem beszélhetünk radikálisan irodalmi változásokról, az erdélyi irodalom két világháború közt kialakult kánonja (a különböző kifejezési formák, műfajok, versnyelv és prózapoétika) tovább őrzi érvényességét. Ugyanakkor egy kisebbségi helyzetben született, önnön kisebbségi voltát minduntalan tematizáló irodalom számára a kiindulópont megváltoztatása (a kisebbségiből többségi helyzetbe kerülés) alkalmat biztosított értékrendjének újrarendezésére. Négy év (ráadásul négy háborús év) túlságosan rövid idő ahhoz, hogy önálló irodalmi korszakról lehessen beszélni, ráadásul az ekkor alkotó, publikáló szerzők (néhány kivételtől, pl. Horváth Istvántól eltekintve) korábbi életművüket folytatják.

A kor embere második bécsi döntéssel járó határmódosítást nemcsak geopolitikai értelemben, hanem időbeli határként is érzékelte, korszakhatárnak tekintette, a fordulatot pedig korszakváltásként élte meg. A korabeli (erdélyi magyar) sajtóban, de a szépirodalomban is (elsősorban a költészetben, illetve az írók ekkoriban feltűnően gyarapodó publicisztikai munkáiban), visszatérő retorikai elem múlt és jelen különválasztása, ellentétezése. Nem csupán a múltbeli frusztrációk terápiás célú kibeszéléséről van szó (bár nyilván ez is szerepet játszik), a második bécsi döntés még az adott történelmi pillanat és a régió specifikus problémáira érzékeny, esetenként számon kérő vagy kritikus hangot megütő szerzők írásaiban sem egyszerűen pozitív értékelést kap, hanem egyenesen a kizökkent világrend helyreállításaként szerepel. (Újjáépítésről, rekonstrukcióról van szó, ellentétben a negyvenes évek végétől megerősödő kommunista diskurzussal, amely a múlttal való gyökeres szakítást, a múlt dekonstruálását és egy új világ felépítését hangsúlyozza.)

„Arcunk, mint a mesebeli királyé, különös játékot játszik: egyik szemünk sír, a másik nevet" – áll az Erdélyi Helikon 1940. augusztus-szeptemberi összevont számának bevezetőjében, s ez az állítás sok erdélyi értelmiségi viszonyulását jellemzi a következő években. Az erdélyi magyarság szellemi-politikai reintegrációja nem bizonyult problémamentesnek, alig múlt el az általános örömmámor, komoly ellenérzések fogalmazódtak meg (elsősorban az anyaországból érkező, a lokális struktúrákat nem ismerő, mellőző, karrierépítő tisztségviselőkkel, az úgynevezett „ejtőernyősökkel" szemben). Mindvégig a centralizálástól való félelem, a saját értékek megőrzésének vágya és a minél gyorsabb ütemű felzárkózás szándéka közt ingadozva
Észak-Erdély szellemi életének hangadói (az író szerep ekkor többnyire közéleti súllyal is bírt) igen korán kinyilvánították, hogy vezető szerepüket a megváltozott körülmények közt is meg kívánják őrizni. Az elmaradt marosvécsi találkozót pótolandó 1940. december 29-én Kemény János lakásán gyűlt össze a helikonista írók egyik csoportja, hogy megbeszéljék, milyen szerepet vállaljon az írói közösség a megváltozott helyzetben. Az összejövetel jegyzőkönyve szerint Bánffy Miklós kezdeményezésére az írói szereplések, rendezvények kérdéséről is szó esett, egyebek mellett megállapodtak a „márkavédelemben" („1. A Helikon nevében csak a Helikon által rendezett estélyeken vesznek részt"), és gyakorlatilag szellemi monopóliumot kértek a helikoni közösség számára. „2. Illetékes helyen kifejezik azt a kívánságukat, hogy ha Erdélyben hivatalos fórumok, tekintélyes művelődési központok vagy egyesületek, irodalmi ünnepségeket, nagyobb estélyeket rendeznek vagy támogatnak, irodalmi, művészeti vagy szellemi mozgalmakat indítanak el, ezeken kérjék ki a Helikon tanácsát, s ezekkel kapcsolatban szempontjait és kívánságait méltányolják."[1]

Az Erdélyi Helikon írói közösségének a tizenötödik (egyben utolsó) marosvécsi találkozón megfogalmazott nyilatkozata annak a csalódásnak ad hangot, hogy elvárásaik nem teljesültek. Nehezményezik, hogy az új kormányzat figyelmen kívül hagyta az erdélyi intézmények (illetve az ezeket képviselő emberek) tapasztalatait, megfelelő szakértelem és a helyi viszonyok ismerete nélkül, a lokális értékrendet figyelmen kívül hagyva, bürokrata kicsinyességgel irányítja Észak-Erdély életét.

Hasonlóan az öntudatos szerepvállalástól a csalódásig tartó utat jár be 1940 ősze és 1942 között Tamási Áron is. *Virrasztás* című esszé-publicisztika kötetébe foglalt írásaiból kitűnik, hogy már a második bécsi döntést megelőző hetekben terveket kovácsolt, a nevelés, közművelődés, alkotóművészet képviselőiből alkotott *Szellemi Tanács* felállítását szorgalmazta, amely egyrészt az erdélyi magyarság zökkenőmentes szellemi reintegrációját irányítaná, másrészt a regionális szellemi erők megőrzését és fejlesztését biztosítaná. Sem a Szellemi Tanács, sem pedig (az ugyancsak Tamási által szorgalmazott) az erdélyi politikai pártot helyettesítendő Erdélyi Szövetség nem alakult meg. 1942-ben keltezett *Erdélyi jelentésében*

[1] MAROSI Ildikó *(*szerk.*):* A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája (1924–1944) II., Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979, 253. A jegyzőkönyv tanúsága szerint ez utóbbi kívánsággal feliratban fordulnak a Kultuszminisztériumhoz.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Tamási is levonhatta azóta híressé vált következtetését „A szív megkapta a sorstól a hazatérés legnagyobb ajándékát, de a szellem mostoha sorsra száműzetett."[2]

Az erdélyi irodalom tekintetében a belső és a külső (ti. magyarországi) olvasat gyakran eltért egymástól. A kor legtekintélyesebb irodalmi fóruma, a Nyugat például nem fogadta el a helikoni értékrendet, a „helikoni triász" (Áprily, Reményik, Tompa) tagjaitól például egyetlen verset sem közölt. Szemle rovatában ugyan több-kevesebb gyakorisággal jelen vannak az erdélyi szerzők, de a kritikákat többnyire semmitmondó udvariasság vagy a fanyalgó értetlenség jellemzi. Az erdélyi írók sokszor sürgetik a magyarországi irodalmi lapoktól a munkásságukat „nagykorúként" kezelő kritikát, máskor viszont éppen a „másság" hangsúlyozásával mintha arra próbálnának rámutatni, hogy megfelelő „helyzetismeret" hiányában nem fogadják el az anyaország felől érkező kanonizációs törekvéseket.

A második bécsi döntést követő szűk négy esztendő alkalmat ad az olvasatok közelítésére, a kánonok kiegyenlítésére. Az olvasóközönség növekedésével együtt nő az erdélyi írók ismertsége, olvasottsága, a megnövekedett publikációs lehetőségnek (és részben az „erdélyiség divatjának") köszönhetően az erdélyi írók munkái nagyobb számban jelennek meg az ex-anyaországi lapokban, kiadóknál. Pályakezdőnek már nem számító fiatal szerzők, például a népi irányzat írói (Nagy István, Asztalos István) de mások, például Szabédi László vagy Wass Albert neve is ebben az időben kerül be az összmagyar irodalmi kánonba. Az irodalmi reintegráció szimbolikus gesztusaként 1940–44 közt váratlanul megugrik az erdélyi szerzők aránya a Baumgarten-díjban, illetve jutalomban részesülők között. 1940-ben Wass Albert kap évdíjat, 1941-ben Reményik Sándor és Tompa László, 1942-ben R. Berde Mária és Szentimrei Jenő, Szabédi László pedig jutalomban részesül. 1943-ban Tamási Áront és Asztalos Istvánt tüntetik ki Baumgarten-díjjal, Szemlér Ferenc kap jutalmat.[3]

Az eltérő olvasatok közeledését jelentős mértékben segítette a korszak irodalmi életének legjellemzőbb vonása, az újraolvasás. Az erdélyi magyarság számára a visszailleszkedés együtt járt a kisebbségi múlt újraértelmezésével, ami az irodalmi élet területén erős újraolvasási folyamatot generált. A kiadópolitika alkalmazkodott ehhez az igényhez: Észak-Erdély fennállásának négy éve alatt a két világháború közti korszak csaknem valamennyi jelentős írójának újra kiadják fontosabb regényeit, válogatott, illetve összegyűjtött elbeszéléseit, verseit. Mintha a szétszálazódó, számos kisebb-nagyobb, eltérő, vagy hasonló eszmeiségű csoportosulásra, immár több nemzedékre bomló (vagyis az irodalmi tér szempontjából „nagykorúsodott") erdélyi irodalom művelői megragadnák az alkalmat arra, hogy visszatekintve rangsorolják, értékeljék, szelektálják az elmúlt két évtized irodalmi hagyományát. Az újrakiadások nem maradnak visszhangtalanul, csaknem valamennyiről jelennek meg recenziók, kritikák, hosszabb tanulmányok. Ezek többnyire a kritikus korábbi (akár két évtizeddel korábbi) esztétikai ítéletét fogalmazzák meg újra, amivel megerősítik az adott mű helyét az erdélyi irodalom élőnek tekintett, nem csupán „olvasható", hanem szükség esetén „továbbírható" hagyományában.

Az újraolvasás alkalmanként rekanonizációs folyamatként is felfogható. Bánffy Miklós munkásságának recepciójában például ekkor szorul háttérbe a szerző társadalmi hovatartozásának kérdése, annak szöveggeneráló és értelmező szerepe, és válik döntővé a Bánffy-próza stílusának vizsgálata. A szerző neve képes mítoszt teremteni, amellyel a kanonizációt is befolyásolja, mivel arra készteti a befogadót, hogy a műalkotást pusztán a szerzői név alapján ítélje meg. A Kisbán Miklós szignó, a szerzői név azonosítása egy adott társadalmi osztály képviselőjével végigkíséri a Bánffy-recepciót. Bánffy első, 1914-es *Haldokló oroszlán* című novelláskötetéről Ady Endre fogalmazza meg azt a minősítést, amely a későbbiekben a Bánffy-recepció vezérszólama lesz: „bűn volna Kisbánra azt mondani, hogy dilettáns, mert nem az, hanem a legszebb értelmű és úriságú amatőr-író." Az ötvenes években használt nyilvánvaló politikai felhangokkal terhes „főúri dilettáns" jelző tehát nem a korabeli kritika (pl. Illés Endre megsemmisítő írásának) leleménye, hanem a két világháború közti recepcióé, amelyik Bánffy munkásságát többnyire célzatosan rendi hovatartozása felől értelmezte. Bánffy fő műve, az *Erdélyi Történet* témájának köszönhetően maga is erősítette ezt a megközelítésmódot. A korabeli kritika többnyire „etnográfiai olvasatot"[4] alkalmazott, vagyis az arisztokrata életmód belső szempontból történő ábrázolásának egzotikumára reflektált. Itt már a szerzői név is irányította a recepciót, hiszen az *Erdélyi Történet*et már nem Kisbán Miklós, hanem Gróf Bánffy Miklós

[2] In. TAMÁSI Áron: Virrasztás. Révai Kiadó. 1943. 422.

[3] L. TÉGLÁS József (szerk.): A Baumgarten-alapítvány ünnepei. Beszédek, megemlékezések. Argumentum Kiadó-Palatinus Kiadó, Budapest, 2000. 163–169.

[4] A *Megszámláltattál*-ról írott kritikájában (Nyugat, 1935. 419-420) Nagy Lajos „etnográfiai közleményként" olvassa Bánffy regényét

© Copyright Mikes International 2001-2007

néven adta közre.[5] (A magyar irodalmi köztudatban mindmáig ez a Bánffy-kép él, mivel a lezáruló életmű kritikai feldolgozása a huszadik század második felében eleinte tilos, majd szegényes volt, Bánffy így többé-kevésbé kimaradt az élő irodalmi hagyományból.) A negyvenes évekre már pályája végéhez közeledő Bánffy Miklós kiemelt helyen szerepel a korszak irodalmában. Az újraolvasás párhuzamosan halad a Bánffy-életmű újrakiadásával, 1940 és 1945 között a Révainál sorra jelennek meg Bánffy-novellák, színművek, 1940-ben megjelenik az *Erdélyi történet* utolsó része, ami jó alkalmat biztosít a trilógia újraolvasására, az addigi értelmezések egyes hangsúlyainak módosítására. Bánffy hetvenedik születésnapját 1943-ban jubileumi lapszámmal köszönti az Erdélyi Helikon, az általános újraolvasási hullámban ez az évforduló is alkalom arra, hogy a pályatársak újraértékeljék Bánffy munkáit. Ez az újraolvasás egyúttal hangsúlyeltolódást is jelent, a szerzői név alapján történő, „etnográfiai" olvasatról egy szövegközpontúbb olvasat felé. Örley István tanulmánya a Bánffy-novellák 1942-es újrakiadásáról adja meg ezt a hangot, ő a Bánffy kisepika sajátos prózapoétikai eljárásait térképezi fel, narrációs technikájának, realizmusának legfontosabb jelét a dísztelen stílusban, elliptikus szerkesztésben látja, és úgy véli, éppen a modern eszköztelenség az, amit a kritika tévesen „dilettantizmusnak" feltételez.

Bánffy műveinek értelmezésében immár nem a társadalmi, hanem a regionális hovatartozás kérdése játszik döntő szerepet. Az elmozdulás metaforikus megjelenítése a *Fortéjos Deák Boldizsár memoriáléjá*nak 1943-as „bővített" újrakiadása. Anélkül, hogy külön felhívná rá a figyelmet, Bánffy megbontja az 1931-es kötet zárt szerkezetét, új fiktív szerzőket teremt, az események körét időben, térben kitágítja. Az 1931-es kiadás reneszánsz novellafüzérre emlékeztető szövegének fiktív szerzője egy tizenhetedik századi itáliai peregrinus, az új kiadásban új, ezúttal nem világot járó, hanem Kolozsvár városához kötődő, ott megállapodó elbeszélők tűnnek fel.

A jubileumi Erdélyi Helikon-szám már a megváltozott, Bánffy prózájának modernségére és erdélyiségére figyelő viszonyulásmód tükre, Molter például az Erdélyi Történetet Móricz *Tündérkert*jével állítja párhuzamba, és jellegzetes pozitivista fogantatású érveléssel levonja a következtetést: „Ember, talaj és hangulat, Bánffy mindháromban Erdélyt láttatja. Ebben tér el valamennyi nagy prózaírónktól, akikkel összemérhető, s ebben az erdélyiségben csak Kemény Zsigmond mögött marad el – hatalom és erő tekintetében."

A fokozott újraolvasás nem jár radikális változásokkal, többnyire a korábbi olvasatok megerősítését, hangsúlyozását jelenti. Az ekkor születő művek poétikai kódja sem mutat jelentős változást a korábbiakhoz képest: két világháború közti irodalmi beszédmódok mind a próza, mind pedig a líra területén megőrzik érvényességüket. Vannak azonban apró változások, hangsúlyeltolódások, amelyek kifejezetten az adott négy év irodalmi termését jellemzik, az irodalmi diskurzus olyan árnyalatnyi módosulásai, amelyek az aktuális történelmi-politikai pillanat hatására következtek be.

A próza területén ekkor kap hangsúlyos szerepet egyrészt a történelmi, másrészt a személyes múlt. A kollektív, illetve az egyéni emlékezet legadekvátabb irodalmi kifejezési formái, a történelmi regény és a különböző emlékezésre, életút konstruálásra alapozó önelbeszélő műfajok (emlékirat, memoár, önéletrajz, életrajzi regény stb.) Az időintervallum rövidsége, az elbeszélő műfajokhoz, (különösen a regényhez) szükséges távlat és idő rövidsége lehet az oka annak, hogy feltűnően kevés a cselekmény időpontját a megírás jelenébe helyező, a hatalomváltás hozta változásokat vizsgáló próza. Néhány rövidebb elbeszélés témája a döntésre való várakozás, amely a zárlatban a szereplők eufórikus öröme vagy a rezignált sóhajával oldódik fel (attól függően, hogy az új határ melyik oldalára kerülnek). A háborús évek jelenét két regényben játszik szerepet, mindkettő civil szempontból, a város, a polgári lakosság életére, a főhős lelkében lezajló, jellemét alakító folyamatokra helyezi a hangsúlyt, és csupán összetettségében, képlékenységében vonzó háttérnek rajzolja köré az 1940-es évek legelejének erdélyi városát. Jékely Zoltán *A házsongárdi föld* (1946) című kisregénye a hazatérésről szól: Budapesten felnőtt, Kolozsvárra költöző a múlt jeleit nosztalgikusan kereső hősének otthonteremtő, a helyi közegbe beilleszkedő próbálkozásait beszéli el. Akács László gyökereit, családjának múltja után kutatva tér vissza Kolozsvárra, ahol beleszeret távoli rokonába. A szerelmi történet színtere az a város, amelyet sétái során a főhős gyermekkori emlékekre alapozva újra felfedez magának. Eleinte idegenként mozog az erdélyi világban, nem találja helyét sem a régi erdélyi világból itt maradt idős rokonok, sem a maró gúnnyal ábrázolt anyaországi szerencselovagok (Ifjabb Bornyász és Dr. Fogkövi) társaságában. "Aki húsz évig élt Budapest Bábelében elfelejtette a vidékiesebb érintkezési formák rendjét, el az erdélyi szó s a rokoni együvétartozás, egymásrautaltság minden parancsát. (...) mégsem nézte le őket, ellenkezőleg, megbecsülte, sőt irigyelte darabos, bárdolatlan, fölényes és

[5] Az „etnografikus olvasat" szélsőséges megnyilvánulási formájaként Bánffy egyes olvasói leleplezésként, árulásként olvasták a könyvet. Makkai Sándor utal ilyen olvasatra: „Még mikor csak az első két kötet, a *Megszámláltattál…* vált ismeretessé, mondta nekem egy erdélyi arisztokrata hölgy, a szerző bűncselekményt követett el, mert elárulta a kasztját." In: MAKKAI Sándor: Erdélyi történet. Protestáns szemle. 1940.257–58.

© Copyright Mikes International 2001-2007

tősgyökeres kolozsvári polgár-mivoltukat." Szemlér Ferenc regényében az *Arkangyalok bukásá*ban[6] (1947) a vasgárdista uralom alatt álló Brassó a főhős magánéleti válságának, kiútkereső próbálkozásainak színhelye. A regény egy küszöbön álló fordulatra való (szereplőtől függően) aktív vagy passzív várakozás története: a második világháború kitörése lesz az esemény, amely a hősök életútját, eszmei tájékozódását formálja.

A tényirodalom részben a népi mozgalom terjedésének köszönhetően fontos szerepet játszik a harmincas évek magyar irodalmában, és mindvégig kedvelt megszólalási formája volt az erdélyi irodalomnak. (A már említett Erdélyi Helikon-szám szerkesztőségi beköszöntője arról számol be, hogy „jellegzetes erdélyi műfaj" megírására szólították szerzőiket, vagyis arra, hogy a bécsi döntés körüli élményeiket „emlékírás, krónika, napló" formában fogalmazzák meg.) A fikció peremvidékén fogant művek viszonylagos gazdagsága a második világháború évei alatt egyrészt a korszakhatárként megélt politikai változással függ össze, amely összegzésre, újragondolásra késztette a szerzőket, másrészt a háborús mindennapok kínálta rendkívül sűrű élményanyag ihlető erejével. Útleírástól, önéletrajzi ihletésű regényig, emlékirattól szubjektív szemléletmóddal átitatott irodalomtörténeti tanulmányig terjedően számos műfaji kategóriába illeszthetők ezek az írások, melyek elsősorban az „önmagaság konstitúciójára" (Foucault), az elbeszélő szubjektum kimondására való törekvés köt össze. Függetlenül attól, hogy emlékező vagy a jelent rögzíteni kívánó, arra reflektáló írásokról van szó, az események értelmezése, illetve az értelmező én reakcióinak rögzítése fontos szerepet játszik. (Az emlékező próza végső soron ugyanazokból az elemekből építkezik, mint a regény, ugyanakkor tagadja önnön fikcionalitását, és „hiteles" információként kínálja olvasásra önmagát.) Az „önelbeszélő próza" kategóriába illeszthető írások a fikcionalitás különböző fokozatain helyezhetők el. Kacsó Sándor *Lélekvesztőn*je (1941) önéletrajzi elemekre alapozó regény, a második bécsi döntést követő hetek brassói magyarságának életéről. Szántó *Öt fekete holló* című könyve önéletrajz, önnön íróvá válásának *Fekete éveim*ben megkezdett történetét folytatja. Szemlér ugyancsak korábbi (önéletrajzi) munkáját, a *Más csillagon*t gondolja tovább az apa lírai portréját megrajzoló *Hazajáró lélek*ben (1943).

Bánffy Miklós emlékiratot ír, *Huszonöt év* című, sokáig kéziratban maradt munkája,[7] amint a cím is jelzi, a trianoni döntéstől a második világháború végéig eltelt negyed század összefoglalásának indult, de csupán a külügyminiszteri tevékenységét felölelő első évek (1921–22) eseményeit tudta megörökíteni a szerző. A *Huszonöt év* azonban töredék voltában is jelzi a szerző emlékező pozíciójának elmozdulását az 1932-ben megjelent *Emlékeimből*-höz képest. Ez utóbbi töredékes szerkezetű csapongás az emlékek között, az előbbi viszont összefüggő, az időbeli határokat kitoló számvetésnek készült. A *Huszonöt év* egy életút lezárásaként születik, de minden bizonnyal nem a klasszikus minta szerint pozitív irányba haladó életút-történet, hanem ellenkezőleg, a bukás története rajzolódott volna ki belőle. Az emlékezés ugyanis a teljes pusztulás, a semmi pillanatában indul, amelyben az emlékező úgy tekint vissza életére, hogy számot vetett a ténnyel: minden törekvését semmissé tette a jelen, munkájából nem maradt más, mint „visszagondolás és tömérdek emlék".

„Végiggázolt az egész magyarlakta földön a háború, mint az Apokalipszis négy lovasa. Városaink, falvaink romokban. Iparunk, földművelésünk, egész állatállományunk úgyszólván megsemmisült. Százezrek lettek hajléktalanná. Minden elpusztult, amiért Trianon után akkora szeretettel dolgoztunk mindnyájan, és amit az első évtized végére fölépítettünk, annyi önfeláldozással, körültekintéssel és hangyaszorgalommal is" – írja.

Ligeti Ernő eszmetörténeti-irodalomtörténeti összefoglalója, a *Súly alatt a pálma* alcíme szerint hosszabb tanulmány (*Egy nemzedék szellemi élete 22 esztendő kisebbségi sorsban*), szerzője szerint „az emlékirat egy neme", de olvasható önelbeszélő írásként is, regényként, amelynek témája a két világháború közti irodalmi élet, főhőse pedig maga az elbeszélő.

Méliusz József és Asztalos István művei (A *Sors és jelkép*, illetve az *Író a Hadakútján*) már nem az emlékezés, hanem a tanúságtétel szándékával íródott, témájuk sem a távolabbi múlt, hanem a megírás közelmúltja, jelene. A krónikási pozíció, amelyet ez esetben az író magára vállal, nagy súlyt fektet az epizódokra, a pillanat megragadására. A háborús évek, az állandó létbizonytalanság állapota kedvez a krónika-jellegű beszámolóknak, ezek a könyvek konkrét harctéri-ostrom élmények (Asztalos) vagy a dél-erdélyi (a magyarság számára sokszor ugyancsak ostromállapotként megélt) mindennapok (Méliusz) leírását tartalmazzák. Méliusz műve térben és időben történő utazás, amelyben az utazó szabadság és a kiszolgáltatottság viszonyát modellezi, ugyanakkor a dél-erdélyi magyarság sorsáról nyújt dokumentum-értékű beszámolót. Az ugyancsak 1946-ban megjelent *Író a Hadakútján* a háborús riport és a lírai beszámoló vonásait ötvözi, a szerző bevallottan védőbeszédnek, a háborúba akaratán kívül belekényszerített tömegek

[6] A regény első változata 1944 előtt készült. 1963-ban megjelent *Augusztustól augusztusig* című az antifasiszta mozgalom alakulását tárgyaló regénytrilógiájában ezt a kötetet egészíti ki az 1959-es *Napforduló* illetve az 1962-ben megjelent *Földön, égen* című regényekkel. Az első kivételével ezek már magukon viselik az ötvenes évek sematizmusának jeleit.

[7] Először 1992-ben jelent meg.

© Copyright Mikes International 2001-2007

apológiájának szánja. „Bizonyításnak szántam ezt a könyvet" – írja az első kiadás fülszövegében, majd a zárófejezetben immár támadó éllel megismétli: „Adatnak szántam eljövendő nemzedékünk számára a többi adat mellé és bizonyításul népem ártatlansága mellett. Mint annyiszor, a magyar nép most is áldozata volt hivatalos és más hitvány urainak, akik a saját hasznukért mindig szívesen adták el népük becsületét. Ezeket illesse könyörtelen ítélet, de népemet csak igazság, mert érdemes rá." Asztalos már a vesztes háború, a kommunista hatalomátvétel szemszögéből fogalmazza meg háborús tapasztalatait, úgy szerkeszti önnön történetét, úgy válogat az események között, és úgy értelmezi őket, hogy azok illeszkedni tudjanak a berendezkedő új hatalmi ideológiába.

Az emlékező, tisztázó, rendszerező (de akár – amint a fenti példa bizonyítja – védekező-támadó éllel) írott, önéletrajzi ihletésű szövegek gyakorlatilag végigkísérik a huszadik századi magyar irodalom történetét. A különböző írói vallomások az egyes irányzatok, csoportosulások történetét, alkotói pályák egy-egy adott szakaszát világítják meg. A műfaj harmincas-negyvenes évekbeli fénykora után Erdélyben az 1989-es politikai fordulat eredményezte az emlékező próza újabb virágzását Szabó Gyula, Domokos Géza, Gáll Ernő, Sütő András és mások munkáiban.

Míg a krónika általában a mozgalmas eseményekben gazdag, képlékeny korszakok jellemzője, addig a számvetésre, (újra)értékelésre kihegyezett emlékező próza inkább az ezeket követő nyugodtabb periódusok jellemző műfaja. Az 1940–44 közötti korszak komplexitásában egyszerre ihlette mindkettőt. A második bécsi döntés, Észak-Erdély visszacsatolása egy korszak lezárulásának érzését keltette, visszatekintésre, összegzésre serkentett, ugyanakkor éppen a döntés felemás volta, a határok nyilvánvaló tarthatatlanságának tudata, a háborús évekhez természetszerűen kapcsolódó átmenetiség-érzés keltette bizonytalanság a vissza nem térő pillanat krónikákban való megragadását sürgette.

A történelmi regény már a húszas évek irodalmában is vezető prózaműfajnak számított. Népszerűségét több tényező összjátéka okozta. Egyrészt maga a kordivat (az első világháború után Európa-szerte újjáéled a történelmi regény), másrészt az, hogy a múltbeli eseményeket idéző szövegek allegorikus olvasatot kínálnak, amely alkalmassá tette a történelmi regényt arra, hogy aktuális, de a cenzúra miatt nyilvánosan nem tárgyalható témákat, problémákat dolgozzon fel. „Az idők távlatába kell menekülnünk, ha igazabban, becsületesebben, teljesebben akarjuk adni önmagunkat, az embert, s nem az up to date aktualitásába, amely százféle megalkuvást jelent" – írja a *Vallani és vállalni* vitában Szántó György, a korszak egyik legtermékenyebb (többek közt történelmi) regény írója. A Tamási által kárhoztatott „sereges múltbagyaloglás", vagyis a cselekmény időben való eltávolítása lehetővé tette számos fontos és időszerű kérdés tárgyalását.

A múltba vetített, az olvasók által többnyire következményei felől ismert eseményeket, illetve a közelmúlt „nagy történetét", a trianoni döntés következményeit, és a közösség új állami struktúrába való beilleszkedésének konfliktusait fikcionalizált formában megjelenítő történetek szerepet játszottak egy új közösségi identitás kialakításában. A történelmi regény nem csak esztétikai élményt volt hivatott biztosítani, hanem a múltat felidéző, értelmező, a jelennel való összefüggéseket megvilágító funkcióval is bírt, támaszpontokat biztosított az olvasóközönség számára új léthelyzete értelmezésében.

Végül, de nem utolsó sorban, műfaji sajátosságai folytán az (Erdély történelmének egyes szeleteit megjelenítő) történelmi regény alkalmas eszköznek bizonyult a transzszilvanista ideológia által kínált új, anyanemzettől és aktuális politikai hatalomtól egyaránt függetlennek tartott kisebbségi identitás kialakításában. A korszak történelmi regényei többnyire az önálló erdélyi fejedelemség idejére helyezik a cselekményt, annak történelmi viszonyaiban keresik a paraboliszikusan kifejthető, tipikus erdélyi sors lényegét. (Pl. Kós Károly *Varju nemzetség*, Makkai Sándor *Ördögszekér*). A nem kifejezetten a fejedelemség idején játszódó regények cselekménye is többnyire Erdélyben játszódik. A már említett Kós és Makkai mellett a korszak „botránykavaró regényeit író Tabéry vagy a „sikerregényt", a *Fekete vőlegények*et író Gulácsy Irén a múlt eseményei közt a transzszilvanista világszemlélet néhány fontos tételét példázzák (pl. az Erdélyben élő három nemzet egymásrautaltsága, önálló erdélyi szellem és a rá jellemző szabadelvű tolerancia, szülőföldcentrikus gondolkodás stb.)

Az Erdélyi Helikon által 1929-ben kezdeményezett *Vallani és vállalni* vita az erdélyi történelmi regényekről már a műfaj térvesztését jelzi. A hozzászólások egy részéből (lásd Tamási) világosan körvonalazódik, hogy a következő évtizedben az írók figyelme a múltról egyre inkább a jelen felé fordul. A népi mozgalom vonzáskörében alkotó szerzők, és általában a felnövekvő fiatal nemzedék legfontosabb témája a jelenkori erdélyi falu, választott elbeszélői módszerük pedig az (akár szociografikus hűségű) realista ábrázolás.

A második bécsi döntést követő néhány évben különböző okok összjátékának eredményeként ismét megugrott a történelmi regény népszerűsége. A műfaj népszerűségét jelzi, hogy Ligeti Ernő *Noé galambja* (1943) című, Bethlen Miklósról írott, a független Erdély gondolatát hangoztató terjedelmes tanulmányát „történelmi regény" jelöléssel adta közre. A berendezkedő új rend konzervatívabb világszemléletet hozott

© Copyright Mikes International 2001-2007

magával, mint a kisebbségi élet egyrészt szükségszerűségből fakadó, másrészt az állandó lemaradás félelmének köszönhetően nyitottabb világszemlélete. A konzervatív gondolkodás pedig mindig is hajlik a múlt felé fordulásra, arra, hogy a múltat önmagában véve is értékesnek tekintse. A kisebbségi helyzet megszűnése, a korábbi elnyomás alól való szabadulás, a „helyreállított rend" érzése nemcsak lehetővé tette, de egyenesen generálta a történelmi önvizsgálat korábbitól eltérő módját. Tematikai szinten a legszembetűnőbb a változás: a regények cselekménye immár nem az önálló fejedelemség idején, hanem a reformkorban, a 48-as forradalom alatt, illetve a vesztes forradalmat követő évtizedekben játszódik. Ha a húszas évek történelmi regényírói az új (részben éppen munkáikkal kialakítandó) erdélyi identitás számára, azt megerősítendő kerestek élhető hagyományt a múltban, akkor a második bécsi döntést követő években elsősorban magyarázatért fordulnak a múlt felé. Tabéry Géza, Makkai Sándor, Berde Mária, Nyírő József, egyes munkáiban Wass Albert, illetve (az *Erdélyi történet* lezáró részét vizsgált korszakunknál kicsit korábban, 1940-re megjelentető) Bánffy Miklós azt a komplex társadalmi-történelmi-politikai viszonyrendszert vizsgálják, amely a reformkortól, a levert forradalmon majd a kiegyezés évein keresztül az első világháborúhoz, annak elvesztéséhez és Magyarország feldarabolásához vezetett. Bánffy regényének kivételével valamennyi mű reflektál az 1848-as forradalom kérdésére. A forradalmat nem romantikus távlatban, hanem problematikus voltában ábrázolják. A csatamezőn kiharcolt radikális változás helyett mindannyian a civil szféra harcait tartják fontosabbnak, a reformok útján történő lassú változás/fejlődés fontosságát hangsúlyozzák, a szűkebb pátriában, szülőföldön, birtokon stb. megmaradó, azt építő, annak társadalmi (gazdasági, oktatási, politikai stb.) életében aktív szerepet vállaló magatartást helyezik regényeik középpontjába. Makkai Sándor háromrészes családtörténete (*Mi Ernyeiek*, *Szép kísértet*, *Szabad vagy*) az Ernyei család három nemzedékének sorsán keresztül az erdélyi polgárság és kisnemesség életét ábrázolja a tizenkilencedik század második felében. A szabadságharc utáni zavaros évek, illetve a Makk-féle összeesküvés perspektívájából mutatja meg a negyvennyolcas fiatalok céltalanná váló életét, majd a kiegyezés éveiben a fiatalabb testvérek lassú megkapaszkodását, a tanár-főhős harcát, a kollégiumért, amely számára a tudás és a felemelkedés biztosítéka. A jobb, mert az embert érdem és rátermettség szerint értékelő jövő szimbóluma, a nagyenyedi kollégium fontos szerepet játszik Berde Mária regény trilógiájában a *Hajnal emberei*ben *is*. A főhős Szász Károly alakjában Berde a gondolkodó, reformokért jogi úton harcoló tudós alakját rajzolta meg, aki nem forradalomban, hanem az erőszak elleni lázadásban, a függetlenségért, emberi jogok érvényesítéséért az ész fegyvereivel vívott harcban hisz. Míg Berde Szász-életrajzában voltaképpen szülővárosa, Nagyenyed regényét írja meg, addig Tabéry Géza a *Frimont-palotában* Beöthy Ödön és Kuthy Lajos összecsapásaihoz Nagyváradot választja háttérnek. A 48-as forradalom itt is úgy jelenik meg, mint elkerülhetetlen, nemcsak a szereplők áldozatos reformtevékenységeit, de életét is tönkretevő katasztrófa. A konzervatív szemléletű transzszilvanista szerzők forradalomkritikája ugyanakkor éles társadalombírálat is, amely az áldozatkész és szakszerű munka erkölcsi erejét hirdeti a pusztulást, anarchiát okozó radikális változásokkal szemben. Azzal, hogy a 48-as forradalmat nem a nemzeti narratíva legfényesebb pillanatának, hanem problematikus, hosszú távú következményekkel járó politikai lépésként mutatják be, a megírás jelenéhez fogalmaznak üzenetet, indirekt módon a háborús részvétel ellen emelnek szót. A reformkor eszmei és politikai csatáit, az 1848-as forradalom tapasztalatait, a dualizmus korának hamis biztonság-illúzióját vizsgáló történelmi regényeikben azzal, hogy a hétköznapi emberek józan, munkás életét, a polgári szabadságjogokhoz való ragaszkodást és a nemzeti, illetve felekezeti toleranciát helyezik regényeik középpontjába, a transzszilvanizmus humanista pragmatizmusát is felelevenítik.

Wass Albert kétrészes családregénye (*Mire a fák megnőnek 1942*, *A kastély árnyékában* 1943), Nyirő József *Néma küzdelem* (1944) című munkája, Makkai (1936-os de a negyvenes évek elején Makkai más szépirodalmi munkáival együtt újra megjelentetett) *Holttengeréhez* hasonlóan a Mezőségi parasztság elszegényedését, a térség elrománosodását helyezi a cselekmény középpontjába. Mindhárom szerző lassú, vértelen pusztulásként, észrevétlenül maradt nemzeti tragédiaként láttatja a szórványosodás folyamatát, amiért a kiegyezés kori politikát teszik felelőssé.

Az előző század történelmi eseményei nemcsak azért kapnak kiemelt szerepet a második világháború idején írt erdélyi történelmi regényekben, mert a fikció keretén belül maradva lehetővé teszik az önvizsgálatot, az első világháború elvesztéséhez vezető folyamatokkal való szembenézést. A cselekmény tizenkilencedik századi viszonyok közé transzponálása lehetőséget ad arra, hogy a szerzők a cenzúra megkerülésével fogalmazzák meg a Harmadik Birodalommal való együttműködéssel kapcsolatos aggodalmaikat. A Habsburg házhoz való viszony, a nemzeti jövő, a nemzetiségek helyzete, a lázadás, illetve együttműködés dilemmája a korabeli olvasó számára saját korának aktualitását tükröző metaforaként szerepelhetett.

A hatalomváltás nem változtat a próza többé-kevésbé hegemón helyzetén, továbbra is az elbeszélő műfajok bizonyulnak a legtermékenyebb kifejezési formának, ugyanakkor a könyvpiacon is ezek a népszerűbbek. Az Erdélyi Szépmíves Céh 1940 és 1944 között kiadott harminc kötete között csupán hat

© Copyright Mikes International 2001-2007

verseskötet található, a szerkesztők levelezésében, az egyes kéziratok elutasításában visszatérő téma a próza túlzott népszerűségére való hivatkozás.

A két világháború közti erdélyi prózaírók munkásságát érintő újraolvasási (alkalmanként rekanonizációs) tendencia a költészet területén is érvényesül. A transzszilvanizmus szinte valamennyi emblematikus költőjétől megjelenik egy-egy válogatott vagy összes verseket tartalmazó kötet. Többek esetében a pályaképpé összeálló újraolvasás indokoltnak bizonyul: Reményik 1941-ben bekövetkező halála tényszerűen lezár egy költői pályát, megnyílik a tér az életműelemzések előtt. De a második világháborút túlélő Bartalis János, Szentimrei Jenő vagy Tompa László összegyűjtött verseit tartalmazó kötetek szintén egy-egy költői pálya jól körvonalazott, és kétségtelenül legértékesebb korszakának összefoglalását jelzik. A két világháború közti erdélyi költészet első két nemzedékének tagjai közül egyedül Szemlér Ferenc esetében lehet szó kiterjedt munkásságról a háború után, ám (a sematizmus korszakán túljutva) ő is nagyjából ugyanazt a poétikai eszköztárat alkalmazza, amely háború előtti költészetét jellemezte. A harmincas évek végére, negyvenes évek elejére felnőtt újabb költői nemzedék (Méliusz József, Kiss Jenő, Szabédi László, Horváth István, Gellért Sándor, Jánosházy György, Létay Lajos stb.) pályája természetesen átível a kommunista rendszer évtizedeibe, de költészetükben mindvégig meghatározó szerepet játszik majd az indulásukat jellemző költői kifejezési forma.

A költői szerep megformáltságának tekintetében sincs különbség a különböző lapokban publikáló, különböző nemzedékekhez tartozó szerzők között, mindnyájan megőriznek olyan tizenkilencedik századi költői szerepmodelleket, amelyeket csak a modern líra poétikai fordulata kérdőjelezett meg. Az „istenhívő", a „politikai" illetve „nemzeti költő" szerepköre[8] jól érzékelhetően jelen van a negyvenes évek elejének erdélyi költészetében.

A különböző korú, egymástól eltérő lírai hagyományt követő, más-más eszmeiségű költők negyvenes évekbeli költészetének egyaránt jellemzője a történelmi aktualitásra, ezen belül a politikára való érzékenység. (Közép- és Kelet-Európában a politikum amúgy is mindig nagyobb átjárással bírt a művészet területére, mint Nyugat-Európában.) A világháború, illetve a kettészakított Erdély visszatérő témája a korszak költészetének, mindkettő a határhelyzet, az átmenetiség, a természetellenes állapot lírai megfogalmazásaként jelentkezik. Viszonylag kevés a harcra, helytállásra buzdító vers, ugyanakkor túlteng a harcok okozta személyes traumákat, veszteségeket megfogalmazó, a háborút apokaliptikus pusztításként, a kultúrát (és ezen belül a költészetet) létezésében fenyegető erőként bemutató költemény.

Az eleinte növekvő fenyegetésként érzékelhető, majd közvetlen közelben zajló, mind a szerző, mind pedig az olvasóközönség számára kézzelfogható tapasztalatokat jelentő harcok a háborús-költészet túlburjánzását, ugyanakkor lassú kifulladását okozzák, hiszen előbb-utóbb a téma adottságaiból kifolyólag a felháborodás retorikája által uralt melodramatikus pátoszba vagy erőltetett ironizálásba fulladnak. A háborús versek zöme nem képvisel különösebb értéket az adott költői életműveken belül, legtöbbjük inkább kordokumentumnak tekinthető. Ahol azonban sikerül elszakadni a közvetlen élménytől, ahol a háborúra, mint azonnali élményre való reflektálás síkja keveredik a metafizikus szorongással, a mitológia vagy a népi hiedelemvilág elemeivel, hiteles esztétikai értékkel bíró alkotások születnek. (Gondolok itt elsősorban Áprily, Horváth Imre, Jékely, Szemlér egyes verseire, Reményik *Korszerűtlen-versek* ciklusára.)

Jékely monumentális versében, *A kor dicséretében* például az európai kultúra szimbólum értékű nevei önnön ellentétükbe fordulva teremtik meg egy posztapokaliptikus korszak mitológiáját „Egy bősz csillag a földre megharagszik, / ez lesz az új hősmondában Zeüsz, / az öldöklés sugarától gyarapszik, / Mussolini, az új Odysseus, / az átkozott asszony, Heléna: Danzig. / Vagy mindent összetörnek itt a gépek, / s valahol a vers is fűbeharap, / Chopin, Beethoven hangjai elégnek, / s fidibusnak használja egy arab / bús lapjait James Joyce Ulyssesének."

A szépirodalom időnként rituális szerepet játszik. A második bécsi döntés által meghatározott újraolvasási áramlatba illeszkedő, *Versekben tündöklő Erdély* címmel Szentimrei Jenő szerkesztésében az 1941-es Könyvnapra megjelenő versantológia például nem csak a köztudatban (mindmáig) „erdélyiként" ismert költők munkáiból válogat, hanem a Gyulafehérvári Soroktól (vagyis az Erdély területén talált legrégebbi magyar nyelvemléktől) kezdve a népköltészeten át a teljes magyar irodalomból Balassitól Babitsig. Az antológia verseiből kirajzolódó „erdélyiség" időben és térben tág keretek közt értelmeződik újra. Az antológia így egy politikai döntés metaforikus képe, a maga módján visszacsatolás, egy lokális olvasatot használva kiindulópontnak az „erdélyiként" kanonizálódott (ti. 1919 után született) költészetet illeszti vissza a magyar nyelvű irodalom kezdetéig visszanyúló irodalmi hagyományba.

[8] A szerepkörök elemzését, illetve a modernitás felől történő problematizálását lásd SZEGEDY-MASZÁK Mihály: Szerepjátszás és költészet. In: „Minta a szőnyegen". A műértelmezés esélyei. Balassi kiadó. Bp., 1995. 67-75.

© Copyright Mikes International 2001-2007

A háborús cenzúra szigorodásával, az ország helyzetének kilátástalanabbá válásával a napilapok hasábjain eladdig többnyire hétvégi számban, kikapcsolódást szolgáló „színes" anyagok, rejtvények közé helyezett, vagy dekoratív szerepet betöltő[9] szépirodalom sajátos szerepkörbe kerül.

1944 szeptemberében, amikor a közvélemény nagy része már tisztában volt azzal, hogy Magyarország veszteségként kerül ki a második világháborúból, mind az Ellenzék, mind pedig a Keleti Újság a klasszikus irodalmi kánon néhány kiemelkedő verséhez nyúl, hogy a híroldalakon még kimondhatatlant megfogalmazza. Ezek a versek[10] már a hétköznapi számokban jelennek meg, és nem az irodalom számára általában fenntartott, utolsó oldalakon, hanem a *Hírek* rovat elején, rögtön a fejléc alatt. Az irodalom közéleti szerepvállalása itt abszolutizálódik, az esztétikai olvasat teljesen háttérbe szorul, a vers a harc értelmetlenségére, civil helytállásra, a szomszédos nemzetek fiaival való megbékélésre való felhívásként olvastatja önmagát.

Ezen a ponton abszolutizálódik Szabédi László megállapítása, aki egyik, 1942-ben írott tanulmányában az írók, irodalom szokatlan közéleti érzékenységén gondolkozva azt állította: „Sorskérdéseinkkel manapság túlsúlyban az írók foglalkoznak, (…) mert mindent, ami nem irodalmi kérdés, csak az irodalom területén és eszközeivel lehet szőnyegre hozni."[11]

[9] Pl. Az Ellenzék a honvédség kolozsvári bevonulásának tiszteletére, a Keleti Újság a magyar hadbalépés első évfordulójáról megemlékezendő közöl összeállítást magyar katonai erényeket megéneklő klasszikus versekből.

[10] A Keleti Újságban pl. a következő versek jelentek meg 1944 szeptemberében: Ady Endre: *A mesebeli János* (szeptember 16), *Az ütések alatt* (szeptember 19), *Az eltévedt lovas* (szeptember 26.), Dsida Jenő: *Csokonai sírjánál* (Szeptember 24) József Attila: *A Dunánál* (szeptember 21), Juhász Gyula: *Ének a toll katonáiról, Gyászmagyarok* (szeptember 28) és végül stílszerűen, a lap tájékozódásába, hagyományaiba illeszkedően Reményik Sándor: *A menekülő, Egyszer talán majd mégis vége lesz* és *Benéz a havas* (október 1.)

[11] SZABÉDI László: *Zilahy és a nemzetnevelés*. Termés. 1942. ősz. 136.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Sipos Gyula

Contexte, culture : une contribution

Qui va là? Qui parle? Un ungherese di Parigi, qui connaît personnellement Josef Nadj depuis son arrivée, en 1960, sur les bords de la Seine et qui a vu, presque sans exception tous ses spectacles, performances et expositions. Celui qui parle, il faut l'avouer d'emblée, est absolument ignare en matières de danse; il fait partie cependant depuis un demi-siècle d'un public passionné de théâtre, à Paris, et assez souvent à Berlin, à Londres, à Rome et à Milan surtout, ou en sa Hongrie natale; et il remercie chaque jour le Padreterno d'avoir été ébloui par l'âge d'or de la mise en scène européenne, dont les idoles sont pour lui et bien d'autres, encore: Strehler et Ronconi; Chéreau et Peter Stein; Grotowski, Kantor et Barba; le premier Bob Wilson; Peter Brook (de Londres ou du Mahabharata) et Grüber (celui des Hölderlin ou du Faust-Salpêtrière); Fomenko et Vassiliev; parfois Langhoff et toujours Krystian Lupa; voilà, avec une nostalgie amère les goûts sont annoncés, sapienti sat ; ce qui n'eclut pas d'autres curiosités et efforts d'adaptation: d'être profondément intrigué par Romeo Castellucci, de s'amuser beaucoup avec Marthaler, d'apprécier les innovations techniques de Frank Castorf, l'excellente tenue de Thomas Ostermeier ou d'admirer, tout simplement François Tanguy et son Théâtre du Radeau. Enfin, celui qui parle est plutôt un littéraire, parfois lecteur professionnel, qui se propose ici, situé du côté du public qu'on dit "éclairé", d'apporter quelques éclaircissements partiels, latéraux, concernant l'itinéraire de Josef Nadj, et touchant deux aspects: son contexte et sa culture.

Le contexte parisien et international est sans doute le plus connu; un peu moins peut-être celui de la matrice, la source, l'enfance et la jeunesse formatrices, nourrissant les énergies créatrices pendant toute la première partie de son activité parisienne ou orléanaise.

Joseph, "fils d'un charpentier" est né (en 1957) dans un milieu modeste, dans une enclave de la minorité magyare de la Voïvodine, à une vingtaine de kilomètres de la frontière hongroise: à Magyar-Kanizsa, Ó-Kanizsa, Stara Kanjiža, bourgade qui par une bizarre grâce génétique, a donné naissance à un essaim de talents, dont certains, poètes, essayistes, artistes graphiques ou futurs acteurs et danseurs, sont devenus, à divers titres, ses collaborateurs. Ce "génie du lieu", entre village traditionnel et nature, est sans doute le premier inspirateur de ses débuts, avec une sensibilité au merveilleux et au cauchemardesque, subtilement naïfs que — faute de mieux, ou touchant justement à quelque chose d'essentiel — la réception occidentale qualifiait volontiers de "gogolien" ou de "chagallesque".

Un certain "provincialisme" alors, subsumé et magnifié, mais "provincialisme" tout de même? L'expression n'a pas toujours bonne presse sous nos latitudes. Parler de littérature régionale en France...Giono ou Ramuz en ont longtemps porté les stigmates." Aller vers le peuple", "retourner au village", cela sent le populisme russe et l'idéologie narodnik, dont les variantes en Europe Orientale, jusque dans la Hongrie voisine, se conjuguaient, se conjuguet avec méfiance, exclusion, esprit obtus et obscurantisme. Et ne parlons pas de la sinistre Heimatkunst germanique ou, avec beaucoup plus d'indulgence de sa version italienne, du mouvement Strapaese.

Mais "province" peut être compris dans une acception nettement positive, pris dans un jeu d'enracinement vivifiant et de dépassement universaliste; et ce ne sont pas les Italiens qui contesteraient le rôle, dans leur culture et leur art; de Grigenti et Rimini, Friuli, Romagna et les Borgate, Brianza et la Via Merulana, Chioggia et "il maladetto Campiello", les Langhe et "la Luna e i Falo", ou El Nost Milan (Bertolazzi/Strehler)... Donc, on peut faire — et surtout dans un temps de perte irréparable — l'éloge de la province, voire en extraire une "philosophie"; et ce n'est peut-être pas un hasard, si l'un de ses meilleurs défenseurs est pour nous un auteur "serbo-croate", un certain Radomir Konstantinović.

Cette Yougoslavie qui est celle de l'enfance, de la prime jeunesse, des premières études et même du service militaire fut pour nous comme pour lui le lieu de la coexistence des cultures, multiplicité des langues, bi- ou trilinguisme, une mosaïque colorée, grouillante, fascinante; orthodoxie slave avec un avant-goût d'Orient; un Balkan "balkanique" (pour le meilleur et pour le pire); attachement à la riche tradition de la littérature magyare; la montagne, la plaine, la mer, l'Adriatico; fresques byzantines et splendides vestiges romains, et un souvenir très sensible de l'ancienne Monarchie, Zagreb, Abbazia (Opatije) et Fiume (Rijeka); c'est bien à juste titre qu'à son festival de la Mitteleuropa, à Cividale, le triestin, italo-hongrois, Giorgio Pressburger a invité Josef Nadj.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Il faut ajouter qu'à l'époque de sa jeunesse, la Yougoslavie était ouverte à la culture occidentale, même à ses nouveautés; dans certaines facultés le fameux "DIAMAT" n'était pas l'unique denrée; dans les vitrines des librairies à côté de Marx ou Lénine on voyait les ouvrages de Bloch ou Marcuse, Nietzsche ou Beckett; et nos amis magyars, là-bas, pouvaient lire Miroslav Krleža ou Miloš Crnjaski et les poètes modernistes ou pouvaient discuter — après force rasades de "slivo", en hongrois — avec excellent écrivain serbe et homme inoubliable, Danilo Kiš. D'autres (parfois les mêmes) s'orientaient vers le théâtre et purent participer par exemple au spectacle-fleuve mémorable de Ljubiše Ristić. Les commentaires de Madách (brodés autour d'un monument de la littérature magyare du 19e siècle, La Tragédie de l'Homme d'Imre Madách). La représentation en fut donnée en un spectacle itinérant, dans divers lieus, reliques historiques du Jugendstil de Subotica/Szabadka, et peut-être ces jeunes gens ont-ils suggéré au metteur en scène d'introduire un épisode où l'on voit James Joyce, à Pula, base de la flotte de la Monarchie, donner des leçons d'anglais au futur amiral Horthy, "régent" assez controversé de la Hongrie d'entre les deux guerres...

Dans le milieu culturel proprement magyar de la minorité qui vivait dans la Voïvodine les talents étaient très nombreux, et 1'atmosphère bien meilleure, intellectuellement parlant, que dans le voisinage "kadariste": plus d'ouverture, de curiosité et de réceptivité; pendant longtemps, l'une des rares revues d'avant-garde en langue hongroise, pièce sous l'égide de la symbiose des Muses et de la pratique polyvalente des activités artistiques, Symposion, sorte de Tel Quel conjugue avec Arguments, fut publiée à Novi-Sad/Újvidék. Citons la formule du phare de cette revue, le poète, essayiste, romancier, dramaturge, Ottó Tolnai: "Assumer, sans honte, mais avec fidélité et amour sa province et s'orienter, sans aucun complexe, dans le monde entier"; le titre de son recueil représentatif n'est-il pas Orphée de province…

C'est donc de ce terreau fertile qu'est parti Josef Nadj (via Budapest et des études d'histoire de l'art et d'esthétique) pour Paris, à l'âge de vingt-trois ans: pour suivre sa vocation, apprendre, approfondir son futur "métier" et vérifier, compléter sa culture artistique et livresque. Car son cheminement est culturel aussi, de découvertes en confirmations. Ses spectacles jalonnent cet itinéraire littéraire, dont la référence n'épuise évidemment pas la transmutation, ni l'apport des autres arts, plastiques ou gestuels, dans leur spécificité. Autant de spectacles, autant ou presque de "dédicaces" et d'"hommages"; en les suivant on passe par l'Europe Centrale germano-slave avec Kafka, Büchner, Bruno Schulz pour arriver à l'Extrême Occident, dans les patages de Beckett et Dante, de Borges et d'Artaud et de Raymond Roussel, bientôt d'Henri Michaux; de même pour les arts plastiques: de Brauner, Ernst, Magritte à Balthus et maintenant Miquel Barcelò.

*

Théâtre et Littérature alors chez Josef Nadj? Il serait fastidieux de présenter chaque étape; contentons-nous d'extraire deux moments: l'un de la période initiale, ayant des rapports plus intimes avec son monde natal; l'autre, tout récent, en prise avec une matière "occidentale", française.

Pour la première période l'"écrivain de l'ombre" est précisément Ottó Tolnai, un grand frère, son aîné de dix-sept ans, sans aucun doute le meilleur poète de la minorité hongroise en Serbie, l'un des meilleurs aussi de l'ensemble de la littérature magyare, géographiquement dispersée. Or, ce fut le Da Ponte ou le Boito, un idéal "librettiste", en quelque sorte, pour le spectacle de Nadj, intitulé Les Échelles d'Orphée (en 1992) par l'intermédiaire de son recueil qui a pour titre: Les Chants de Wilhelm ou l'Orphée provincial. C'est une suite de "chants" qui se constitue en une espèce de "saga", un peu à la manière de l'Anthologie Spoon River de l'américain Lee Masters (qui recueille les épitaphes d'un cimetière de village), ou comme le poétique panorama en prose d'une collectivité, Au bois lacté, de Dylan Thomas. C'est aussi Il Cuore de Nadj, son oeuvre la plus pittoresque et sûrement la plus tendre; l'image chorale d'un piccolo mondo antico, de son Kanjiža natal, au tournant du 19e et du 20e siècle. Intrigues et conflits ne s'y trouvent bien sûr pas évoqués sur le mode narratif, mais il y a des lieux identifiables (l'auberge, la place publique, le bordel avec ses touchantes pensionnaires, une caserne de pompiers béhévoles); il y a des personnages, des "caractères" presque: Willy, l'idiot du village, mi-Woyzeck, mi-Vladimir-et-Estragon; le photographe et peintre du dimanche, l'unijambiste, le faux aveugle, le barbier un peu fou, etc.; et il y a enfin l'agitation de ces fameux pompiers: ils constituent une fanfare et répètent pour une représentation amateur d'un Labiche inconnu. Les Énervés, et surtout se préparent au Grand Concours International d'ascension des échelles, en 1911, justement à Torino, lieu d'exil par ailleurs de l'ancien rebelle et ministre hongrois Lajos Kossuth après 1849, ville que hantait aussi la folie de Friedrich Nietzsche...

L'autre spectacle du cycle de la Voïvodine, Comedia Tempio entretient des rapports avec un autre recueil de Tolnai, árvacsáth (Csáth, l'orphelin) qui lui-même est l'évocation fragmentée, rhapsodique d'une vie, d'un calvaire sur le chemin de la folie. Calvaire du prosateur raffiné, excellent critique musical, Géza Csàth, l'un des ancêtres de la modernité littéraire hongroise, né en 1896 à Szabadka. Médecin, psychiatre familiarisé très tôt avec les idées de Freud, être sensible, tourmenté, cherchant refuge dans l'opium, tuant sa femme

© Copyright Mikes International 2001-2007

dans une crise, interné, évadé, et finissant par réussir à la seconde tentative, son suicide. Un mondo moderno, crépusculaire à la Gozzano, mais que déchire le cri d'un Trakl, l'angoisse inarticulée de tel ou tel nordique. Comedia Tempio est sans doute le spectacle le plus noir, le plus pathétique de JN, qu'il constitue avec ces matériaux, dans un immobilisme tendu, cellulaire, ou dans les mouvements désordonnés, tragiquement grotesques, de comparses, figures chapeautées, vêtues de noir comme un peuple de "Dibbouk", recrachés par les trappes-vomitoires de la scénographie; c'est aussi l'une de ses oeuvres les plus abstraites, bien définie par une plume autorisée comme une "conscience à tiroir, sorte de jeu de construction mentale".

L'autre exemple sera pris à la fin de l'itinéraire jusqu'ici parcouru par Nadj. C'est un hommage bien différent, l'évocation d'un personnage littéraire peut-être encore plus bizarre, mais à peine moins tragique, dans le spectacle intitulé Poussière de soleils, et donné l'an dernier au Théâtre de la Ville, à Paris.

Au départ, cette fois-ci, une pièce bricolée, naïve, irrégulière ou maladroite de Raymond Roussel qui donne son titre au spectacle, mais aucunement un argument. R. Roussel (1877-1933), ce dilettante richissime et excentrique, a été sans doute introduit en Italie à l'époque où l'on lisait le livre de Michel Foucault, écrit sur lui et son "nominalisme magique"; d'autres célébraient les "machines célibataires" dadaïstes, présurréalistes, et Robbe-Grillet y trouvait des arguments pour défendre la cause du Nouveau Roman, la sienne propre avant tout; Roussel lui-même fut peut-être moins traduit à cause de ses jeux de mots et des procédés tarabiscotés qu'il est quasi impossible de transférer d'une langue à l'autre.

Comment alors le transporter sur scène? La tentative de Nadj est proprement fascinante. Il donne l'impression d'avoir lu tout Roussel, d'en connaître la biographie et bibliographie, et il sait en extraire la matière d'un spectacle richissime et compact. Évidemment, non pour illustrer, mais signaler le phénomène Roussel, un Roussel homme-oeuvre, le mythe Roussel. Á la manière de Bob Wilson qui donnait jadis des titres de travail (trompeurs, aguicheurs, qu'importe) aux versions préparatoires successives du Regard du Sourd (La Vie et le Temps de Joseph Staline, La Vie et le Temps de Sigmund Freud). Nadj aurait pu donner au sien: "Raymond Roussel et Son Temps". Il choisit des motifs essentiels, des "biophèmes" intrigantes, des images bizarres; il suggère les voyages, des continents, mais aussi la note confinée d'une Bella Époque prolongée, avec ses codes et comportements, les fixations et révoltes avortées, l'eros amer, dévié, l'inassouvi, la mort, le suicide; pour en présenter un travail de déchiffrement il faudrait un semestre de séminaire. Retenons ici seulement ce qui est encore plus essentiel: Nadj a su faire apparaître ce qui est peut-être à la base de la vision roussellienne, comme pourrait l'indiquer l'un de ses titres, la Doublure: un monde de dédoublement, des espaces se reflétant, des jeux en miroir et de miroir, un monde placé sous le signe et sous la vue (La Vue, autre titre de RR), d'un Doppelgänger énigmatique, un élégant promoneur métallisé, argenté, qui pourrait être Marcel Duchamp, ou plus simplement la figure statufiée dont rêvait RR pour son monument funéraire...

Il n'est pas surprenant de constater que pour son "théâtre", dénommé JEL (de "signe", de "signes"), théâtre d'images, de gestes, de mouvements, du corps et des corps, ni exactement mimé, ni à proprement parler dansé, selon les critères plus ou moins classiques, théâtre pour ainsi dire muet, accompagné de musique, parfois seulement de bruits et supportant le silence même, Josef Nadj ne veut et ne peut s'inspirer d'un texte dramatique préexistant. A l'exception d'une tentative, La Mort de l'Empereur, conçue a la manière orientale avec récitant et son instrumental, et de son Woyzeck, sorte de happening muet, très matériel et tragique (et qui effrayait, parait-il le commanditaire, car les exécutants "osèrent refuser le moindre pas de danse"), aucun rapport direct avec un texte écrit spécialement pour la scène; même son ami de toujours, Tolnai a dû s'adresser au grand cinéaste hongrois, Miklós Jancsó (une sensibilité assez proche et le même don de sublimation que chez JN) pour porter sur scène ses propres pièces; dans un autre contexte, il en va de même avec le Polonais Krystian Lupa qui aime bien se confronter à de grandes masses romanesques.

C'est en effet souvent dans les romans et plus encore dans une matière composite (oeuvres, biophèmes, motifs, mythes culturels et historiques) que Nadj trouve sa successive inspiration. C'est toujours un univers particulier ainsi constitue qu'il interroge, traverse, s'approprie; point pour "illustrer" ou faire "coïncider", mais en extraire des motifs significatifs, des signaux, risquons le mot: des "scènophènes", pour les tamiser, métaphoriser, métamorphoser d'abord par des dessins préparatoires (autant d'exquises miniatures qui s'ordonnent en séquences, en "bande dessinée"), puis soumettre le tout à un "ars combinatoria", un encodage interne de signes, et remodifier, remixer ensuite par le travail corporel, par l'improvisation en un ensemble intense et cohérent, animer aussi par un esprit fortement ludique qui permet définitivement d'échapper à toute contrainte téléologique, épique, narrative, et se présentant ainsi pour finir comme un "collage" devenu autonome, n'obéissant plus qu'à sa logique formelle de montage.

Les spectacles de Nadj, captivants, énigmatiques, happants et aspirants, autant de "machines à produire des rêves", demandent donc aux spectateurs une plus et délicieux grande attention, un effort malicieux et délicieux de déchiffrage, de décodage; en somme la réponse en aval à son travail en amont.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Comment réagissons-nous au juste? Devant l'abondance dans la simultanéité et dans le déroulement rapide de signes et signaux, ses spectacles nécessitent une multiplicité de points de vue et, si possible, une fréquentation multipliée. Essaie-t-on de totaliser tant d'observations, d'harmoniser ce qui était (peut-être) volontairement hybride et hétérogène dans la présentation? Fabrique-t-on un "canevas", un "scénario" comme le fait n'importe quel lecteur, innocent ou professionnellement contraint, et ceci même pour les oeuvres d'une certaine modernité, comportant des pièges de contradiction et pratiquant le défi de perverses et ludiques apories? Les manuels, les ouvrages d'esthétique traitent parfois de la nature fantasmagorique du phénomène théâtral, du rapport essentiellement imaginaire du spectacle et du public, mais presque toujours à propos du moment même où cela se produit. Ils parlent moins souvent de ce qui se passe après: comment l'événement continue de travailler, qu'en garde la mémoire, en reformant, déformant, falsifiant, réinterprétant, vivifiant? Or, les "événements" proposés à partager par JN ont tout particulièrement le pouvoir de susciter le désir de continuer, métaphoriser, métonymiser; chercher, aussi, à remonter au-delà, jusqu'aux sources-prétextes; et si la tentative est forcément un peu déceptive pour la chasse aux sens, reste la fécondité d'une confrontation triangulaire avec Beckett, Schulz, Borges, etc.

C'est pour des raisons quelque peu semblables, qu'au moins depuis trois lustres JN voisine dans notre sanctuaire avec François Tanguy et son Théâtre du Radeau: deux conceptions très musicales de la construction; rythme et silence ici, paroles ou chant là, mais volontairement brouillés et parfois "babélisés" pour perturber la perception et aiguiser 1'écoute; deux invitations à chercher un au-delà littéraire (Pindare, Plutarque, Lucrèce, Dante, Hölderlin, Kafka, Artaud: quel florilège!) et par exemple à découvrir que le dernier spectacle du Français, Coda s'inspire de fort près d'un récit de Gadda (Il Teatro dans un recueil de ses débuts: La Madonna dei Filosofi)...

Nadj et Tanguy, Tanguy et Nadj: leur rapprochement pour nous n'est pas de circonstance, ni de pure et seule admiration personnelle. Au reste, ils sont également présents tous deux dans le corpus du "Manifeste" germano-flamand de Hans-Thiess Lehmann constat, palmarès, projet, dogme à la fois. Tanguy y a une part méritée, y est cité. Mais puisque dans l'ouvrage en question, déposé au chevet, de tous désormais, "un Spectre hante l'Europe", le spectre du post-dramatique, nous laissons à tous les citoyens le souci de vérifier dans quelle mesure nos deux héros épuisent les critères — synthèse détrônée, perception décentrée et désorientée, attention flottante désirée, présence intense, simultanéité, parataxe, tutti quanti, etc., usw., tak i tak) — de ce fameux et dorénavant obligatoire(?) théâtre post-dramatique.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Beke Albert

Népfi vagy kegyenc? — Illyés Gyula és a hatalom

„Ha inog, megérdemli, hogy ledöntsék."
Nietzsche

„ … az igazságnak parancsoló ereje van: nem lehet megtagadni: aki felismeri, annak küzdenie kell érte."
Illyés Gyula

Illyés Gyula a magyar irodalom szent tehene, akit elfogult rajongói szerint csak magasztalni és dicsérni szabad. Még olyan magasztalója is akadt, aki képes volt róla ezt írni: „Valószínűleg Illyés Gyula a legnagyobb magyar író." Az illető hódoló nevét csupán azért nem árulom el, mert nem akarom nevetségessé tenni.

Az Illyés-egyház papjai nem tűrik, hogy istenüket a legcsekélyebb jogos kritikával illesse bárki is. És pláne nem engedik meg, hogy Illyéssel kapcsolatban kérdéseket lehessen feltenni. Aki ilyesmire merészkedik, azt igyekeznek lejáratni vagy elhallgattatni. Sőt, kijelentik róla, hogy az illető hazafiatlan, rossz magyar, aki az MSZP-nek, vagy ami még rosszabb: az SZDSZ-nek a malmára hajtja a vizet.

Márpedig Illyés Gyulával kapcsolatban számos jogos és nagyon is indokolt kérdést kell feltennünk. Itt van mindjárt a híressé vált hosszú verse, az *Egy mondat a zsarnokságról* című. Mindig csodálkozom azon, hogy az emberek évtizedek óta mennyire nem értik, vagy talán nem is akarják érteni ezt az elhíresült verset. A tavalyi, vagyis a 2005-ös október 23-iki operaházi ünnepség vezérfonala is ez a vers volt, erre épült fel az egész műsor, és úgy adták elő, mintha ez volna maga a megtestesült kinyilatkoztatás.

Holott gondoljuk meg: mi ennek a versnek a legfontosabb mondandója, amelyben az egész vers kicsúcsosodik? Az, hogy

hol zsarnokság van,
mindenki szem a láncban;
belőled bűzlik, árad,
magad is zsarnokság vagy;

Hát ez az, ami abszolút nem igaz! Vagy fogalmazzunk még nyersebben és mondjuk ki az igazságot minden kertelés nélkül: Illyésnek ez az egész híres versszaka egy nagy hazugság! Mert a kivégzettek, a felakasztottak tömege és a bebörtönzöttek sokasága nem volt szem a láncban sem a Rákosi korszakban, sem Kádár nyomasztó évtizedeiben. Mert ne felejtsük el a következőket: ez a vers 1950-ben keletkezett, és mint köztudott: a Rákosi rendszerben ezreket akasztottak fel, vagy vertek agyon és tízezreket börtönöztek be teljesen jogtalanul. Nyilvánvaló, hogy ezek az áldozatok éppen azért lettek a zsarnokság szenvedő alanyai, mert nem voltak hajlandók szemek lenni a láncban.

De nézzük a Kádár korszakot! Az elhíresült vers 1956 november 2-án jelent meg, és most vegyük számba az ötvenhat utáni áldozatok tömegét. Kahler Frigyes kutatásai szerint az 1963-as amnesztiát megelőzően a polgári és katonai bíróságok legalább 36,584 személyt ítéltek el államellenes bűncselekmények címén. Zimmer Tibor adatai alapján 367 embert ítéltek halálra, Gosztonyi Péter dokumentumai szerint pedig 453 embert végeztek ki. Az 1957 december 10-iki politikai bizottsági ülésen Kádár János minimum ezer kivégzést tartott szükségesnek, mondván, addig legalább "1600 fasisztát lehetett volna másvilágra küldeni".

Vajon kikre, milyen fasisztákra gondolt a pártfőtitkár? Talán a pesti srácokra, az egyetemistákra, a munkásokra, a magyar honvédekre? Az 1963-as amnesztia után az elítéltek száma néhány százra csökkent, de még így is: 1965-ben például még mindig 557 volt! És a kiszabadultak zömét a belügyesek továbbra is megfigyelték.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Az 1956-os forradalom megtorlásának történetéhez persze nem csak a bírósági ítéletek tartoznak. A közbiztonsági őrizet körülbelül 13 ezer embert érintett, jórészt azokat sújtotta, akik ellen nem is nyújtottak be vádiratot. Maga Kádár János javasolta a rendszer ellenségei közül kétszáz ezer ember nyilvántartásba vételét. A megfigyeltek számáról nincs pontos statisztika, de több tízezer embert figyeltetett a titkos rendőrség egészen 1989-ig. Az országból szabályos börtönt csináltak, hiszen az országhatárt elektromos árammal töltött szöges drótkerítéssel és aknazárral vették körül.

Ha és hányat akasztottak fel és hányat zártak börtönbe 1956 előtt, a Rákosi korszakban? Ezt meg sem tudjuk mondani, mert olyan sokan voltak. Mindenesetre több tízezerről van szó! És az a kétszázezer sem volt szem a láncban, akik 56-ban inkább elhagyták az országot, semhogy a zsarnokságban láncszemek legyenek. Azzal, hogy Illyés gátlás nélkül azt állítja: "mindenki szem a láncban": *meggyalázza a mártírok emlékét*. Hiszen éppen azért akasztották fel őket és börtönözték be valamennyiüket, mert nem voltak hajlandók szemek lenni abban a láncban, amelyben viszont maga Illyés nagyon is "szem" volt.

Ez a vers tehát legfontosabb mondanivalójában tehát nemcsak hazug, de aljas is. Lehet, hogy ezek túl erős minősítéseknek tűnhetnek, de az irodalomban törekednünk kell a pontos kifejezésekre, vagyis a megfelelő, a helyénvaló szavak használatára. Ebben az esetben pedig a *hazug* és az *aljas* szavak bizonyulnak legmegfelelőbbeknek.

Hazug azért, mert a legfontosabb megállapítása ténybelileg nem igaz, és aljas azért, mert Illyés ezt kizárólag a saját felelőssége alóli menekülése érdekében hirdeti. Ez a hosszúra sikeredett vers valójában azt sugallja, hogy a hóhér és az áldozat közt erkölcsileg nincs lényegi különbség, mert hiszen minden relatív.

Illyés tehát a kollektív bűnösség elvét vallja, amit pedig a nürnbergi nemzetközi bíróság, a háborús bűnösök perében, már 1945-ben elutasított, mert igazságtalannak tartotta.

Elvégre még a hóhér is fel tud mutatni valami alibit a maga önigazolására és mentségére. Például az ötvenhat utáni időkben mondhatta volna: ha nem én tekerem ki az áldozat nyakát, hanem valamelyik nálamnál is szadistább alak, akkor ő esetleg az akasztás előtt még bokán és gyomron is rugdosta volna a halálra ítéltet. Ehhez hasonló alibit gyártanak ma azok, akik a véreskezű Kádárnak azt a mentőövet nyújtják, hogy ha ő nem vállalja el a hóhér szerepét ötvenhat után, akkor esetleg Rákosit vagy Münichet állítják helyébe, aki még kegyetlenebbül bánt volna el "Árpád népé”-vel. Így viszont "Kádár népe", pontosabban annak vezető káderei és családtagjai — ezek a bizonyos "egyenlőbbek az egyenlők között" — évtizedeken át melegedhettek a tűz körül, és boldogan töltekezhettek a "legvidámabb barakk" lakójaként a gulyás kommunizmus húsos fazekaiból.

És van még egy nagyon fontos kérdés az *Egy mondat*-tal kapcsolatban: kinek, illetve kiknek tett jót Illyés ezzel a versével? A válasz rövid: az összes egykori ávósnak és valamennyi gyilkosnak. Jól emlékszünk még rá, hogy évekkel ezelőtt Pető Iván, akinek az apja az ÁVH egyik tisztje volt, s őmaga pedig jelenleg az SZDSZ egyik vezetője, s országgyűlési képviselő, a budapesti Testnevelési Egyetem aulájában, amikor Kónya Imrével, az Antall kormány egykori belügyminiszterével vitatkozott, óriási tömeg előtt jelentette ki: Nem vagyunk bűnösök, még az ávósok sem azok, és egyáltalán senki nem bűnös az elmúlt diktatúra kiszolgálói közül, hiszen Illyés is megírta, hogy mindenki szem volt a láncban.

Hát ide jutottunk!

És az sem igaz, hogy a Kádár rendszerben ezt a verset nem engedték megjelenni. Filológiailag bebizonyított tény, hogy Aczél György már a hatvanas évek legelején megengedte volna a vers megjelenését, mert ezzel azt bizonyította volna, hogy a vers nem a Kádár rendszerről szól, hanem a Rákosi diktatúráról. Ismeretes ugyanis, hogy Illyés ezt a verset 1950-ben írta és 1956 november 2-án jelent meg, vagyis akkor adta ki a költő, amikor már minden jel arra mutatott, hogy győzött a forradalom. Tehát Illyés taktikázva kivárta azt a biztosnak látszó történelmi pillanatot, amikor már semmit nem kockáztathat, sőt megdicsőül. Márai ezt szinte prófétai módon előre megjósolta! 1951-ben ugyanis nem tudhatta, hogy ezt a verset Illyés már az előző évben megírta, s ezért 1951-ben, Bajor Gizi öngyilkossága kapcsán ezt írta a naplójába: „Elgondolkozom, mit éreznek ez öngyilkosság hírére Illyés, még néhány otthon maradt "tehetség"? Illyés sunyin, azt hiszi, hogy majd negyedórával zárás előtt ír a vörös rezsim ellen egy verset, s ezzel igazolja magát. Lehet, hogy erre módja is lesz így. Meghalni — akárhogyan is — föltétlenebb igazolás."

Illyés valóban írt "negyedórával zárás előtt a vörös rezsim ellen egy verset" — s ezzel tényleg nagyon sokak előtt, mondhatni szinte a világ előtt, úgy tűnt, mintha igazolta volna magát.

Azaz hogy nagy kérdés: vajon csakugyan igazolta-e? Mert — tovább folytatva Márai érvelését, de most már 1975-ből — komolyan el kell gondolkoznunk azon, hogy — mint Márai írja —: „Ha az író kitüntetéseket fogad el a nép ellenségeitől, kénytelen tapasztalni, hogy az archimedesi törvény az irodalom térfogatában is érvényes, mert minden író annyit veszít az irodalmi súlyából, amennyi az általa kiszorított kitüntetések súlya. A népi világnézettel álcázott lapulás és ódzkodás, a karcos honfibúval krákogó, rekedt torokköszörülés, a

© Copyright Mikes International 2001-2007

mindig "osztályhű" és "népi humanista" frazeológia cafrangjaiba burkolt "esszé-regény" a színpadi pamflet, amely koturnusos álruhában jelentkezik, végül a fahangú, ünnepélyesen kongó líra, amiből semmi nem hiányzik, csak a jellem és a szellem szimbiózisa, a tudat és az indulat elemei, spekulációmentes kapcsolatának szikravetése, nemcsak a népi overallos jelmezben ágáló író személyére hat előnytelenül vissza, hanem a műgonddal csucsujgatott életműre is."

Csakhogy Aczél György nem volt buta ember, tehát a vers megjelentetésével elhárította volna a Kádár rendszerről azt a gyanút, hogy diktatúra lenne. Hiszen "akinek nem inge, ne vegye magára"! Ámde Illyésnek is megvolt a magához való esze, és tudatában volt annak, hogy ha a vers a hatvanas évek diktatúrájában megjelenik, akkor nem tarthatja fenn tovább a "nemzeti ellenálló" szerepének hamis látszatát. Neki tehát sokkal jobb volt, ha a vers csupán kéziratokban és szamizdatokban terjedt — mert valóban így terjedt! — és csak halála után három évvel, 1986-ban jelent meg kötetben is.

És ezzel a verssel van összefüggésben az Illyés körüli második nagy probléma. Mivel ez a költeménye ötvenhatban jelent meg, ezért szerzője körül az a hamis legenda alakult ki, mintha ő volna a forradalom egyik nagy letéteményese és szellemi atyja. Csakhogy — és ez az, ami szinte hihetetlen! — *ötvenhatról Illyés soha egyetlen betűt le nem írt és arról soha nem nyilatkozott*. Ez szinte hihetetlen ugyan, de mégis így van! Sem annak előkészítésében, tehát a Petőfi-köri vitákban soha részt nem vett, azokon még csak meg sem jelent, ellentétben Déryvel és nagyon sok más íróval. *Tehát fogalmunk sincs arról, hogy mi lehetett a véleménye ötvenhatról*. Ez pontosan olyan, mintha Petőfi tudomást sem vett volna arról, hogy 48-ban és 49-ben szabadságharc volt.

A magyarságnak pedig igenis joga van, illetve joga lenne megtudni, hogy a nemzet állítólagos nagy költőjének, a "nagy" nemzeti költőnek, mi volt a véleménye ötvenhatról. Tudjuk, hogy Illyés naplóját ketten adták ki nyolc kötetben: a felesége és a lánya. Ők válogatták, szerkesztették és sajtó alá rendezték. Az ötvenhatos kötet 1987-ben jelent meg, tehát még a diktatúrában. S megdöbbenéssel tapasztaljuk, hogy 1956 október 24-ike és 1957 május 8-ika között egyetlen bejegyzés nincs a naplóban. Természetesen senki sem hiheti el, hogy Illyésnek éppen azokban a napokba az égvilágon semmi lejegyezni valója ne lett volna az eseményekről. Ez egyszerűen kizárt! És aztán hiába olvassuk végig a napló további köteteit és az életmű ötvenhat után keletkezett darabjait: ötvenhatra soha még egy aprócska utalás sincs. Ez tehát azt jelenti, hogy a két családtag minden olyan esetleges bejegyzést vagy utalást, ami ötvenhatról szólna, gondosan kigyomlált.

Vajon miért? Ez nagy kérdés!

Tételezzük fel, hogy Illyés talán lelkesedett a forradalomért, de ezt 1987-ben, amikor az ötvenhatos év eseményeit tartalmazó napló megjelent, nem lehetett közreadni, hiszen még élt a főhóhér, Kádár, akivel Illyés nagyon jó és szoros személyes kapcsolatban volt, s ezt maguk a naplóbejegyzések is bizonyítják. (S ezt más források is bőven hitelesítik!) Csakhogy, ha ez a feltételezés helyes, akkor felmerül az a jogos és nem henye kérdés, hogy miért nem adta ki a naplónak az ötvenhatra vonatkozó részét a költő felesége és lánya 1995-ben, a nyolcadik kötetben, amikor ennek már semmiféle politikai akadálya nem lett volna. Erre a logikus válasz csak az lehet, hogy Illyésnek valószínűleg elítélő véleménye volt ötvenhatról, s a két családtag ezért hagyta el a forradalomra vonatkozó részeket.

A forradalom alatt Illyés semmiféle *akkor keletkezett* (!) szóbeli vagy írásbeli nyilatkozatot nem tett: azokban a napokban sem interjút nem adott, sem cikket nem írt, sem frissiben született verset nem tett közzé; És ez azért is feltűnő, mert ugyanekkor például Németh László, Füst Milán, Tamási Áron, Déry Tibor, Bárány Tamás, Tamási Lajos, Veres Péter, és más írók is hitet tettek a forradalom mellett. Illyés viszont mély hallgatásba burkolózott. Tudjuk ugyan, hegy az események alatt a forradalom különböző helyszínein megjelent, felszólalt, sőt november 4-ike után állítólag a világ művészeihez a parlamentből egy kiáltványt is közzé akart tenni, de ezt Tildy Zoltán megakadályozta. És arra vonatkozóan is vannak pletyka-szerű információk, hogy a forradalom leverése olyan mély depresszióba taszította, hogy utána több hétig az egyik korházban altatták és szinte az elmeháborodottság jelei mutatkoztak rajta: tihanyi szomszédja mesélte valakinek, hogy Illyés négykézlábra ereszkedve mászkált a ház körül, és ahogy a szomszédja kifejezte magát, és ahogy azt valaki szó szerint le is jegyeztet "mint az állatok."

A fenti szóbeli és pletykaszintű értesülések tehát azt lennének hivatva igazolni, hogy Illyést milyen mélyen, milyen elemi erővel taglózta le a forradalom leverése. Ha ezek az értesülések igazak, akkor emberileg természetesen a legmélyebb együttérzést kell, hogy keltse bennünk. Ámde ugyanekkor tárgyilagosan és józanul azt kell mondanunk, hogy mindez bennünket, mint olvasókat, egyáltalán nem érdekel, s erre az álláspontra maga Illyés jogosít fel bennünket. Ő ugyanis egész életében azt vallotta, hogy az író magánélete nem tartozik a nyilvánosságra. Egyik interjújában ezt mondta: "írók, művészek, híres emberek személyes életével, munkáján túli, otthoni világának nyilvánosságra hozásával szemben mindig érzek valami idegenkedést. Nem szeretem körültapogatni, szaglászni, ízére szedni a földet, amelyben a virág fogan. Nem szeretem a kíváncsi tekintetek szúró élét, mely az emberbe, a gondolatteremtő anyag

© Copyright Mikes International 2001-2007

világába betolakszik. Az a műfaj sem rokonszenves előttem, mely most olyan bőven terem, az adatokat átolvasztó regényes életrajz… *Az emberi tett érdekel*. Csak ritkán a műhely. Van ebben talán valami gyermekes félelem a leleplezéstől. Fáj a hőst papucsban látni? Az írót, a művészt legendák köde távolítja el tőlünk..."

Tehát Illyést csupán *az emberi tett* érdekelte! És mi ez a *tett* egy író esetében? Természetesen *az írott mű!* Tehát minket, olvasókat is csupán az ötvenhatról szóló Illyés-i mű érdekelne, ha lenne. De nincs! Pedig Illyésnek, mint közszereplőnek, *abban az időben irányt és példát kellett volna mutatni:* ebben a nagy közösségi ügyben, amelyben a magyarság élethalálharcát vívta a belföldi és az idegen elnyomó zsarnokság ellen, akkor neki, mint a magyarság egyik szellemi vezérének, *színt kellett volna vallania.* Csakhogy ő gyáván hallgatott. Illyés ötvenhattal kapcsolatos hallgatását eddig még senki nem tudta cáfolni. Pedig vagy azt kellett volna mondania, hogy hagyjátok abba a harcot, mert reménytelen, hiszen óriási túlerővel állunk szemben, vagy pedig legalább az együttérzését kellett volna kifejeznie, mint ahogy azt számos más író meg is tette. Például Füst Milán vagy Déry Tibor, és mások is. De Illyés meg sem szólalt!

Illyés olyan gyáva volt, hogy ötvenhatban és ötvenhatról semmiféle írásos nyomot nem mert maga után hagyni. Gyávának tartotta őt maga a mindenható Párt is: az egyik titkos jegyzőkönyvben, amely a Politikai Bizottság ülésén készült, ezt szó szerint olvashatjuk is.

Illyés ötvenhatos hallgatásának azonban gyávaságán túlmenően van egy másik oka is: éspedig az, hogy ő több volt, mint kollaboráns: ő kimondottan és egyértelműen kommunista volt. A Gerő, Rákosi, Révai-féle kommunistáktól csupán abban különbözött, hogy ő *magyar* kommunista volt. Standeisky Éva írja le a *Gúzsba kötve* című könyvében, hogy háromféle kommunista létezett: 1. nemzetközi kommunista, 2. magyar kommunista, és 3. kommunista kommunista. Nem feladatunk itt most ezeknek a jellemzése, de azért említjük mégis, mert Illyés 1926-ban belépett a francia kommunista pártba és haláláig benne is maradt. Itthon pedig kripto kommunista volt, aki a maga nagy tekintélyével jelentősen hozzájárult a legvéresebb és legaljasabb kommunista diktatúra megerősítéséhez.

Kádár János 1957-ben kijelentette, hogy az ötvenhatos bűnökre nincs bocsánat. Ennek analógiájára viszont mi, mint az utókor tagjai és képviselői, nyugodtan mondhatjuk, hogy a *kommunista bűnökre sincs bocsánat*, hiszen statisztikai tény, hogy világviszonylatban a kommunisták sokkal több embert gyilkoltak meg, mint a fasiszták. Egyáltalán nem szélsőséges álláspont tehát ha azt mondjuk, hogy a kommunisták a XX. század legkegyetlenebb és legvéresebb diktatúráját valósították meg. Ennek ellenére arra még csak emlékezni sem illik, hogy Illyés Gyula és elvtársai között nagy egyetértésben minden pártkongresszuson díszvendégként ott ült az első sorban, és mint a filmhíradókban, majd a tévében láthattuk: nagy egyetértésben, nevetgélve beszélgetett Kádár Jánossal. Erre mondom, még emlékezni sem szabad — legalább is Illyés rajongói úgy tesznek, mintha mindez meg sem történt volna.

Dohnányi Ernőt a kommunisták háborús bűnösnek kiáltották ki pusztán csak azért, mert egyetlen egy alkalommal elfogadta Szálasi Ferencnek a művészek számára adott fogadásra szóló meghívót, és kezet fogott a "nemzet vezető"-vel, miközben a többi ott lévő művész a kollektív fényképeszkedés elől eloldalgott.

Dohnányi Ernőt emiatt ötven évre száműzték a magyar életből, de senki nem merte felvetni, hogy na és akkor hogy állunk Illyés Gyulával? Teljes joggal kérdezhetjük: hát ennyire kettős mércével mérünk? Van hitele ezek után ennek a mércének?

Illyés Gyulát komolyan el lehet marasztalni azért, mert magatartásával példát mutatott a megalkuvásra. Hiszen ő olyan kivételezett helyzetben volt, hogy külföldön nyugodtan bírálhatta volna a hazai rendszert, mert itthon nem börtönözhették volna be, és nem küldhették volna Recskre. S ezzel a megalkuvó magatartásával példát mutatott nagyon sokaknak. Willem Mengelberget, a XX. század egyik legnagyobb holland karmesterét, a holland közönség leváltotta a Concertgebouw-zenekar vezetéséről pusztán csak azért, mert a német megszállás alatt is megtartotta pozícióját, és dirigált hangversenyeket.

Illyés olykor-olykor talán megengedett magának egy kis morgást, de lényegében és velejében a nép azt látta, hogy ő igenis a hatalomhoz, vagyis a kommunistákhoz tartozik.

Ma sokan gondolják úgy, hogy minek bántsuk Illyést, amikor ő egy igazi "nemzeti" költő volt, akinek fájt a szíve a határon túli magyarokért, és szót is emelt értük. Csakhogy a dolog nem ilyen egyszerű. Megírta ugyan a zsarnokságról szóló versét, de ugyanakkor attól annyi kitüntetést elfogadott, hogy már-már roskadozott alattuk. Ez azt bizonyítja, hogy abszolút kétkulacsos volt: az olvasók felé igyekezett a nagy "népfit", a nemzetért és népért aggódó nagy magyar nemzeti költő hazug szerepét eljátszani, de ugyanakkor a párt nagyon jól tudta, hogy Illyés alapjában véve mégis csak az ő emberük. Kádárral például olyan bizalmas kapcsolatban állt, hogy — mint szomszédjához is — bármikor áttelefonálhatott hozzá, és Kádárt minden időben meglátogathatta, ha éppen ezt-azt meg akart vele beszélni. (Ezzel egyik interjújában őmaga dicsekedett el!) Kádár és Aczél gyakran volt Illyés vacsora vendége, és a naplója tanulsága szerint 1974-ben és 1975-ben például nyolcszor vacsorázgattak együtt.

© Copyright Mikes International 2001-2007

És az *Egy mondat*ról még azt is el kell mondanunk, hogy a vers első részében ugyan Illyés valóban kitűnően mutatja be a zsarnokság természetrajzát és szörnyűséges voltát, ámde ennek *nincs személyes hitele*, mert hiszen ugyanekkor őmaga nagyon jól ki tudott jönni a zsarnokság képviselőivel és működtetőivel. Tudnunk kell, hogy nagyon jó személyes viszonyban volt magával Rákosival, Gerő Ernővel, Andics Erzsébettel és az ezekhez hasonló őskommunista vezérekkel. És minden kitüntetést meg is kapott tőlük. Háromszor kapott Kossuth-díjat: először 1948-ban, aztán 1953-ban, majd 1970-ben. Csak mellékesen említem meg, hogy amikor Illyést ezekkel a díjakkal tüntették ki, akkor Faludy György és nagyon sokan mások, Recsken a megsemmisítő táborban tengődtek, és Határ Győzőt is 1950-ben két és fél év börtönre ítélték. Közben azonban Illyés, 1950-ben, megkapta a József Attila-díjat is, és apósának, az egykori kúriai bírónak a balatoni házában élvezhette "független nyugalmát".

1972-ben kitüntették a Munka Vörös Zászló Érdemrendjével, 1977-ben a Magyar Népköztársaság Babérkoszorúval Ékesített Zászlórendjével, majd 1982-ben a Magyar Népköztársaság Rubinokkal ékesített Zászlórendjével.

Illyés Gyulát a hívei ma is úgy tüntetik fel, mint aki a Kádár rendszer ellenzékének legnagyobb vezére volt. Azonban kérdem tisztelettel, akit a Kádár rendszer valóban ellenségének tekintett, azzal vajon így bánt? Nem! Egyáltalán nem! Hamvas Bélát például a tiszapalkonyai építkezéshez száműzték éjszakai őrnek. És ez még mindig jobb volt, mintha bebörtönözték volna. Kassák Lajost sem tüntették ki, hanem csak közvetlen halála előtt adták oda neki a Kossuth-díjat Págerrel együtt, mert már botrány lett volna, ha ez a két nagy művész nem kap Kossuth-díjat. De ugyanekkor kiment a titkos utasítás minden megyei pártbizottságra, hogy ezt a két Kossuth-díjast nem szabad ünnepelni.

Semmi alapunk nincs arra, hogy Illyésben a Kádár rendszer ellenzékének a vezérét lássuk. És ezért nincs hitele az *Egy mondat* első részének sem, *mert hiányzik mögüle a költő emberi hitele*. Holott ezt egy-egy műalkotásnál maga Illyés követelte meg, s hangoztatta az erre vonatkozó nézetét egész életében. Hiába ítéli tehát el Illyés oly kemény szavakkal a zsarnokságot, ha viszont azzal őmaga meghitt viszonyban tudott lenni. Ez tehát azt jelenti, hogy a versnek nincs személyes hitele, amit pedig más szerzőkkel kapcsolatban Illyés oly szigorúan megkövetelt. Halála előtt egy évvel, vagyis 1982 augusztus 29-én mondta el a Magyar Televízióban a következőket: „Vannak országok, ahol elkerülhetetlen, hogy az írók ne játsszanak valami társadalmi szerepet. Nyugaton, de azt lehet mondani: általában az egészséges művészi működésű országokban lehetett a költő személy szerint becstelen, csaló, sőt: lehetett jellemtelen; a művét nem befolyásolta. Nem mondom, hogy nálunk is végleg lehetetlen ez. De itt általában elvárjuk, hogy a költő vállalja magánemberként is, hogy igazat mondjon, sőt "igaz életű" is legyen."

A fentiekhez hasonlóan nyilatkozott korábban már 1974-ben is: „A magyar irodalomban az a vigasztaló, hogy a nagy tehetségek útjuk során valahol átalakulnak nagy jellemekké; ez a táj — ez a talaj — arra kényszeríti. A jó írói hajlam nem szükségszerűen jó erkölcsi hajlam is. Voltak léha tehetségek, nyugaton százszámra. De a mi furcsa alakulásunk a történelembe már törvényt szabott. Aki ezt nem érti meg, az nem lehet itt jelentékeny, igazi író. Kuthy Lajos sokban tehetséges ember volt. A nemzet a művészetből is kitagadta; igazságtalanul. Művészileg igazságtalanul, de morálisan nem. Másképp nem osztják a kártyát."

S ugyanilyen szellemben nyilatkozott Illyés már 1969-ben is, mégpedig abszolút egyértelműen: „Magyarországán — és ez nem minden országban van így — nem lehet igaz író az, aki nem igaz ember, aki nem az igazat mondja, akinek nincs meg az az írói hitele, hogy állja is azt, amit kimond. Ismétlem: ez nem minden ország irodalmának a tartozéka: ezt csak azoknak az országoknak az íróitól szokás elvárni, ahol az íróra bizonyos társadalmi funkció is ráhárul." Ez természetesen nagyon szép vallomás; és teljesen elfogadható nézet. Ugyanezt mondta Nemes Nagy Ágnes is: „Hiteles élet nélkül hiteles művészet sem lehetséges. Mondhatnám úgy is: a nagy művész törekszik arra, hogy halhatatlansága ne gúnyolhassa ki halandóságát."

Illyés azonban nem gondolt arra, hogy a fenti nézetei önmagára nézve is vonatkoztathatók, sőt kötelezők. Mert hiába ítélte el ő oly hatásos szavakkal a zsarnokságot, ha eközben a pártkongresszusok díszvendége volt, és jó barátságban volt magával a fő zsarnokkal, akit cikkeiben és nyilatkozataiban is állandóan dicsért.

Egyébként Illyésnek a kommunista párthoz való tartozása rányomta bélyegét *a világnézetére is.* Őt nagy humanistaként szokás emlegetni, holott ezt a minősítést egyáltalán nem érdemli meg. Az 1969-ben megjelent *Kháron ladikján vagy az öregedés tünetei* című esszé-regényében például képes volt leírni ezt a mondatot: „Holtában még a király és a tegnap még körülrajongott filmdíva sem más, mint egy rakás gyorsan eltakarítandó bűzlő szemét."

Mondjak meg nyíltan: Illyésnek ez a megállapítása egy végtelenül gyalázatos, hitvány és alantas antihumanista élet- és világszemléletet tükröz. Hiszen evilági életünkben a test a lélek hordozója, tehát tisztelni kell. Pál apostol a korinthusbeliekhez írt első levelének hatodik részében, a 19. versben világosan megmondja: „Avagy nem tudjátok-e, hogy a ti testetek a bennetek lakozó Szent Léleknek temploma, amelyet Istentől nyertetek, és nem a magatokéi vagytok."

© Copyright Mikes International 2001-2007

Éppen ezért a katolikus egyház a koporsót is, sőt magát a sírgödröt is beszenteli, mert hiszen ez fogadja be a Szent Lélek templomát, vagyis a testet, végső nyugalomra. "Bűzlő szemét"-nek a holttestet csak az nevezheti, aki magát az embert sem tiszteli. A kommunisták ugyan azt hangoztatták, hogy legfőbb érték az ember, ámde a valóságban az embereket annyira sem becsülték, mint egy légypiszkot: ellenfeleiket és ellenségeiket kiirtották, megkínozták, húsdarálóban felőrölték és a Dunába dobták. Ismerjük a Gulágok történetét és Magyarországon az ÁVH tevékenységét: ezeken a helyeken a holttestek valóban csak "bűzlő szemét"-nek minősültek. És végtelenül megdöbbentő s elszomorító, hogy ezt a minősítést Illyés Gyula elfogadta és magáévá tette.

Illyést a hozzá közelállók, vagyis őt jól ismerők, például Németh László és Fülep Lajos, kétkulacsosnak, kétszínűnek, köpönyegforgatónak tartották, s ha közelebbről vizsgáljuk az egyéniségét, akkor azt kell mondanunk, hogy igazuk volt. Mert ez a kétszínűség nemcsak a Párthoz és a "nép"-hez való viszonyában mutatkozik meg, hanem a hit kérdésében is. A *Kháron ladikján* című könyvében, amely 67 éves korában, 1969-ben jelent meg, például ezt írja: „Ismerjük a vallásos létfölfogás nyugat-európai, különösen franciaföldi újjáéledését. Ehhez — mivel Isten létét eleve magyarázat nélkül föltételezi — nekünk nem lehet szavunk: aki hiszi, hiheti, de aki nem?" Majd néhány lappal odébb egyértelműen kijelenti önmagáról: „A vallás vigaszában nincs részem..."

Éppen ezért meglepő, sőt érthetetlen, hogy Illyés saját magának egyházi temetést kért. Tehát nem a család akarta az egyházi szertartást, hanem maga Illyés! Bellon Gellért pécsi segédpüspök temette, méghozzá tíz pap koncelebrálásával (az Illyés Gyula Emlékkönyvben fényképfelvétel van róla, s az 520. oldalon bárki ellenőrizheti a papok számát!) és a temetési beszédében maga a püspök mondta: „Elindultál hát Kháron ladikján a nagy útra, amely a végesből a végtelenbe, az időből az örökkévalóságba, e világból a túlvilágra, az embertől az Istenig vezet. Kérted egyházad szolgálatát erre a nagy útra, és mi eljöttünk érted imádkozni az egyház kétezer éves imájával. Mint te kívántad: az ódon latin nyelv komorságával állottunk mögéd, ki Isten előtt állsz, ítéletre várván."

S beszédének vége felé a püspök ismét kijelentette: „Végül is kérted egyházad imáját erre a nagy útra, amin most elindulsz."

A kérdés tehát az, hogy mikor nem volt őszinte Illyés? Vajon 1969-ben, amikor a *Kháron ladikján*-t írta (ekkor 67 éves volt!), vagy pedig halála közeledtét sejtve? Persze azt is feltételezhetjük, hogy a két időpont közötti években esetleg megtért, istenhívő lett. Ám ha így van, akkor hogyan lehet az, hogy a naplójában ennek nyoma sincs. Elvégre nem akármilyen csekélységről van szó; tehát joggal feltételezhetjük, hogy ennek a megtérésnek — ha ugyan csakugyan volt ilyen ... a naplóban nyoma lehetne. De nincs! A legvalószínűbb feltevés tehát az, hogy Illyés valóban hitetlen volt, s ebben is azonos nézetet vallott kommunista elvtársaival. Ám élete végének közeledtét érezve megijedt, s mint oly gyakran lehet tapasztalni haláluk előtt gyakran a legkeményebb ateisták is "megtérnek", azaz megrémülnek, s maguknak — egész életüket megtagadva — egyházi temetést kérnek. Hogy az Úristen az ilyen "megtérést" hogyan fogadja, az őrá tartozik, de emberi szemmel és mértékkel nézve az ilyen "megtérésnek" semmi hitele nincs. Hiszen nem őszinte meggyőződésből fakad, hanem közönséges beijedésből. S Illyés esetében ez összhangban van az ő egész jellemével. De ha már Illyés jelleméről beszélünk, akkor gondolhatunk itt egy harmadik magyarázatra is, és talán ez a legvalószínűbb. Arról van szó, hogy Illyés csakugyan hitetlen volt. Ezt bizonyára tudta a püspök is, hiszen a beszédében rendkívül diplomatikusan és nagyon nagy taktikai érzékről tanúságot téve, ezt mondta: „Első szavunk a megkövetésé és bocsánatkérésé. Keresztelésed szent pillanatától, mely örökre eljegyzett Téged az Atyával, a Fiúval és a Szentlélekkel, messze sodort a keresés útja, és bejártad a kutató szellem szinte minden ösvényét. És ebben a keresésben nem tudtunk úgy tanúságot tenni Istenünkről, hogy áldott valóságát egyértelműen, fenntartás és kételkedés nélkül elfogadd… Bocsáss meg, hogy hagytunk Kháron ladikján egyedül küzdeni, egész életedben sorsodra hagyva… az élet tengerének fekete vizein elsötétült ég alatt."

A püspök szavainak tehát az a lényege, hogy Illyés ugyan hitetlen volt, de ezért az egyház a felelős, mert magára hagyta. Tehát az egész nagy egyházi szertartás, méghozzá latinul, holott ma már mindenhol nemzeti nyelveken folyik a szertartás, de ugyebár ez így mégis csak hatásosabb… szóval ez az egész nagy egyházi felhajtás tulajdonképpen csak egy formális játék, méghozzá azért, mert a nagy nemzeti költő szerepjátszásához ez is hozzátartozik. Így válik teljessé, még halálában is, a nemzeti költő imidzse, vagyis a róla alkotott kedvező kép látszata. Egyszóval a látszatot jól meg kell tervezni, karban kell tartani és ápolni kell. S hogy ezt ki tervezte meg? Valószínűleg maga Illyés, hiszen a püspök kétszer is kijelentette, hogy ezt maga a költő kérte. És ő kérte a latin nyelvű szertartást is!

Elfogult és elvakult hívei állandóan arra hivatkoznak, hogy Illyés mennyire szívén hordta a magyar parasztság sorsát is. Ennek igazolására mindig a *Puszták népé*-t emlegetik. No de miért nem születtek a tollán ehhez hasonló szívfacsaró művek azokról a parasztokról, akiknek a padlását a kommunisták leseperték. Megsiratta-e Illyés azokat a "pórokat", akiket a bolsi agitátorok egyszerűen agyonvertek. Avagy

© Copyright Mikes International 2001-2007

Illyésnek ez már nem fájt? Vagy talán úgy gondolta, hogy csupán a két háború közötti nyomorúságban szenvedők ínsége gerjeszthet poézist, ám a szovjet típusú paraszt-sanyargatás már nem? Efölött talán szemet hunyhat a költő? A "nemzet géniusza"? Vagy ha a kommunisták, az ő elvtársai, verték agyon a parasztokat, akkor az "progresszív", "haladó" cselekedet volt? Léteztek írók, méghozzá nem is olyan kevesen, például Sarkadi Imre, Galgóczi Erzsébet, Ördögh Szilveszter és mások is, akik szót mertek emelni a parasztság megnyomorítása, továbbá az erőszakos és állatian brutális kegyetlenkedésekkel véghez vitt téeszesítések ellen, ámde Illyés mindvégig hallgatott. Soha egyetlen szava nem volt a kommunisták embertelen parasztpolitikája ellen.

Hová tűnt belőle az 1945 előtti népért való aggódás és népféltés? Hová? 1945-től haláláig, majdnem négy évtizeden át, írói ereje teljében, köztiszteletben álló nagyságként miért nem emelt szót a magyar parasztság szétzüllesztése, illetve szétverése ellen? A Rákosi korszakban megengedte, hogy róla — még életében! — téeszt nevezzenek el!

Teljes joggal merül fel tehát a kérdés: lehet-e ezt az Illyést a magyar parasztság szószólójának és népi költőnek tekinteni, aki a magyar parasztság történetének legtragikusabb korszakában egyetlen szót sem ejtett érdekükben.

A vizsgálódásunk elején címként feltett kérdésre tehát, hogy Illyés népfi-e vagy kegyenc: a válasz csakis az lehet, hogy *kegyenc*. *Mégpedig a Párt kegyence!* S ezt a válaszunkat semmiféle hamis tisztelet miatt nem szabad elhallgatnunk.

Déry Tibor megírta a *Szerelem* című művét, a *Kiközösítő*-t és a *G.A. úr X-ben*-t — és Illyéstől miért nem telt ki semmi ezekhez hasonló?

Illyés viszont 1962-ben megírta az *Ebéd a kastélyban*-t, amellyel igen-igen nagy szolgálatot tett a Kádár-rendszernek. Hiszen mi derül ki ebből? Lényegében az, hogy "az egész magyar mágnásosztály történetét" az elmekórtan egy fejezetébe utalja, éspedig azért, mert „Minden érdemtelen kiváltság szükségszerű elmebajjal kísért... Ha nagyobb csoportot fenyeget, a tünetek súlyosabbak. A beltenyészet és az ellenhatás hiánya folytán. Előfordul, hogy egész rétegek alakulnak át szabályszerű elmegyógyintézetté."

Nos, kérdezzük még egyszer: lehetett ennél nagyobb szolgálatot tenni a Pártnak?

Illyés rajongói állandóan arra hivatkoznak, hogy ő volt az egyetlen, aki többször szót emelt a határon túli magyarság érdekében. Csak éppen arról feledkeznek meg Illyés odaadó hívei, hogy imádott költőjük ezt a mindenható Párt védő szárnyai alatt tette: ugyanis a kommunisták sem voltak egységesek, hiszen voltak közöttük olyanok, akik a románokkal szemben a határozottabb fellépést sürgették, és mások viszont a "proletár internacionalizmus" mögé bújva a teljes megalázkodást vállalták. Az erdélyi magyarokért szót emelő cikkeiben Illyés a "bátrabb" kommunisták szócsöve volt és a pillanatnyi hatalmi helyzettől függően írhatott meg ezt vagy azt. De ilyenkor is mindig a kommunista cenzúra ellenőrizte minden mondatát. Naplójában maga panaszkodik arról, hogy cikkeiből — előzetes megkérdezése nélkül — névtelen kis kommunista szerkesztőcskék a legfontosabb mondatait kihúzták, vagy pedig előzetesen maga a főszerkesztő minden egyes mondatát átdolgoztatta vele. Tehát óriási tévedés azt hinni, hogy az erdélyi vagy a felvidéki magyarok melletti kiállásában az ő személyes "bátorsága" vagy "magyarsága" nyilvánult volna meg. Erről szó sem lehetett: ezek a cikkei is a párt egyik vonulatának a szócsövei voltak.

Újra és újra felvetődik a kérdés, hogy Illyés miért hunyászkodott meg a kommunisták előtt? Miért nem volt bátrabb, hiszen neki jóval nagyobb volt a játéktere, mint bárki másnak. A válasz egyszerű és kézenfekvő: azért, mert őmaga is kommunista volt. Személyileg is nagyon közvetlen, sőt szinte "baráti" kapcsolatban állt magával Kádárral és főleg Aczél Györggyel. Csak élete legvégén, már a halálos ágyán, a kórházbeli utolsó heteiben kellett rádöbbennie és felismernie, hogy becsapták és csupán eszköznek tekintették, akit aztán figyelmen kívül hagytak. De a korábbi évtizedekben sok-sok együtt eltöltött vacsorák, közös szilveszterezések és kölcsönös ajándékozások fűzték össze őket. Ámde igazán fontos ügyekben Illyés soha nem tudott elérni semmit. Élete utolsó heteiben, amikor helyette már felesége írta a naplóját, ilyen bejegyzéseket olvasunk: „Amire munkájával törekedett, úgy érezte, nem ért el eredményt. *Egész életét sikertelennek tartotta*. Gyötörte a sok elszenvedett támadás, rágalom, "cenzúra", a határon kívül élő magyarok egyre nagyabb elnyomása, pusztítása, pusztulása. Őt "szerencsésnek" szokták nevezni. Mit ért el? *Még egy folyóirat kiadását sem engedélyezték neki ebben a világban*. Ezeket panaszolta, úgy, ahogy súlyos depressziós időszakaiban. Én persze próbáltam vigasztalni, ahogy csak tudtam, ahogy csak szoktam. De a reggel még javulásában vetett erős reményem halványodott."

Egy nappal később, április 8-án, egy bizonyos pénteki napon a felesége újra ezt írja: „Gyula bágyadt, depressziós, szomorú. Hol találjak számára valami reményt, örömet, biztatót, ami az életkedvét egy kicsit erősíti? — újra meg újra ez a gondom. Sehonnan nincs jó hír. Talán ha a folyóiratkérésünk meghallgatásra találna. Semmi remény rá. Adhatna fölélénkülést a Bethlen Alapítvány elfogadása? Ismét próbáljak ahhoz folyamodni? Nem tudom hányadszor? Telefonálok..." és a felesége felsorolja név szerint, hogy kiket hívott fel, de az illetők vagy elérhetetlenek, vagy egyszerűen letagadtatják magukat. „Hol akad el? — kérdi a

© Copyright Mikes International 2001-2007

felesége kétségbeesetten a naplóban. — Újra elmondom, folytatja a felesége a naplóban —: sürgős, siessenek, Gyula tudna még örülni a megalapításnak, nagyon fontos akármi kis öröm a számára, annyi mindenben csalódott már, nem akar élni. Vagy talán ha a folyóirat-engedélyt megadnák, legalább azt! — De nem bízik már semmiben. „Ezek a dolgok gyilkolnak, ezek fognak engem elpusztítani..." mondja. Újra emlegeti az öngyilkosságot. Fölmenni tudna még a szomszéd ház (ez a Kútvölgyi kórház) VI. emeletére — mondja, onnan levethetné magát. — De csak velem együtt, mondom erre már én kétségbeesésemben."

S végül hallgassunk meg még egy bejegyzést, április 11-éről, tehát három nappal későbbről: „Délelőtt a Bethlen Alapítvány ügyében felhívtam Pozsgay Imrét. Ahogy kiderült, épp az utolsó pillanatban. Másnap reggel hosszabb időre megint külföldre utazik, de mielőtt elmegy, kiadja intézkedésre. Van hát lehetőség! Nem tudom, miért fűzök ennek a sikeréhez olyan nagy reményt, Gyulát ez még érdekli, megkérdezi. Annyi után, ami nem sikerült, annyi után, ami életkedvét elvette! A határon kívüli magyarok sorsa, a cenzúra, a folyóirat kérésének megtagadásai. És szerte az országban majdnem általánosan csökken a munkakedv, a munkaerkölcs, sőt hogy minden téren lejjebb, mélyebbre süllyed a becsületesség, az erkölcs. (Az aláhúzás Illyés Gyulánétól!)

Teljesen nyilvánvaló, hogy élete végén Illyésnek rá kellett döbbennie, fel kellett ismernie, hogy az elvtársai uralma alatt az ország állapota leromlott, és őt magát pedíg teljesen figyelmen kívül hagyják. Ennek ellenére tudomásul kell vennünk, hogy Illyés igenis kommunista volt, egészen pontosan: *magyar* kommunista volt, és nem csodálkozhatunk rajta, hogy Aczél Györgyöt őszinte barátjának hitte. Holott a Standeisky Éva által napfényre hozott dokumentumokból egyértelműen kiderül, hogy Aczél György csupán a Párt utasításait hajtotta végre, vagyis ő volt az összekötő a Központi Bizottság és Illyés között. A drámáival, illetve ezek előadásával kapcsolatban például a Párt meghozta a maga döntését, és mint Standeisky Éva írja:
„A költő nyilvános megrovásától eltekintettek, négyszemközti dorgálásával Aczél Györgyöt bízták meg, akinek pontosan megszabták, mit mondjon a költőnek. A jegyzőkönyvi javítások enyhítő célzatúak, a düh csökkenéséről, pontosabban az átszövegező diplomáciai érzékéről tanúskodnak. Az utasítás szerint Aczél György mondja meg Illyésnek, hogy..." és itt a következőkben tételesen fel van sorolva, hogy ezt és ezt kell neki megmondania. Hát így festett Aczélnak az Illyés iránti "őszinte" barátsága, amelyet azonban Illyés nem is gyanított, legalább is a naplója szerint nem. Hiszen, ha kételye lett volna Aczél barátsága iránt, akkor nem valószínű, hogy a legszűkebb körben is állandóan dicséri és magasztalja.

Tulajdonképpen sajnálnunk kell Illyés Gyulát és okulnunk kell a viselkedéséből, mert ma is léteznek diktátori hajlamú pártok. Tehát vigyáznunk kell! Illyés Gyula magatartására is érvényes az a súlyos felismerés, amelyet Adrian Leverkühn így fogalmaz meg Thomas Mann *Doktor Faustus*-ában: „ — Item, elvetemedett szívem megrontott. Adatott nekem a Magasságostul szapora elme és jeles tehetségek, hogy élnék azokkal tisztességben és jóravalóan, bezzeg ám én igencsak éreztem: olyanok az idők, hogy jámbor és józan módon, jóravalósággal nem szerezhető Mű és a művészet nem lehet meg ördögi gyámolítás nélkül és üst alá rakott gyehennatűz nélkül. Mert bezzeg, szerelmetes feleim, megálla a művészet és fölöttébb megnehezedék és ennenmagát csúfolja ki, hogy minden megnehezedék és a szegény emberfia bizony eltévelyedék nagy nyomorúságában, lévén ebben az idők hibásak. Valaki azonban az Ördögöt vendégségbe hívja, hogy ezt meggyőzze és áttöréshez jusson, megfertézteti az lelkét és nyakába veszi az idők bűneit, melynek okából elkárhozik. Mert írva vagyon: Legyetek józanok és virrasszatok! Sokaknak azonban nem adatott ez, hanem ahelyett, hogy bölcsen figyelmeznének, mi szükség e földön, hogy jobb legyen és bölcsen törődnének azon, hogy az emberek között olyan rend teremtessék, amely a szép Műnek újra életalapot adna és tisztes beilleszkedést, az ember kirúg a hámból és megrészegedik a pokol borában: ezek okából odaadja lelkét és ebek harmincadjára jut." (Gáspár Endre fordítása)

Akármilyen megfontolások mozgatták is Illyésnek a hatalomhoz való messzemenő alkalmazkodását, végül is be kell ismernünk: semmi okunk sincs rá, hogy benne holmi sárkányölő Szent Györgyöt lássunk. Ezzel a legendával bizony le kell számolnunk. Önmagát azzal áltatta, hogy — mint a naplójában írja —: „Védekezésem az lehetne, hogy akkor semmit sem engednek megjelenni. Nem írom meg azt a keveset sem — amit mégiscsak kötelességem megírnom, ha nyugodtan akarok aludni." Vagyis Illyés nem ismerte fel azt az elemi igazságot, amelyet pedig már József Attila megírt, hogy „Nem fog a macska egyszerre kint is, meg bent is egeret." Vagyis nem lehet egyszerre megfelelni a zsarnok Pártnak, és a nemzeti költő feladatának is.

Illyés Gyula teljes újra értékelése elkerülhetetlen. Nagyon sok még a vele kapcsolatos fehér folt. Bizonyos emberek például 1996-ban (!) el tudták intézni, hogy az Országos Levéltárban egy vastag, úgynevezett "Illyés dosszié" ötven évre (!!!) titkosítva lett. Vajon mi lehet ebben a dossziéban és kiknek állhatott érdekében a titkosítás? Ez is nagy kérdés! De előbb-utóbb minden titokra fény derül, és megtudjuk majd, hogy talán a még ma is élő besúgók jelentései vannak ebben a dossziéban. Illyést ugyanis állandóan megfigyelték és jelentéseket adtak az egyes véleményeiről. Bizalmas emberei, vagy embere előtt például kijelentette, hogy a Kádár rendszer "zsidó" fasizmus"! (Egy bizonyos "Sárdi" ügynök jelentésében olvasható ez.) Nos, ilyen kijelentést a gyáva Illyés csak a legbizalmasabbak előtt merhetett megtenni. Többen vannak,

© Copyright Mikes International 2001-2007

akik a költő halála után azzal dicsekednek, hogy ők Illyés abszolút bizalmasai voltak. Hát ha tényleg azok voltak, akkor most a legsúlyosabb gyanú alá esnek. Ezek a dicsekvők közismert emberek, tehát felesleges őket megneveznünk. Mindenki tudja, kikre kell gondolnunk…

Illyés teljes újra értékelése kapcsán sok mindenről kellene beszélnünk, de legalább a következő két dolgot még meg kell említenünk:

1.) Illyés hívei folyamatosan ájuldoznak attól a gyönyörűségtől, amelyet nekik imádott mesterük *prózastílusa* okoz. Nem győzik eléggé magasztalni Illyés prózájának a stílusát. Ezzel szemben ha tárgyilagosan és stilisztikai szempontból vizsgáljuk például a *Beatrice apródjai* című öregkori művét, akkor a legnagyobb stilisztikai liberalizmussal is azt kell megállapítanunk, hogy százkilencvenhat olyan mondat van benne, amelyek vagy egyszerűen érthetetlenek, zavarosak, tehát teljesen rosszak, vagy pedig a birtokos szerkezeteik ellentétesek a magyar birtokos szerkezetek szabályaival, s végül jónéhányban olyan ismeretlen tájszavak vannak, amelyek ezért érthetetlenek. De a legtöbb mondatnak az a legfőbb hibája, hogy Illyésnek nincs érzéke, nincs füle a helyes magyar szórendhez.

2.) Vasy Géza 2003-ban összefoglalta az Illyés centenárium alkalmából megjelent írásokat, és a következőket mondja: „Magam a legrégebbi magyar tudományegyetem bölcsészkarán a modern magyar irodalom történetét tanítva szemeszterről szemeszterre szembesülök az órákon és vizsgákon is azzal, hogy Illyés Gyula — és számos kortársa — ma nem kell az irodalmi szakemberré váló ifjúságnak. A szemináriumokon senki nem akar Illyés életművével kapcsolatos témát vállalni. A vizsgákon nem egyszer előfordul, hogy aki az Illyés-tételt húzza ki, némi tanácstalanság után lehetőséget kér egy másik tétel választására. ... Az emlékév során a folyóiratokban, lapokban számos érdemes publikáció jelent meg. Kiválasztottam hatvan szerzőt — közülük tízen több írást is publikáltak, s kiszámítottam az átlagéletkorukat. Az eredmény: 63 év. Ötven éven aluliak mindössze nyolcan voltak, ötven és hatvan között is csak tizenegyen, Illyés Gyula tehát öreg szívekben él, ott mindhalálig. De mi lesz vajon az életművével tíz-húsz év múlva? *Hiszen a fiatalok nem is olvassák*."

Természetesen érdekes és fontos feladat is volna az okoknak utánajárni, de erre ebben a tanulmányunkban nincs lehetőség. Talán majd más alkalommal…

Az eddig mondottak is igazolják, hogy Illyés egyáltalán nem érdemli meg azt a magas trónust, ahol szekértolói buzgalma következtében most trónol, éspedig teljesen indokolatlanul, mert életműve tárgyilagos vizsgálata ezt semmiképpen nem alapozza meg.

Rendkívül fontos ugyanis, hogy tisztában legyünk a következő elvi alaptétellel: *Nagy írónak lenni nemcsak tehetség dolga, hanem társadalmi tisztánlátás és jellembeli következetesség is kell hozzá. Kell, hogy az író jó sáfára legyen a maga tehetségének*. Évtizedek távlatából megállapíthatjuk, hogy *Illyés nem volt az*. Sikerben, jólétben, pozícióban learathatott mindent, amit csak a mindenható Párt nyújtani tudott, de korának sem politikai, sem szellemi közvéleményét nem tudta befolyásolni. Igaz ugyan, hogy Illés Béla, Hidas Antal, Gergely Sándor, Rideg Sándor, Dobozy Imre, Berkesi András, Szilvási Lajos, Gyurkó László és a hozzájuk hasonló eszköz írók még sokkal harcosabban és propagandisztikusabban álltak ki a kommunista rendszer mellett, de őket nemcsak az olvasók tömege, hanem maguk a párt vezetői sem vették komolyan, mert a csaholásuk értéktelen volt, hiszen tehetség és tekintély dolgában Illyést meg sem közelítették. A *Puszták népe* írójának szolgálata viszont a Pártnak azért volt rendkívül hasznos, mert nagy tehetség és nagy tekintély állt mögötte.

Ámde a tehetség kötelez! És Illyés áruba bocsátotta a tehetségét, és ez még csak súlyosbítja a felelősségét.

Illyés fregoli író volt: ha azzal kellett ámítani a tömegeket, hogy ő a nép fia, akkor elővették a *Puszták népé*-t, ami céltudatos propaganda irat volt a Horthy-rendszer lejáratására; ha viszont az artisztikus, úgyszólván "lila" poéta kellett, akkor előszedték a francia hatásra, vajúdások közt született, úgynevezett avangárd költészetét.

Mindezek ellenére Illyést a bitorolt trónusáról letaszítani mégsem lesz könnyű, mert hódolóit és helytartóit anyagi érdekek fűzik ahhoz, hogy istenük a meg nem érdemelt trónusán maradjon. Hiszen a főpapjai abból élnek, hogy tömjénezik a bálványukat. S utánuk következnek a szolgai beosztásba lévő egyszerű szerpapok, akik azonban főpapjaik összeköttetései révén még mindig nagyon jól fizető állásokban csücsülnek, és különböző kitüntetéseket zsebelhettek be. Ha tehát a legfőbb istenséget letaszítjuk a bitorolt trónusáról, akkor a dominó elv alapján bukik az egész láncolat. Mivel azonban őket nagyon erős valutáris kapcsolat fűzi össze, ezért kézzel-lábbal azon vannak, hogy minden maradjon a régiben. Istenségüket persze nem tudják megvédeni, tehát a tárgyilagos elemzőket igyekeznek befeketíteni és megrágalmazni. Kijelentik róluk, hogy nem kell őket komolyan venni, mert hóbortosak és izgágák, akik maguk sem tudják, hogy mit beszélnek. Csakhogy ez a taktika nem válik be, mert az olvasók elgondolkoznak rajta, hogy kinek is van igaza, és akkor kiderül, hogy meztelen a király.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Ez a folyamat már elindult, és nem lehet feltartóztatni. Illyés legfőbb földi helytartói eddig még nem szólaltak meg, s az istenükről eddig megjelent bírálatokat és elemzéseket csupán huszadrangú megbízottaikkal próbálták visszaveretni és megcáfoltatni. Ámde mindez sikertelennek bizonyult, mert már sokan vannak, akik eddig ugyan nem mertek megszólalni, de most bátorságot merítettek maguknak a tényekből és egyre jobban hallatják a hangjukat, mert ismerik a Biblia intelmét: "Aki megcselekedheti a jót, és nem cselekszi meg: bűne az annak." (Jakab 4:17)

© Copyright Mikes International 2001-2007

Sulyok Vince

A magyar szó és gondolat — északi fordításokban. A fordítói tevékenység fontossága és missziója.

TISZTELT HALLGATÓSÁG, KEDVES BARÁTAIM !

Elsőül is hadd mondjak köszönetet mindannyiunk tisztelt barátjának, a kiváló költőnek, Kibédi Varga Áron professzor úrnak, amiért magára vállalta, hogy közismerten szép hangját nekünk kölcsönözve olvassa fel itt szerény gondolataimat a fordításról, a fordítói tevékenység felbecsülhetetlen fontosságáról. A sors ugyanis úgy hozta, hogy krónikus torokgyulladásom, állandósult rekedtségem hovatovább teljesen élvezhetetlenné, sőt érthetetlenné tenné szövegemet, s mindenképpen értelmetlenné tenne minden kísérletet arra, hogy saját személyemben, saját hangommal lépjek itt a tisztelt hallgatóság elé. — Külön köszönet illeti a Mikes Kelemen Kör vezetőségét is, amiért általuk is jól ismert torokproblémám ellenére is alkalmat adtak felkérésükkel arra, hogy gondolataimmal legalább lélekben jelen lehessek a nyugati magyarság e legpatinásabb és legnagyobb szellemi súllyal rendelkező fórumán, a Kör idei Tanulmányi Napjain.

Tulajdonképpeni mondanivalómat hadd kezdjem azzal, hogy egybevessem mind a norvég, mind pedig a magyar irodalom idegen nyelvre történő lefordítása körül szerzett tapasztalataimat és gondolataimat. Az idei Tanulmányi Napok előadói és résztvevői közt többen is vannak, akik saját „megszenvedett" tapasztalatokkal rendelkeznek ezen a téren, s ezekkel tudják helyeselni, vagy éppen helyesbíteni, az általam szerzetteket. S ezek legtöbbünknél, legalábbis két irányúak, kettős gyökerűek. A saját tevékenységemre fordítva a szót: a sors engem is azzal vert meg korbácsütéseknél égetőbben és azzal gazdagított leírhatatlanul, hogy nekem is „két hazát adott a végzetem". De a költővel ellentétben, aki a fenti sort azzal folytatta: „nekem csak egy volt, s az is elveszett", én azt próbálom elhitetni magammal, s lélekben és tevékenységemmel azt akarom igazolni, hogy mindkét sors-adta hazámhoz egyaránt ragaszkodom, szerény képességeimmel és tollammal mindkettőt egyként kívánom szolgálni.

Életem első huszonöt évét az északnyugat-dunántúli Ménfőn éltem le szelíd, szép, gazdag, vizektől bőven öntözött és történelmileg is fontos tájban; 1044-ben például itt hadakozott Aba Sámuel királyunk Henrik császár német seregeivel. Árpád-házi királyaink öt-tíz évente ültek törvénynapot a Pannonhalma-Győr-Ménfő háromszögében még ma is fellelhető Királyszékén. De sajnos se időm, se magamra vállalt mondanivalóm nem engedik meg, hogy e táj történelmének felelevenítésénél hosszabban elidőzzek, bármilyen szívesen tenném is ezt. De annyit még el kell mondanom, hogy 1944 szeptemberében a győri bencés gimnáziumban kezdtem el középiskolai tanulmányaimat.

S ezt is elsősorban azért említem, mert a gimnázium gazdag könyvtárral rendelkezett, sőt remélhetőleg rendelkezik még ma is. Valósággal faltam ezeket a könyveket, úgyszólván minden elolvasva, amihez itt hozzájutottam. E közben kerültek kezembe magyarra lefordított skandináv könyvek is, melyek közül főképpen a norvég irodalmi alkotások ragadtak meg leginkább. Olyannyira, hogy ettől kezdve tudatosan kerestem minden felé ezeket a magyarra átültetett könyveket, s érdeklődésem nem csak a szépirodalmi alkotásokra terjedt ki: Ibsen, Knut Hamsun, Sigrid Undset és mások művei mellett elolvastam minden más magyarul hozzáférhető norvég kiadványt is, pl. Fridtjof Nansenéit és Roald Amundsenéit is, hogy csak a legismertebb neveket említsem itt, de elolvastam Kosztolányi norvégiai jegyzeteit és Weöres Sándor Norvégiában és norvég élményeiről írt verseit is, valamint Bartók Béla norvégiai útinaplóját. Valami megmagyarázhatatlan vonzódást éreztem mindig az olvasmányaimból kirajzolódó norvég világ iránt, nem is sejtve még, hogy ez a távoli északi ország 10-15 évvel később majd megnyitja kapuit előttem, politikai menedékjogot ád, állampolgárává fogad, egyetemi diplomához és egyetemi álláshoz segít, tehát egyfajta második hazámmá válik, ahol mindent elérhetek, amiről Magyarországon még csak nem is álmodhattam volna. S végső soron, azazhogy inkább elsősorban annak köszönhetem majd mindezt, hogy kisgimnazista

© Copyright Mikes International 2001-2007

éveim óta valósággal elvarázsolt a hozzám magyar fordításban eljutó norvég irodalom, norvég társadalom belőlük kirajzolódó arca.

De addig, amíg Oslóba eljutottam, igen hosszú volt még az út. Nem is készültem rá egyáltalán, még álmaimban se, mivelhogy olyan távolinak és elérhetetlennek tűnt — s őszintén bevallva idegennek is, megnyerő irodalmi élményeim dacára. 1956 októberében azonban én is aktív résztvevője lettem a forradalmi eseményeknek. Forradalmunk legázolása után november derekán érkeztem vissza szüleim ménfői házába. Falunkon, akárcsak a közeli Győrön át is, tízezrek menekültek akkor már a tőlünk mintegy 50 kilométerre fekvő osztrák-magyar államhatár irányába. Nagyon egyszerű lett volna hozzájuk csatlakoznom, vagy nyomukban járva nekem is Nyugatra menekülnöm. De ennek még a gondolata se merült föl bennem, mert nem akartam elhagyni szülőföldemet, hazámat. Azt reméltem, hogy néhány hónap eltelte után megnyugszanak majd a kedélyek, normalizálódik a helyzet és én is visszatérhetek Egerben maradt könyveimhez, egri íróasztalomhoz. Sajnos a dolgok más irányt vettek, s a Kádár-kormányzat internálásokkal, bebörtönzésekkel, kivégzésekkel torolta meg az októberi népfelkelést. Január vége felé levélben értesített engem is az egri főiskola, hogy nem várnak vissza. Február 6-án délelőtt egy virágnyelven írt táviratból arról értesültem, hogy letartóztatásomra készülnek. Két órával előzve meg a rendőrségi autót, amelyik értem jött szüleim házához, azonnal professzoromhoz siettem Budapestre, ahol már meg is volt szervezve menekülésem, s még aznap éjjel átvezettek Jugoszláviába, ahol öt hónapot töltöttem különböző internálótáborokban. Az utolsó ilyen „lakhelyem” a bánsági Écskán volt. Ekkor és itt ért be gimnazista éveim norvég olvasmányainak gyümölcse. Ekkor és itt kaptam eklatáns példát és igazolást arra, hogy milyen fontos szerepet játszhatnak az ember életében az idegen, olykor esetleg egészen távoli nyelvre lefordított irodalmi művek, a fordítások.

Ez úgy történt, hogy egy forró délelőttön valami elintézendő ügy miatt, elhagytam a nap forrósága elől némi árnyékot nyújtó körletet, s átvágni készültem a tábor fátlan udvarán, amikor a tábor kapuja felől egy fiatalember indult meg felém sietve. Angolul szólított meg, majd kérdésemre-kérésemre áttértünk a német nyelvre, amelyet sokkal jobban beszéltem. Pár mondat után kiderült, hogy norvég diákvezér az idegen, aki azért jött táborunkba, hogy itt kiválasszon 10 magyar egyetemistát, aki el tudná képzelni, hogy Norvégiában telepedjen le. A beszélgetés során azonnal a tudatom felszínére törtek diákkori norvég olvasmányélményeim, Knut Hamsun és Sigrid Undset regényeitől Ibsen drámáiig és a norvég sarkkutatókig, vagyis Nansenig és Amundsenig.

A mosolygós, szőke, rendkívülien rokonszenves norvég látogatót láthatóan meglepték és megörvendeztették szavaim, s azonnal megkérdezte tőlem, hogy lenne-e kedvem megismerni a valóságban is azt a Norvégiát, ami a könyvekből annyira megragadott, s lennék-e egyike azoknak, akiket magával vinni készül, — nos egy szemernyi kétség nem volt bennem akkor, hogy ajánlatára ott helyben köszönettel igent mondjak. Fel is írta azonnal a nevemet listája élére, ott állva egyre még a tűző bánsági napsütésben. A lágerekben töltött nyomasztó hónapokkal mögöttem úgy éreztem azonnal, mintha egy szebb, emberibb világba kerültem volna már attól is, hogy ezzel a norvég diák-küldöttel elbeszélgethettem s felidézhettem hajdani könyvélményeimet hazájáról, Norvégiáról. Meg voltam mindjárt győződve arról, s az azóta eltelt időben még erősebb lett bennem ez a meggyőződés, hogy a sors választása, sőt jutalma volt ez a találkozás, s hogy ez volt a legjobb és legszerencsésebb, ami velem történhetett azután, hogy el kellett hagynom szülőföldemet. Gondolni se merek arra, hogy miként alakult volna további életem, ha akkor nem találkoztam volna össze ezzel a norvég egyetemistával, s ha nem engem szólított volna meg ott az écskai tábor forró, piszkos poklában, mintegy második hazámul kínálva fel nekem diákkori szellemi élményeim egyik legkedveltebb színterét.

Ott és akkor tudatosodott bennem az is, hogy milyen fontos szerepe lehet és van az irodalmi művek lefordításának. Hisz én magam is norvégból magyarra fordított könyvek segítségével ismerkedtem meg már diákként ezzel a távoli északi világgal. Természetes feladatomnak tartottam tehát, mihelyt a norvéggal kellőképpen megismerkedtem, hogy magam is beálljak a fordítók sorába, s rendszeresen kezdjek fordítani magyar műveket norvégra és norvégokat magyarra. Sőt, nem csupán norvégokat, de dán és svéd alkotásokat is, hisz a norvég nyelv birtokában a dán és svéd irodalom is elérhetővé vált számomra.

Éltem is bőségesen ezzel a lehetőséggel, nem ritkán a saját írói terveim rovására is. Az a becsvágy dolgozott bennem, hogy valaha legyen majd olyan norvég vagy más skandináv országból származó diák, vagy kutató, aki az általam norvégra fordított magyar művekből ismeri majd meg Magyarországot, ahogyan gimnazistaként én magam is magyarra fordított könyvekből figyeltem fel először az északi világra. Nem tudom pontosan lemérni, hogy ez a reményem milyen mértékben vált be norvég nyelven megjelent

© Copyright Mikes International 2001-2007

munkáimmal, kivéve egy könyvemet, amelyikről biztosan tudom, hogy több száz norvég egyetemista vagy újságíró használta és használja még ma is úgyszólván nap mint nap.

Ez a könyvem az Ungarns historie og kultur, azaz Magyarország történelme és művelődése című több mint 700 oldalas, norvégul írt könyvem.[1] S hogy kik használják? Magyarországon évente 500-600 norvég egyetemista végzi tanulmányait, zömben az orvosi szakokon.

S ezek az egyetemisták elsősorban ebből a könyvből merítik ismereteiket hazánkról. S ahogy hallom, külön örömmel olvassák a könyvben a helyenként felbukkanó utalásokat Norvégiáról és Skandináviáról, a megemlített történelmi párhuzamokat és kapcsolatokat. S noha félő, hogy ezt egyesek valamifajta dicsekvésként fogják majd fel, hadd említsem meg mégis, hogy a norvég mellett, a dán és svéd egyetemeken is ott található a könyv a történelmet, különösképpen a középeurópai történelmet tanulók penzumlistáján.

Tudom ugyan, hogy a nyugati magyar szellemi emigrációban szép számmal akadnak, akik a „nemzet napszámosaiként", s érte jutalmat és köszönetet nem várva tevékenykednek éveken-évtizedeken át népünkért, azért, hogy valós értékeinket teljesebben megismerje a nagyvilág. Könyvekkel, tanulmányokkal, folyóiratcikkekkel, vagy esetleg újságoknak beküldött olvasói levelekkel próbálják a közvéleményt javunkra befolyásolni, a rólunk terjesztett téves állításokat és hazugságokat elutasítani, magyar irodalmi és tudományos műveket idegen nyelvekre fordítani. Ezeken a mostani itteni tanulmányi napokon is tucatnyi azoknak a száma, akik felbecsülhetetlen értékű ilyen irányú szellemi tevékenységgel járultak hozzá a magyarság jobb megismeréséhez. Neveket csak azért nem próbálok említeni, mert nekem fájna a legjobban a méltánytalanság, ha valakit figyelmetlenségből kihagynék a felsorolásból. Nem akarom azonban elhallgatni, hogy megdöbbent, milyen sokan vannak olyanok is, akik tehetségüket, idejüket csak a saját külhoni érvényesülésükre, karrierjükre fordítják, mit se törődve Magyarország megítélésével a köztudatban, és az ország jelenlegi gondjaival. Olyan kevesen vagyunk, akik magyaroknak tudjuk magunkat, s a sors és a végzet által ezek a kevesek is annyira szét lettünk szórva-szaggatva, hogy hazánk maholnap akár végveszélybe is sodródhat.

Ha útlevelünkben esetleg idegen állam polgáraiként is lennénk feltüntetve, ez nem lenne szabad, hogy magyar mivoltunkat befolyásolja. Pár évtizeddel ezelőtt bizonyos magyar körökben, főképpen Amerikában, azt kezdték hangoztatni, hogy a magyarságnak, megmaradása érdekében, létre kellene hoznia saját magyar vallását s abba tömöríteni minden magyart. Ez az ötlet természetesen szükségtelen is és kivihetetlen is lenne. Helyette kialakulhatna és általánossá válhatna az, hogy aki magyar, az bizalommal fordulhasson a másik magyarhoz s kérhesse jóindulatú segítségét, a méltányosság határain belül. S ezekkel a sorokkal és gondolatokkal kívánom mondanivalómat is befejezni.

[1] A kötetet 2006-ban megjelentette elektronikusan a Mikes International kiadó. http://www.federatio.org/mikes_bibl.html — Mikes International Szerk.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Gömöri György

Összjáték : magyar irodalom Nyugaton és máshol 1956 óta

A magyar irodalom Trianon előtt és még számos évvel Trianon után is Magyarország- sőt Budapest-központú volt — ezt a tényt sokáig szinte természetesnek vették a vidéki, illetve kisebbségi magyar írók. Budapesten voltak a kiadók, a szerkesztőségek és a kávéházak, ahonnan az irodalmárok a szerkesztőket ellátták kézirattal. Jellemző, hogy az első Nyugat-nemzedék vezető költői szinte mindnyájan vidékiek voltak — az egy Füst Milán kivételével mind Budapesten kívül születtek, Tóth Árpád például Aradon, Kosztolányi meg Szabadkán. A Budapest-központúság Nagymagyarország szétesésével és az ún. „utódállamok" kialakulásával ha nem is szűnt meg teljesen, de már jelentékenyen módosult. Szerb Antalt kell idéznünk, aki 1934-es *Magyar irodalomtörténet*ében már megfogalmazta a megváltozott helyzet következményeit: „az eddig egy-középpontú magyar irodalom helyett több magyar irodalom van kifejlődőben" (Béládi 1982:9). Béládi Miklós Szerbet „előrelátónak" nevezi, s 1982-ben megállapítja, hogy „a határon túli irodalmak önálló szervezetté alakultak", s már régen nem függenek attól, hogy ki mit gondol róluk Budapesten (Béládi, uo.). Ebben a bekezdésben Béládi még csak a kisebbségi magyar irodalmakról beszél, amelyekről sommásan megállapítja, hogy azok „nem teljesértékű" irodalmak. Hozzáteszi azonban, hogy még ez a megállapítás sem alkalmazható például az erdélyi irodalomra, amely jelentős alkotásokat hozott létre már a második világháború előtt is, valamint azt, hogy 1945 után már nem beszélhetünk „kisebbségi", hanem „nemzetiségi" irodalmakról, amelyek bizonyos értelemben máris önállósultak (Béládi 1982:13). Sőt, már lehet a nemzetiségi irodalmaknak a hazai szellemi életre gyakorolt hatásáról is beszélni.

Vagyis 1982-ben már árnyaltan látják ezt a kérdést a magyarországi irodalomkritikusok. Bár Béládi szerint nem beszélhetünk „egységes" magyar irodalomról, *egyetemesről* azonban beszélhetünk, s ebben a fogalomban, idézem: „helyet talál magának a nyugati magyar irodalom is, amely nemcsak a hazaitól, a nemzetitől is különbözik...jellegénél fogva eltér a nemzetiségi irodalmaktól is" (Béládi 1982:17). Ebben a kézikönyvben, ami voltaképpen egy ujabbkori magyar irodalomtörténet negyedik kötete, már 122 oldalon ír két szerző, Pomogáts Béla és Rónay László a nyugati magyar irodalomról, többnyire megbízható adatokkal és inkább esztétikai, mint politikai szempontok alapján. Másszóval 1982-től (legalábbis irodalomtörténeti szinten) a nyugati magyar emigráció irodalma is polgárjogot kapott Magyarországon. 1989-90 után, mint tudjuk, ugyanez nagyrészt megtörtént kritikai, illetve kiadási tekintetben is.

Az alábbiakban arról szeretnék beszélni, 1956 után hogyan szólt a magyar irodalom ötágú sípja, milyen összjáték alakult ki az anyaországiak, kisebbségiek és emigránsok között és hogyan befolyásolták bizonyos politikai változások azt, hogy a sípnak mikor melyik ága szólt erősebben. Nem akarok ujabb magyar irodalomtörténetet írni, csupán bizonyos tendenciákra hívnám fel a figyelmet, amelyek megértése tisztábban láttatja talán velünk a magyar irodalom, s ezen belül az egyes irodalmak sajátosságait és fejlődését.

Kezdem azzal, hogy az ötvenhatos forradalom elfojtása után az addig csak néhány jelentős íróval és igen csekély olvasóval rendelkező magyar emigráció irodalmi élete pezsgésnek indult. A menekültek között (olyan ismert írók, költők mellett, mint Ignotus Pál, Faludy György és Határ Győző) nagy számban voltak pályakezdő fiatalok, akik (Cs. Szabó ismert megfogalmazásának ellenére) nem mind versírással foglalkoztak. A líra sokak esetében amúgy is csak az írói tevékenység első szakasza, alighanem kevesen tudják, hogy például Szabó Magda versekkel kezdte pályáját, a negyvenes években két verseskötete is megjelent. Azt, hogy az ötvenhatos hullám „döntő fordulatot" jelentett a nyugati magyar irodalom történetében, már a Béládi-féle kézikönyv elismerte, s ennek az el- illetve felismerése állt az 1981-es *Vándorének* c. antológia mögött, amelyik elsőízben gyűjtötte össze a nyugati magyar költők politikailag Magyarországon elfogadható verseit.

Mivel Magyarországon az írók évekig börtönben voltak, vagy hallgattak, a nyugati emigránsokra igen nagy feladat hárult. Az első néhány évet, körülbelül az 1957-tól 1962-ig tartó időszakot én az irodalmi lapok és a bennük közölt művek szempontjából a nyugati magyar irodalom minőségi fölényeként jellemezném: 1957-ben megindult a londoni *Irodalmi Ujság,* működött a müncheni *Látóhatár,* de még lehetett irodalmi műveket közölni a *Nemzetőr*-ben és a *Bécsi Magyar Hiradó*-ban is, a két vallási-kultúrális folyóiratról, a *Katolikus Szemlé*-ről és a hollandiai *Jöjjetek*-ről nem is beszélve. (Itt jegyzem meg, hogy olyan vitákat lehetett folytatni az utóbbi, kis példányszámú, de értékes lapban, mint ami Kibédi Varga közt és köztem zajlott Nemes Nagy Ágnes és Nagy László költészetének relatív értékeiről!). Brüsszelben létrejött a Nagy Imre Intézet, amelyik három nyelven adott ki politikai folyóiratot (Szemle, Review, Études). Megalakult a Magyar Írók Szövetsége Külföldön (a hazait betiltották), Doornban 1959-ben a Mikes Kelemen Kör

© Copyright Mikes International 2001-2007

megtartotta első tanulmányi napjait. Mondom, ez volt a hőskor, amikor a Kádár-huszárok színvonaltalan hazai *Tűztánc*-ára Nyugaton a Szabó Zoltán szerkesztette *Kilenc költő* felelhetett, Bibó bebörtönzésére pedig a Londonban kiadott *Harmadik út.* Ebben az időben az én nemzedékem íróinak vagy költőinek szinte alig jelent meg egy-egy vékony kötete — nem volt rá pénz, a szerzők főleg ösztöndíjakból éltek, tanulással vagy utazgatással voltak elfoglalva. Bár az *Irodalmi Ujság* évekig még fizetett, de ez inkább csak zsebpénzül szolgált az Oxfordban vagy a Sorbonne-on tanuló fiatal magyaroknak.

Persze azért Magyarországon is jelentek meg értékes irodalmi művek: részben amiatt, hogy az 1956-ban elfogadott könyvek többségének kiadása 1957-re tolódott, részben annak köszönhetően, hogy a korábban a „pártos" irodalmat pártoló Párt most inkább az apolitikus szerzők szórakoztató jellegű írásait kezdte támogatni. Így lett bestseller például Szabó Magdából. Megjelenhetett, de még nem kapott kellő kritikai elismerést Ottlik Géza „Iskola a határon" c. regénye. De Illyés Gyula első 1956 utáni könyve, az *Uj versek*, csak 1961-ben jelent meg, Benjámin Lászlónak pedig még egy évvel tovább kellett várnia ujabb versei kiadására — hogy csak két nevet említsek. Déry Tibor börtönben elkezdett regénye csak 1964-ban látott napvilágot Budapesten, igaz, időközben Londonban kiadtuk elbeszéléseit *Vidám temetés* címmel.

Érdekesen alakult az egyetemes magyar irodalom története az 1962-es mini-olvadás, illetve az 1963-as amnesztia után. Mindenekelőtt Magyarországon megjelenhettek olyan szerzők, akiket korábban biztosan nem adtak volna ki: ilyen volt például a hosszú szovjet száműzetéséből visszatérő Lengyel József Szolzsenyicinre emlékeztető Gulág-elbeszéléseivel. Örkény István egyperceseivel új, ironikus műfajt teremtett, a „Tóthék"-kal és a „Macskajáték"-kal pedig az abszurd dráma magyar válfajával próbálkozott. Mészöly Miklós abszurd drámáit ugyan nem igen lehetett még huzamosabb ideig játszani magyar színpadokon, de olyan regényei, mint *Az atléta halála* (1966) és a *Saulus* (1968) már megjelenhettek. A fiatalabbak közül Hernádi Gyula, Fejes Endre, Sánta Ferenc és Moldova György írták a kor sikerkönyveit — ezeket nem akarom külön minősíteni, de valami új feltétlenül volt bennük, akár egy egzisztencialista, akár egy morálkritikai szemlélet. A költők közül Nagy László tűnt ki elsősorban, mint a nemzeti romantika kissé szürrealista változatának az énekese, de egyre nagyobb elismerést szerzett magának a nagyszerű és sokoldalú Weöres Sándor, akinek *Tűzkút* c. kötete két kiadásban is megjelent: egy párizsiban és egy hazaiban, s bár Weöres színleg tiltakozott a párizsi kiadás ellen, sokan tudtuk, hogy ez teljes beleegyezésével történt, s ez nyitott zöld utat a hazai megjelenésnek. Végül ekkortájt teljesedett ki Pilinszky János lírája — *Requiem* c. kötete 1964-ben jelent meg és hamarosan ezután kezdte hazai tengődését bearanyozni a fokozódó külföldi elismerés (ha jól tudom, én írtam először róla angolul a „Hungarian Quarterly" c. rövid életű amerikai folyóiratban 1965-ben, majd foglalkoztam vele részletesen oxfordi angol nyelvű könyvemben 1966-ban), ami több, mint egy évtizedre rá Angliában a Ted Hughes által fordított kötettel tetőzött. Mindez azt jelentette, hogy a magyarországi szépirodalom ujra átvette a korábban rövid időre elvesztett vezető szerepét. Nem jelentette viszont azt, hogy megszűntette volna az egyetemes magyar irodalom többközpontúságát.

Erdélyben ez az 1962-69 közötti periódus az erőgyűjtés éveit jelentette. Rögtön 1956 után ugyanis számos retorzió érte a nacionalista lázadással vádolt magyar írókat és irodalmárokat — közülük a legismertebb Páskándi Géza sorsa, de bebörtönözték Dávid Gyulát, Varró Jánost és Bartis Ferencet is. Másokat, mint például a kitűnő kritikust és szerkesztő Földes Lászlót, 1958-ban félreállítottak. De bizonyos értelemben az egész erdélyi helyzetre jellemző Kányádi Sándor és Sütő András pályájának alakulása. Kányádi 1955-ös indulása egy derűs, a szocializmus jövőjében bizakodó költőre vall, aki már a hatvanas évek elején egyre komorabb verseket ír, hogy aztán a *Függőleges lovak* (1968) c. kötettel végleg rátaláljon a hangjára, arra a lakonikus, gyakran ironikus, de mindvégig természetes költői hangra, ami később a haiku-szerű „körömverseit" is jellemzi. Sütővel hasonló a helyzet: 1948 óta közlik írásait és mint azt a Kántor-Láng-féle irodalomtörténetből (*Romániai magyar irodalom 1945-1970*) megtudjuk, már 1955-ben születik egy jelentős kisregénye, a *Félrejáró Salamon*. A hatvanas években a kritika Sütő „megtorpanásáról" beszél, keveset ír, s akkor is inkább „szocialista népszínműveket". Egészen addig, amíg 1970-ben ki nem rukkol az *Anyám könnyű álmot ígér*-rel, az elmúlt ötven év egyik legnagyobb magyar sikerkönyvével. Ezt a könyvet Kántor-Láng úgy írja le, mint egy új „Puszták népé"-t, amelynek sikerült „egy korszak lényegét kifejeznie" (Kántor-Láng 1970:165). A mérleg egyik serpenyőjében tehát ott van Sütő új könyve, a másikban az ugyancsak nagysikerű, bár egészen más stílusban íródott *Zokogó majom*, a kolozsvári Bálint Tibor munkáskörnyezetben játszódó regénye, ami *mutatis mutandis* Fejes „Rozsdatemetőjével" tart rokonságot. Ha ehhez még hozzáadjuk Páskándi Géza új kötetét, a *Holdbumerángo*t (1966), valamint abszurd novelláit és a Forrás-nemzedék ekkor induló két legjobb költőjét Szilágyi Domokost és Lászlóffy Aladárt (mindkettejük első kötete 1962-ben jelent meg), azt kell mondanunk, hogy a romániai magyar irodalom ekkoriban nem marad le a magyarországi mögött, sőt, néhány Páskándi abszurdoiddal, illetve a kitűnő *Vendégség*-el (1970) még hat is magyarországi írótársaira. A romániai magyar könyvkiadás szempontjából most visszatekintve úgy látszik, 1969-71 az az időszak, amikor a legtöbb értékes mű megjelenhet, mert Ceausescu egyelőre

© Copyright Mikes International 2001-2007

inkább a „független” és a „nyugatbarát” lapra tesz, ismert lengyel nyelvi fordulattal, „még nem szállt fejébe a szódavíz”, ahhoz még el kell látogatnia Kínába.

Jugoszláviában más volt a helyzet. Itt Titonak sikerült ideiglenesen fékentartania a föderáció széthúzó, nacionalista erőit — a „munkástanácsos” szocializmus úgy-ahogy működött és ezen belül aVajdaságban kialakult egy olyan helyzet, amelyben a korábbinál nagyobb tér nyílt a „hármas meghatározottságú” magyar irodalomnak (Béládi 1982:118). Ez, a hatvanas években kibontakozó irodalom nyitott volt a magyar és a jugoszláv irodalom, valamint a világirodalom felé is. Igen nagy szerepe volt ebben a Zágrábban élő Sinkó Ervinnek, Krleza barátjának, aki 1959 októberében megnyitotta az újvidéki egyetem bölcsészeti karának magyar tanszékét és a hatvanas években tartott előadásaival egy egész írói-kritikusi nemzedékre hatott. A nemrégen elhunyt Bori Imre volt a másik kritikus, aki a huszadik századi magyar irodalomról közétett tanulmányaival ujraértelmezte a magyar irodalomtörténet avantgarde-olvasatát, de Radnóti Miklósról írt könyvével (1965) is új szempontokkal gazdagította irodalomtörténetünket. E két személyiség mellett fontos szerep jutott két ujvidéki folyóiratnak, a *Híd*-nak, ami ugyancsak a hatvanas években lett provinciális közlönyből széles érdeklődésű irodalmi folyóirattá és az 1961-től egy lap irodalmi mellékletéből 1965-ben folyóirattá átalakult *Uj Symposion*-nak, ami kezdettől fogva az avantgarde esztétikára esküdött. Utóbbit olyan fiatal írók szerkesztették, akiknek neve később Magyarországon is ismert lett: Bosnyák István, Bányai János és Tolnai Ottó, s olyanok írtak bele, mint Végel László és Gion Nándor.

Itt most személyesre kell vennem a szót, ugyanis legelőször a Major Nándor-szerkesztette *Híd* 1962/6 számában szerepeltem egy cikkel, amit az amerikai beat-nemzedékről írtam, csatoltam hozzá Allen Ginsberg „Üvöltés” c. művének első, vadonatúj magyar fordítását, a montreali Vitéz György munkáját. A *Híd*-hoz úgy emlékszem, Molnár József közvetítésével jutottam el (ő levelezett egy vajdasági íróval), de mivel barátságosan fogadták jelentkezésemet, hamarosan rendszeres munkatársává váltam a folyóiratnak. Személyesen csak 1966-ban ismertem meg szerkesztőit, akik közül a legjobb viszonyban talán Ács Károllyal voltam — 1962-ben, noha Sinkó Ervin segítségével meghívó levelet kaptam a jugoszláv Írószövetség titkárától, még nem adtak beutazó vízumot egy „hontalan” magyarnak. (Igaz, még 66-ban sem voltam brit állampolgár, de addigra már leváltották a jugoszláv belügyminisztert, Rankovicsot, akinek a korábbi tilalmat köszönhettem). A *Híd* mellett hamarosan kezdtem írni, illetve fordítani az *Uj Symposion*-nak is, náluk jelent meg például néhány Kolakowski-esszéfordításom. Ha teljesen őszinte akarok lenni, én az ujvidéki folyóiratokat hosszú évekig amolyan „kiskapunak” használtam, amelyen keresztül be lehetett lopódzni Magyarországra — mert a nyugati emigráció folyóiratai rendszeresen fennakadtak a cenzúra szűrőjén. Voltak olyan írásaim, amelyekkel a nyugati emigráció irodalmát propagáltam, például egy „kedvcsináló” beszámoló az *Uj égtájak* c. versantológiáról; ezt az antológiát egyébként Budapesten Vas István is észrevette és nagyon pozitív hangú kritikában méltányolta. Néha vitákat is provokáltam — például Borisz Paszternák bemutatásával, a hazai „orosz szakértő” E. Fehér Pál és a jugoszláviai Torma Dénes (Bori Imre álneve) között. És mivel saját verseimen kívül T.S. Eliotot és Zamjátyint is fordítottam a *Hid*-nak, alighanem én is hozzájárultam ahhoz a „fellazításhoz”, ami nem Nyugatról — továbbra is Délről érkezett Magyarországra.

Szorosabb kapcsolatom a vajdaságiakkal 1974-75-ig tartott, még Tolnai Ottó kérésre lefordítottam az *Uj Symposion*-nak Witold Gombrowicz egyik kitűnő drámáját, de aztán figyelmem már egyre inkább Budapest felé fordult, ahol a hetvenes évek végén már lehetett játszani (bár nem az én fordításomban) Gombrowiczot is. De úgy gondolom, 1969 egy ujabb korszakhatár volt az egyetemes magyar irodalom történetében, több okból. Ekkor jelent meg ugyanis Konrád György korszakos jelentőségű regénye *A látogató*, és ekkor — pontosabban 1967-68-ban, — kezdett kibontakozni a csehszlovákiai magyar irodalom abból a sajátos provincializmusból, amibe a háború utáni lakosságcsere és a korábbi szigorú pártpolitika kényszerítette. Dobos László *Földönfutók* c. regénye 1967-ben jelent meg. Ugyancsak 1967 a pozsonyi *Irodalmi szemlét* szerkesztő Tőzsér Árpád második verseskötetének, a *Kettős űrben*-nek a kiadási dátuma. Amikor 1968 augusztusában egy napot Pozsonyban töltöttem és magyar irodalmárokkal találkoztam, ezt a két nevet hallottam leggyakrabban emlegetni a kitűnő kritikus és irodalomszervező (azóta is jó barátom) Koncsol László szájából. És hadd hívjam fel a figyelmet arra, hogy 1969-ban már a kassai Márai Sándorról is lehetett írni az *Irodalmi szemlé*-ben — a Prágában tanító Rákos Péter meg is tette. Más kérdés, hogy a csehszlovákiai liberalizálódásnak hamarosan véget vetett a Husák-rendszer megszilárdulása: 1971-re már az *Irodalmi szemle* is ugyanazt a központilag jóváhagyott nótát fújta, mint a szlovák folyóiratok túlnyomó többsége.

De 1969 fontos dátum volt az erdélyi-nyugati kapcsolatok szempontjából. Nem tudom biztosan, ebben az évben, vagy már egy évvel korábban látogatott el Londonba „Fodor úr”, vagyis Fodor Sándor, a *Napsugár* c. kolozsvári magyar gyermeklap szerkesztője, s nekem már 1956 óta kedves barátom. De az biztos, hogy az egy percre önállóságra törekvő román politika (be-nem-avatkozás Csehszlovákiában!) engedékenységének köszönhettük Fodor Sándor látogatását és azt a kezdeményezést, ami évekre biztosította erdélyi magyar írók kiutazását Angliába. (Tudom, egyszer Szilágyi Domokos és Majtényi Erik járt Sulyok Vincéék

© Copyright Mikes International 2001-2007

meghívására Skandináviában, de a mi meghívás-rendszerünk éveken át működött és jól működött). Ekkoriban turistaként nem lehetett Nyugatra utazni Romániából, hivatalos meghívásra viszont néha igen. Mi tehát — a Szepsi Csombor Körrel együttműködve — látszólagos, magyarán mondva „fal" meghívó-leveleket küldtünk erdélyieknek akár a Nemzetközi PEN Club, akár más angol szervezet nevében, viszont a meghívott írót aztán saját költségünkön láttuk vendégül Londonban, illetve Cambridgeben (én tréfásan „cambridgei szárnyvonalról" beszéltem Siklós Istvánéknak). Ez a módszer remekül bevált és így járhatott Angliában „Fodor-túrán" Láng Gusztáv, Kántor Lajos, Szilágyi István és Bálint Tibor is. (Közülük Kántor kétszer is ellátogatott Angliába, 1973-ban és 1980-ban. Ezekről és más utazásairól beszámolt több alkalommal, legutóbb a *Gyökerek, álmok, tengerek* c., az Ister kiadó gondozásában Budapesten 2002-ben megjelent könyvében). Én egyszer megpróbáltam Deák Tamást is meghivatni egy összehasonlító irodalomtörténeti konferenciára, de ez az angol ál-meghívó butasággal vegyes ügyetlensége miatt nem sikerült.

Amerikában közben „divatba jöttek" az erdélyiek és a hetvenes években több küldöttség utazott ki oda Püskiék, illetve amerikai magyar szervezetek meghívására. Ezeknek az utaknak, amelyeknek köszönhetően például Kányádi Sándor eljutott Kaliforniába, volt egy szépséghibája: a romániai küldöttség az írókon kívül rendszerint egy-két hivatalos emberből, magyarán mondva jelentgetéséért utaztatott irodalmárból is állt. Emlékszem 1977-ben, amikor Bukarestben jártam, Majtényiéknél parázs vita folyt arról, mennyit használ, illetve árt az erdélyi magyarságnak ez egyik ilyen befolyásos jelentgető, névszerint Hajdú Győző. Szerintem többet ártott, mint használt, de ezt végül is maguknak az erdélyieknek kellett eldönteni — gondolom, ezért történt az, hogy a romániai változások után 1990-ben ismeretlen tettesek kővel beverték Hajdúék ablakait. A Londonba és Cambridgebe utazó írókkal viszont nem jött hivatalos ember és majdnem normális hangon lehetett velük beszélgetni, nem néztek körbe ijedten, nem hallja-e őket véletlenül valaki.

Kapcsolatunk az erdélyiekkel azáltal is szorosabbá vált, hogy a *Korunk* kért tőlünk kéziratot és mindaddig, amíg határokon kívüli magyar szerzőket lehetett közölni, közölt is bennünket. Persze csak politikamentes szövegeket, de nekem például az 1973 és 1982 közt a kolozsvári folyóiratban megjelent írásaim között volt több versfordításom lengyelből és tanulmányom a régi magyar irodalomról. A hetvenes években négyszer is ellátogattam Erdélybe, 1971-ben úgy, hogy Kántor Lajoséknál laktam, 1977-ben pedig több hétre a British Council ösztöndíjával. Az idők változását jól mutatta, hogy 1985-ben, amikor ujabb kutatóútra készültem Erdélybe, a román hatóságok egy átlátszó hazugsággal visszautasították beutazási kérelmemet és nem voltam képes rábírni cambridgei angol kollegáimat, hogy ezt a hazugságot írásban leleplezzék. De Kántor könyvéből tudom, hogy George Cushing, a londoni egyetem tanára is járt Erdélyben, megfordult ott Péter László és azt hiszem, Siklós István is.

Ami Cs. Szabót illeti, ő hosszan készült Kolozsvárra, gyermekéveinek városába, de végül mégis Budapestre tért vissza, már betegen, de részben kiengesztelődve és ma a sárospataki temetőben nyugszik. De ahogy Kántor írja a *Cs. Szabó László terei, 1905-2005* (Kolozsvár, 2005) c. kötetben közölt tanulmányában, Cs. megmarad „a Kolozsvár Társaság szellemi elődjének" és örök barátnak, örök kortársnak.

A nyolcvanas években nehéz idők jártak az erdélyiekre. Míg a hetvenes évek közepén Kányádi Sándor még megírhatja „Halottak napja Bécsben" c. nagy költeményét és azt (némi cenzurális beavatkozással, közölheti), Sütő pedig írja történelmi és társadalmi drámáit, azok közt van olyan, ami a nyolcvanas évek közepére már csak Budapesten lesz előadható. Székely János, aki a hetvenes években több érdekes drámát írt, 1981-ben írja az utolsót, amelynek hőse egy középkori magyar király. Az *Ellenpontok* c. illegális folyóirat szerkesztője, Szőcs Géza 1986-ban emigrál Svájcba, számos erdélyi író és kritikus követi a már korábban áttelepült Páskándi Géza példáját és átjön Magyarországra (Bodor Ádám, Láng Gusztáv, Kocsis István). A helyzet Tito halála után Jugoszláviában is rosszabbodik, Csehszlovákiában viszont 1979-ben feltűnik egy kitűnő új prózaíró: Grendel Lajos. De egy Grendel nem csinál nyarat, a cenzúra egészen 1989-ig még elég szigorú marad Pozsonyban. Vagyis a hetvenes évek közepére-végére megint Budapest veszi át a vezető szerepet, egy kitűnő új prózaíró nemzedék jelentkezésével. Konrád György *A látogató*-ját olyan regényei követik, amelyeket vagy nem, vagy csak megcenzúrázva lehet Budapesten kiadni. Ilyen harmadik regénye, *A cinkos*, amelyiknek egyik fejezete („Az ünnep") az ötvenhatos forradalom kitörésének remek leírása. Őt hamarosan követi Nádas Péter az *Egy családregény vége*-vel (1977), illetve Esterházy Péter a *Termelési regény(kisss)regény*-nyel (1979), majd Nádas megírja a század második felének magyar nagyregényét, az *Emlékiratok könyvé*-t (első kiadása: 1986). Ami erre a három íróra jellemző, az közös törekvésük az anekdotázó, hol realista, hol kicsit romantikus magyar próza modernizálására, gyökeres átalakítására. És 1975-ben napvilágot lát Kertész Imre *Sorstalansága*, amit egy évtizeden át csak a beavatottak olvasnak és csak a Nobel-díj után kezd igazán értékelni a magyar kritika.

Ami a költészetet illeti, itt is bukkannak fel új tehetségek: 1978-ban, Nagy László halálával véget ér egy korszak. Sem Juhász Ferenc, sem Csoóri Sándor nem alkotnak már izgalmasan újat — utóbbi inkább esszéivel teremt magának tartós helyet a kor irodalmában. Több, mint új színfolt a líra palettáján Tandori Dezső, második verseskötetét az *Egy talált tárgy megtisztításá*-t (1973) a kritika az első magyarországi

© Copyright Mikes International 2001-2007

posztmodern költői műként méltatja. A hetvenes években két kötete jelenik meg Petri Györgynek, akinek lázadó hangú, részben alulstilizált, részben filozófiai indíttatású, ironikus versei elég széles visszhangot keltenek — harmadik kötetét már csak szamizdatban adhatja ki, de ez még népszerűbbé teszi a „demokratikus ellenzék" köreiben. Maga ez a fogalom a „chartásokkal" és a Bibó-emlékkönyvvel jelentkezik és nem sokra rá már Vajda Mihály megfogalmazza egy cikkében azt a jelentős tételt, hogy „a mai ellenzék számára 1956 megkerülhetetlen dátum" (bár ez már szinte mindenki számára világossá vált a csehszlovákiai beavatkozás és az eurokommunista kísérlet sikertelensége után). Petrin kívül a legérdekesebb fiatal költő Rakovszky Zsuzsa, aki sokáig csak személyes lírát ír, kerüli a politikát és hangjában kissé az „újholdasokat" követi. De a nyolcvanas években a nagyközönség érdeklődése is lanyhul a költészet iránt s ez a folyamat, sajnálatos módon, egy-két kivétellel, napjainkig tart.

A maga módján a nyugati magyar irodalom is lépést tartott a hazaiakkal. Az, hogy 1986-ban Béládi, Pomogáts és Rónay közös műveként, a Gondolat kiadónál megjelenő *A nyugati magyar irodalom 1945 után* 310 oldalon át méltathatta nyugati írók műveit és 58 szerzőről bibliográfiai irodalmat is megadott, azt jelentette, hogy legalábbis mennyiségileg ez az irodalom alighanem harmadik helyen áll a magyarországi és romániai magyar irodalom után. Ami a minőséget illeti, arról is gondoskodott néhány szerző: Márai Sándor egyik legjobb könyve a *Föld...föld* 1973-ban, Határ Győző nagy világdrámája a *Golghelóghi* 1976-ban jelent meg, ezeket 1980-ban követték Faludy György *Összegyűjtött versei*, majd két évvel később Cs. Szabó László egyik legjobb könyve, a *Hűlő árnyékban*. (És akkor az ötvennyolc bibliográfiára érdemes névből csak négynek a kiemelkedő teljesítményét említettem!) Ami pedig az 1980 utáni fejleményeket illeti, köztudomásúlag Cs. Szabót 1980-es első hazalátogatása után Budapesten is kiadták, sőt még Határ Győző is „szalonképes" lett 1987-re. Időközben a *Vándorének* mellett egy-két nyugati magyar költő kötete is megmegjelenhetett: Thinsz Géza és Dedinszky Erika neve jut hirtelen eszembe, de a például e sorok írójának 1985-ben a Magvető Kiadóhoz beadott és kiadásra elfogadott versválogatása, a *Búcsú a romantikától* csak a rendszerváltás után 1990-ban jelenhetett meg. (Minden évben megérdeklődtem, miért halogatják a kiadást, hiszen szerződést írtunk alá — 1989-ben aztán megtudtam, hogy a Magvető akkori igazgatója egyszer panaszkodott az egyik munkatársának: „Ki akarom adni a Gömörit, de a Kiadói Főigazgatóság minden évben visszadobja!" Másszóval hazajárásaim és itt-ott közölt írásaim és fordításaim ellenére még mindig vörös posztó voltam a központi cenzor szemében). Annyit el kell viszont ismernünk, hogy a nyolcvanas években megsokasodtak a kapcsolatok a hazaiak és nyugatiak között, a párizsi *Magyar Füzetek*-ben számos politikai elemzés jelent meg magyarországi szerzőktől, hol álnéven, hol a saját nevükön- később ez a gyakorlat átgyűrűzött az *Irodalmi*-ra és az *Új Látóhatár*-ra is. És mivel 1989 előtt már a nem-áttelepültek közül számos erdélyit is kiadtak Budapesten, 1990-re az lehetett az illuziója a csak könyvcímekből tájékozódónak, hogy helyreállt a magyar irodalom egysége. Szerintem erről nem volt még szó, de az okok elemzését máskorra hagyom.

Viszont a Nagy Magyar Összjáték megteremtésében jelentős szerep jutott a külföldi magyar értelmiségi köröknek, elsősorban a hollandiai Mikesnek. Azt hiszem, a Mikes hívott meg először hivatalosan magyar íróvendégeket 1967-ben, majd ezt a delegációt 1970-ben Mészöly Miklós és Konrád György meghívása követte Vaesharteltbe. (Mészöly, akit sokan a modern magyar próza egyik iskolát teremtő mesterének tekintenek, később ujra eljött egy Mikesre). Én próbáltam Sinkó Ervin útját egyengetni, őt meghivatni Hollandiába, de helyette Bori Imre szerepelt egy előadással 1966-ban, Sinkó pedig egy évre rá meghalt. Később, de itt dátumot nem tudok mondani, mikortól, egyre gyakrabban jöttek vendégek Erdélyből is a Tanulmányi Napokra. Másszóval a Mikes sohasem adta fel az egyetemes magyar irodalom hasznos fikcióját s ezzel bizonyos értelemben azokat is támogatta a nyugati írók közül, akik kezdettől fogva azt szorgalmazták, figyeljünk oda minden jelentős műre, ami a határok által részekre szabdalt magyar irodalmakban létrejön. Ezt a feladatot néhány hazai kritikus is felvállalta — más kérdés, hogy az olvasóközönség a rendszerváltás előtt és után is csak múló politikai divatok alapján kezdett érdeklődni egyik-másik régió irodalma iránt. Legelőször volt egy általános „erdélyi szezon", aztán egy Márai Sándor nevével fémjelzett időszak, amikor az emigráns írók „polgárisága" keltett érdeklődést (függetlenül attól, hogy Márai másképpen és színvonalasabban képviselte a polgári értékeket, mint a hazai „polgári körök" túlnyomó többsége), végül az elmúlt években egy nosztalgikus „erdélyi-nemzeti" szezon, ami Wass Albert tömjénezésének jegyében lángolt fel, s látszik mostanában csillapodni.

Bár esztétikai ügyekben gyakran nem értettünk szót, feltétlenül meg kell említeni a párizsi *Magyar Műhely* c. folyóiratot, két okból. Az egyik az, hogy az 1962-ben indult lap kezdeti habozás után egyre inkább az avantgarde szószólója lett és a hetvenes évekre kiegyezett a hazai hatóságokkal annak érdekében, hogy a politikát teljesen mellőzve terjeszthesse művészi nézeteit Magyarországon. Másszóval a vajdasági avantgarde-dal összekacsintva a párizsiaknak sikerült lerakni a Kassák után félbemaradt magyarországi avantgarde alapjait. Ez részben az egyetemes magyar összjátékba való olyan bekapcsolódással sikerült, hogy a műhelyesek 1967-tól évről-évre rendeztek konferenciákat vagy a franciaországi Marly-le-Roiban, vagy pedig Bécsben, s ezekre sikerült meghívniuk vajdasági, illetve néha erdélyi szerzőket is.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Tevékenységüket bizonyos mértékben igazolta a nyomukban járó, Magyarországon jelentkező fiatalabb költőnemzedék, amelynek *Ver)s)ziók* c. antológiája (1982) a „szabályos" verseken és képverseken kívül lettrista kísérleteket is tartalmaz.

És mondjuk ki kertelés nélkül: az „ötágú síp" gondolatát nem sajátíthatja ki egyetlen politikai tábor sem. Akit csak azért érdekel az erdélyi magyar irodalom, mert szeretné „visszakapni a hegyeinket" és Csaba királyfi örökségét, az álmokat kerget és elfordul a valóságos értékektől. Akit viszont azért nem érdekel, amit Kolozsváron, vagy Pozsonyban írnak, mert annak csak a „románokhoz", illetve a „szlovákokhoz" van köze, az egy szűkkeblű partikularizmust tesz magáévá, s ilyen alapon angol, vagy francia szerzők műveit sem kellene olvasnia, már a nyugati magyar irodalomról nem is beszélve. Attól, hogy több köze van „a magyar valósághoz", Moldova György még nem lesz jobb író, mint Sütő András, vagy Szilágyi István, hogy csak két nevet említsek. Ugyanakkor nem minden nyugati író lehet olyan szerencsés, mint amilyen a 96 éves korában elhunyt Faludy György volt, akinek a harmincas évektől kezdve, villoni villódzásai óta mindig akadt olvasója, s aki hosszas hányódás és változatos, izgalmas életút után díszsírhelyet kapott a Kerepesi úti temetőben. Bár hogy is mondta Reviczky Gyula egy ironikus versében?" A Kerepesi temetőben / síromnak lesz virága bőven". Nyugati írótársaimnak inkább jó olvasókat, értő közönséget, mint virágokkal megrakott hazai díszsírhelyet kívánok.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Makkai Ádám

In Quest of the Miracle Stag (I-II)

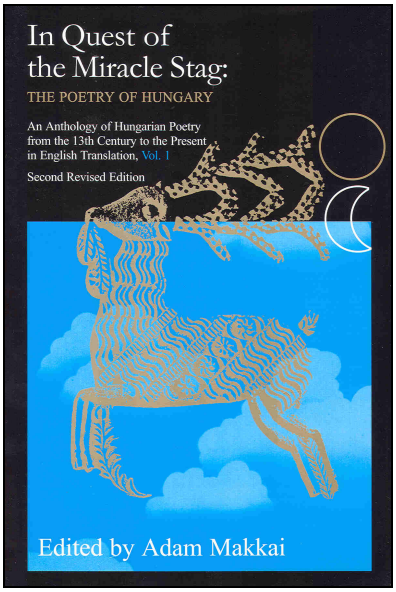

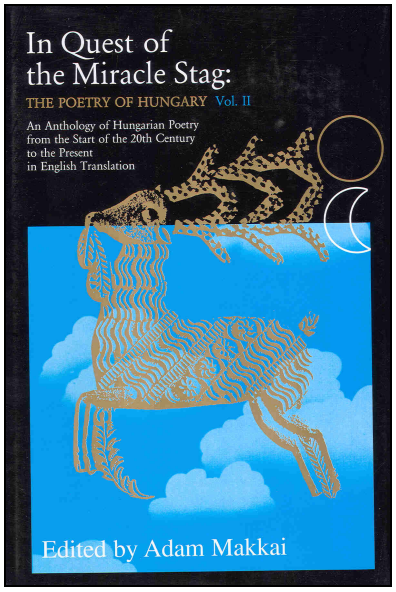

IN QUEST OF THE MIRACLE STAG
The Poetry of Hungary Vol. I.
An Anthology of Hungarian Poetry from the 13th Century to the Present in English Translation

Edited by Adam Makkai

ATLANTIS-CENTAUR, INC., CHICAGO (ISBN 0-9642094-9-7)
FRAMO PUBLISHING, INC., CHICAGO (ISBN 0-936398-95-7)
TERTIA, BUDAPEST (ISBN 963 86024 2 2)

Second Revised Edition
2000.

IN QUEST OF THE MIRACLE STAG
The Poetry of Hungary Vol. II.
An Anthology of Hungarian Poetry from the Start of the 20th Century to the Present in English Translation

Edited by Adam Makkai

ATLANTIS-CENTAUR, INC., CHICAGO (ISBN 1-930902-00-X)
FRAMO PUBLISHING, INC., CHICAGO (ISBN 0-936398-96-5)
THE INTERNATIONAL ASSOCIATION OF HUNGARIAN LANGUAGE AND CULTURE, BUDAPEST (ISBN 963 210 814 0)

2003.

The Coming of Age of a National Anthology of Poetry and Editor's Acknowledgments

This book originated as a private conversation between two Hungarian émigré writers in London, shortly after the French publisher Les Éditions du Seuil produced the collection entitled *Anthologie de la poésie hongroise.*[1]

The French anthology's editor, Ladislas Gara, had realized several years earlier that the French practice of translating foreign poetry always into prose could be changed to result in actual French poetry, if the French translators could somehow be made to hear and appreciate what poetry in a foreign tongue sounded

[1] The book appeared in Paris in 1962. The editor, Ladislas Gara, tragically took his own life in 1966.

© Copyright Mikes International 2001-2007

like. He thus invented what came to be known as the "Gara Method of Translation," which, at least theoretically, works as follows.

The editor, helped by a team of volunteer co-editors, prepares a word-for-word, indeed morpheme-for-morpheme 'Pidgin-French' (or in our case, 'Pidgin-English') translation to help the native poet-translators appreciate the grammatical structure of the text at hand. This is accompanied by a free prose translation in idiomatic Target Language diction without any regard for the rhyme and meter of the original piece. Then, in order to help the translators appreciate the sound of the original, the editors create a series of mock stanzas in the Target Language — this time without regard for the meaning of the original — solely in order to suggest a rhythmic and rhyming pattern that may be followed.

In order to make the package complete, the editor and his colleagues should also add a tape-recorded reading of the poem in the original Source Language (Hungarian in our case) in educated and clear poetic diction.

The French became intrigued.

Gara's *Anthologie de la poésie hongroise* opened a new chapter in the history of French literary translation. The poets collaborating with Gara and his team included Guillevic, Alain Bosquet, Éluard, Aragon, Lucien Feuillade, Anne-Marie Backer, and many more — all known and respected French poets with voices of their own.

The results were of exceptionally high quality. The *Anthologie* received some of the highest critical acclaim ever accorded a foreign anthology in France. Some of the translators took their job so seriously that they wound up giving themselves crash courses in Hungarian; some even travelled to Hungary.

Even so, Gara did not include every possible translation in his book. In fact, he sometimes asked the various poets to translate a certain piece more than once; additionally, he often gave the same piece to several poets, sometimes to ten or more. He then judiciously compared all the possible versions harvested in this manner and only included what he and his team thought were of the highest quality. Gara actually concludes his famous *Anthologie* with an essay in which he shows how four particularly difficult lines by Hungary's greatest poet of the 19th century, János Arany (q.v.), sound in a dozen different versions.

Les Éditions du Seuil became known as the publisher of innovatively translated foreign literatures, mostly poetry. Other anthologies followed. They all used the now famous "Gara Method" with considerable success.

Shortly before his death, Ladislas Gara spoke to Paul Tabori,[2] the London-based Hungarian expatriate writer of over one hundred books, three dozen feature films and hundreds of essays and articles (including some early Hungarian poetry), and suggested that Tabori do in English for the poetry of Hungary what Gara had done in French. Tabori recalled that Gara's voice was unusually heavy, sounding foreboding and prophetic. Tabori felt mesmerised by it and agreed on the spot.[3] In the ensuing conversation Gara explained his method to Tabori and urged him to follow it to the letter.

Tabori contacted his friend, the young Hungarian writer and librarian, Thomas Kabdebo, a 1956 émigré, who had studied at University College London and was, *inter alia,* in charge of the linguistics section of the Library, working with Professor Michael A.K. Halliday. A gifted poet, novelist, and essayist in both Hungarian and English, Kabdebo undertook the Herculean task of preparing the word-for-word 'Pidgin English translations' of some of the oldest texts and began to distribute these to the then best known available poets and translators in Britain including René Bonnerjea, Neville Masterman, Dermot Spence, John Wain, Roy Fuller, Watson Kirkconnell, Vernon Watkins, Alan Dixon, Ted Hughes, and W.H. Auden.[4] Excellent progress had thus been achieved by Tabori and Kabdebo and the roughly one hundred contributing editors and translators scattered over Europe, North America, Australia, South America, and even India, when the present editor, at Tabori's and Kabdebo's joint invitation, joined the team in late 1966.

After several years of concentrated labor, the volume was accepted for publication by Mouton in the Hague, but the publisher's subsequent financial problems, long delays in production, and eventual removal to Berlin persuaded the editors to cancel the contract.

[2] Born in Budapest in 1910; died in London in 1975.

[3] Personal communication from the late Paul Tabori in 1972.

[4] For a full list of the contributing translators please see the Table of Contents in the present volume.

© Copyright Mikes International 2001-2007

At this point, Tabori suddenly died in London of a heart attack in 1975. This, in turn, led Kabdebo and me to various reconsiderations of the book. Was it too long as it stood? Were all the authors originally included truly representative of the poetry of Hungary? Should we perhaps judiciously prune it? And if so, on whose advice? Our own?

One problem was that the manuscript was physically enormous.[5] With a generous financial contribution from Louis Szathmáry[6] and with additional financial contribution from the Hungarian Cultural Foundation, directed by the late Dr. Joseph Értavy-Baráth and his wife, Katalin Értavy-Baráth, M.D.,[7] the editors succeeded in obtaining the co-operation of the eminent linguist-anthropologist and American poet Roger W. Wescott[8] and of the late Paul Carroll of the University of Illinois at Chicago, the poet, critic, and Professor of creative writing,[9] who agreed to read the entire manuscript and to provide guidelines as to which poems should be retired and which should be included. Wescott and Carroll never met, but their recommendations were so strikingly similar as to be nearly identical.

Thomas Kabdebo, who bore the brunt of this project for decades, withdrew in 1993 to my immense personal regret. His invaluable work remains present throughout the entire volume, though I alone am responsible for any mistakes or inaccuracies that remain.

When the political situation drastically changed in the wake of the collapse of Communism in Eastern Europe and the former USSR, ideological problems, such as allusions to 1956 in the Introduction as originally written in 1971-1972 by the late László Cs. Szabó, ceased to exist. Cs. Szabó, the leading Hungarian essayist, was Section Chief of the Hungarian Program of the BBC in London. Shortly before his death, he asked me to update, amend, and annotate his preface as I might deem necessary.

Hungary celebrates its 1,100th anniversary in 1996, on which unique occasion an International World Fair was planned jointly to be organized in Vienna and Budapest, but was subsequently abandoned as economically unfeasible. Although an isolated and modest event in itself, the appearance of this anthology may be an appropriate tribute.

We live in an age of a general decline of interest in literature in the West, with television and its familiar topics holding the public attention. The post-Cold War economy of East-Central Europe is dismal and the publishing of serious literature has sustained one blow after another.

We are extremely grateful to the Hungarian Ministry of Culture and Education without whose generous grant this book could never have been published. Thanks are due also to Minister Dr. Bálint Magyar, Under-secretary Péter Inkei, former Minister Gábor Fodor, former Under-secretary András Török, and Mr. Pál Perlik, Executive Secretary of the Hungarian National Cultural Foundation. Two past Presidents of the Hungarian Writers' Association, novelist Anna Jókai and József Tornai, a leading poet, have given the National Cultural Foundation and the Ministry their endorsements on behalf of this volume. Miklós Hubay, novelist and playwright, and Éva Tóth, poet, translator and editor, President and Vice President of the Hungarian P.E.N., respectively, have given their endorsement to the project and helped organize public discussions on the translation of Hungarian poetry in the spring of 1995.

A large number of excellent poets I wanted to include in Volume I will instead appear in Volume II, due to severe space limitations. The poem by Ferenc Juhász 'The Boy Turned Into a Stag Clamours at the Gate of Secrets' appears nevertheless in this volume, because the stag theme brings our millecentennial theme to a modern conclusion. We intend to make the forthcoming Volume II as comprehensive as possible.

My special thanks go to the following who, jointly and severally, helped me with all aspects of the production of the present version of this book including bibliographical and reference work, wording,

[5] 1,300 pages in typescript.

[6] He also generously sponsored the artist, George Buday, who prepared the 25 original woodcuts for this anthology. A restaurateur, painter, sculptor, essayist, poet, and philosopher, Szathmáry made innumerable contributions to Hungarian culture in America, his involvement in this book being only one of many.

[7] Formerly residents of Buffalo, N.Y., now of Stone Mountain, Georgia, Prof. and Mrs. Értavy-Baráth were the Founders of the Hungarian Studies Foundation. They published English translations of Sándor Petőfi, János Arany, Endre Ady, and Attila József (qq.v) by Anton N. Nyerges.

[8] Roger W. Wescott taught at Michigan State University, then at Drew University. He is the author of hundreds of articles and numerous books on language and is a poet and translator featured in numerous anthologies.

[9] Paul Carroll, the noted American poet, was poetry editor of *Chicago Review* and *Big Table.* He taught poetry in the Creative Writing Program at UIC, whence he retired in 1993.

© Copyright Mikes International 2001-2007

typography, alternative rhyming, etc.: Kate Barlay, István Bart, Bruce Berlind, David Cohen, Elisabeth Cserenyey Cserép, István Csicsery-Rónay, Joseph Értavy-Baráth, George Faludy, István Gál, George Gömöri, Clara Györgyey, Ferenc Györgyey, Agnes W. Kabdebo, Thomas Kabdebo, Alajos Kannás, Albert Kner, Rebecca Rose Makkai, Kenneth McRobbie, Ferenc Mózsi, Krisztina Passuth, András Sándor, Mátyás Sárközi, Béla Szász, George Szirtes, and Peter Zollman. Whatever inflicities remain, are my sole responsibility.

I am most grateful to the late Watson Kirkconnell and the late Anton N. Nyerges for their verbal permissions over the phone to carry out a few minor touch-ups. My name after theirs indicates all such editings. My special thanks go to Mr. Peter Tabori, executor of the literary estate of the late Paul Tabori, who gave us the full rights to all materials included in this anthology.

We are collectively most grateful both to the authors, to their heirs, and to the translators, who have unselfishly donated their labor in agreement with the late Paul Tabori, the originator of this project, and agreed to accept one copy of the book in lieu of honorarium. Their generosity is fully in keeping with the nature of this commemorative volume and the time of its publication: "an act of faith and love."

Chicago and Budapest, October 23, 1996.

Some Thoughts on Contemporary Hungarian Poetry in a Post-Communist Context

The first volume of *The Poetry of Hungary* was designed to illustrate the evolution of Hungarian poetry from its earliest beginnings in the 13th century, through the Middle Ages, the Classical Era and the Age of Enlightenment, to Romanticism and the Classical poets of the 20th century. Toward the end of Volume I, a number of recently deceased poets made their cameo appearance, poets who represent the culmination of this development while simultaneously foreshadowing the focus of Volume II.

In agreement with my fellow editors, I decided that Volume I should contain only the completed oeuvres of poets no longer alive, with one notable exception, and that is the poem *The Boy Turned into a Stag Clamours at the Gate of Secrets* by Ferenc Juhász, there presented in David Wevill's masterful translation. The reason for including one poem by a living author was the Miracle Stag theme that runs through Volume I, a theme that, curiously enough, continues to make its presence felt throughout Volume II, as contemporary Hungarian poets further the quest for the westward-moving spirit represented by the 'Miracle Stag.'

A word or two about being contemporary would be in order here. Is this strictly a chronological notion? Is contemporary that which is written in our day, that is in A.D. 2001-2002? Or between 1990 and 2000? How about 1950 to 2000? Can one locate the moment at which contemporaneity begins? Is its scope determined by one's own lifetime? Perhaps by the lifetime of some truly outstanding literary figure or that of the editor? Is 'contemporary' calculated by the average age of the poets represented in the Anthology or by the estimated average age of the readership? Is it linked to modernism? Perhaps, but postmodernism also lays claim to contemporaneity. To confuse the issue further, what of the startling hypothesis put forward by Polish literary critic and author Jan Kott in his book *Shakespeare Our Contemporary?* Could he have been joking? I believe that he was perfectly serious. The problem is clearly a knotty one to solve, yet some ground-rules had to be drawn up to determine what is contemporary and what is not within the scope of this Anthology.

TIME AND THEME

The first determining factor was one of simple chronology. In Volume II we present those poets who are alive, as well as those who ought to be alive but were taken from life prematurely. Since the publication of the first edition of the *Miracle Stag* several poets have unfortunately passed away. Michael A. Kannás, one of the most important Hungarian poets in America, died in 1999. István Baka, winner of the Attila József Prize in 1989, is also deceased but must still be considered a contemporary Hungarian poet. To everyone's

© Copyright Mikes International 2001-2007

distress two major poets, István Lakatos and Ottó Orbán *(qq.v.)* suddenly passed away in 2002 shortly before this volume could be sent to press. We treat them as originally planned, among the living poets.

Relevance of subject matter provided another criterion for selection. Shakespeare could arguably qualify as our contemporary if we extended the notion of contemporaneity to include the discussion of eternal or universal themes. Love, sacrifice, greed, murder, intrigue and humor have been the poet's inspiration from the dawn of written literature. Unfortunately, this argument would have obliged us to include most of the poets who appeared in Volume I. What I have endeavored to do, therefore, is identify those poets who treat universals in a way that is peculiar to the modern context, poets who draw on the eternal themes that are the stock of literary tradition but present them in a way that resonates in the modern day. Among the many highly talented woman poets included in this volume, I mention as an example Anna Pardi's poem *Penelope,* because it beautifully exemplifies this facet of contemporaneity, transporting the age-old story into the twentieth century — her Penelope is the modern woman, whose husband strays not among the miraculous islands of the wine-dark sea but among conferences and women.

HUNGARY OUTSIDE HUNGARY: MINORITIES

Furthermore, there are topics that have remained peculiarly relevant to the Hungarian national consciousness. Hungary was dismembered in the wake of the Trianon-Versailles Peace Treaties of 1920; today the nearly two million Hungarians living in Romania constitute the largest national minority anywhere in Europe. The fate of these severed and dispossessed millions and their consciousness of minority status inevitably infused Hungarian literature of the 20th century, emerging as a contemporary motif, one that characterizes the literature of many a neighboring country as well.

Many of Hungary's most significant novelists and poets hail from among the dispossessed. In Transylvania the wealthy landowner Baron János Kemény, aided by such writers and public figures as Sándor Makkai, the Hungarian Reformed Bishop of Kolozsvár, established the *Hungarian Guild of Belles Lettres [Magyar Szépmíves Céh]* in Kolozsvár [Cluj-Napoca in Romanian]. This center turned out to be the breeding ground of many literati, whether they stayed in Transylvania or repatriated to Budapest in what was left of Hungary proper.

Sándor Kányádi, possibly the most important Hungarian poet since the death of Sándor Weöres, began his career as a typical Kolozsvár literary figure, spokesman for his Transylvanian community. Today an internationally acclaimed poet, winner both of Hungary's Kossuth Prize and Austria's internationally renowned Herder Prize, Kányádi has visited England, Finland, the Baltic countries, the United States and South America, as well as covering the Hungarian countryside by train and car to bring his poetry to Hungary's smallest villages. His poetry has been translated into German, Finnish, Estonian, French, English and other languages. Yet his Transylvanian roots may still be detected in his writings — fragments of childhood memories have imprinted themselves upon his manhood; his poetry depicts the misery not just of his Transylvanian countrymen but of all mankind.

Géza Szőcs, now in his early fifties, was the *enfant terrible* of Transylvanian-Hungarian poetry. Jailed on several occasions by the Romanian authorities, he overcame the attempts of Ceauşescu's *Securitate* to silence him. Szőcs is responsible for some of the most scathing indictments against the oppression of the Hungarian minority, and in his poem *Indian Words On The Radio,* dedicated to William Least Heat Moon, he calls for the North-American Indian horsemen, distant Mongoloid-Asian relatives of the original Hungarians, to come to their rescue.

Árpád Farkas is a meditative lyricist. His tone ranges from words of exquisite gentleness to revolutionary indignation when recounting the humiliations Hungarians were forced to endure at the Romanian border patrols. Ferenc András Kovács, who works as a literary editor in Marosvásárhely (Tîrgu Mureş, in Romanian), is a verbal magician of extraordinary inventiveness. His younger counterpart, the twenty-nine year old János Dénes Orbán — the youngest poet included in this volume — lives and works in Kolozsvár as the leader of a group of younger writers and poets.

Transylvania is not the only dismembered region of the former Hungary to excel in literary endeavor. In the Délvidék ('Southern Parts') which now belong to Serbia, excellent Hungarian literature has been produced, especially in Újvidék (Novi Sad in Serbian.) This is the home of István Brasnyó and Ottó Tolnai, the doyen of Serbia's Hungarian poets. The same holds true for the Felvidék ('Northern Parts') that now

© Copyright Mikes International 2001-2007

belong to Slovakia. Sándor Gál and Árpád Tőzsér hail from this region, while Károly D. Balla was raised in the Kárpátalja ('Base of the Carpathians'), annexed by the Soviet Union and today a part of the Republic of the Ukraine.

The list is far from complete but serves to illustrate the relevance of the poetic voice that developed within the framework of minority status. The historical injustices imposed on two million people by the Trianon-Versailles peace treaties have bequeathed a tenor of gloom and bitterness to the everyday experiences these poets treat. It is a sad irony that in *Modern Hungarian Poetry* (ed. Miklós Vajda, Columbia University Press, 1982), the situation in Transylvania was still a taboo subject. Instead of including the great Transylvanian poets, that book featured spuriously added, officially acceptable writers in order to make the classics Illyés, Weöres, Nemes Nagy, etc., appear more or less "politically correct."

HUNGARY OUTSIDE HUNGARY: THE DIASPORA

Modern Hungarian Poetry also failed to acknowledge Hungary's poets of the diaspora. Although there was a perfunctory effort made in 1980 by Miklós Béládi — with state permission and state sponsorship — to produce a volume of Hungarian poets living in the West, the book appeared under the title of *Vándorének [Wanderers' Song],* a coinage which implies that the poets represented were merely subject to personal *Wanderlust* and happened accidentally to live abroad. Not one poem criticizing the current political climate or alluding in anyway to the National Uprising of 1956 could be included. It was not in the interests of the Kádár regime to recognize the fact that Hungarian poets living in the West included many of the nation's finest, most individual voices.

György Faludy escaped from Hungary after the defeat of the National Uprising of 1956 and lived variously in Paris, London and Toronto, until his return to Budapest in 1990. A winner of the Kossuth Prize, he commands some of the largest audiences in the country as well as abroad. He attacks any and all established dogmas with equal intensity, whether it be the ossified Catholic Church in old Hungary, the right-wing Horthy regime, the Nazis or the Communists. His *Ode to Stalin on His Seventieth Birthday* and other works remain immortal and *au courant,* imbued with the dreadful memories of the 20th century.

Győző (Victor) Határ, today a recipient of the Kossuth Prize and a member of the Széchenyi Academy of Arts and Letters in Hungary, is another of the 1956 émigrés whose name was not to be spoken, let alone printed, during the Kádár regime. A fierce opponent of Hitlerism, Határ had looked to the Soviet-Russian liberation of Hungary for peace and democracy. Disillusioned by the events of 1945, he burnt all copies of the poetry he had written while incarcerated in a Nazi prison in 1944. His subsequent writings lash out at the senselessness of 20th century politics and social mores; he searches for the meaning of life and a God whom he cannot or will not find.

József Bakucz, Sándor András, László Kemenes Géfin, Elemér Horváth and György Vitéz *(qq.v.)* jointly launched and ran the avant-garde periodical *Arkánum [Arcane Letters].* While providing a forum for ultra modern poetry, this periodical also published László Kemenes Géfin's hyperbolic pseudo-biography of Soviet leader Leonid Brezhnev, a piece that was unprintable in Eastern Europe. The Paris-based *Magyar Műhely [Hungarian Workshop,* or *Atelier hongrois]* published those writings of Hungary's leading poet, Sándor Weöres, which had been denied publication by the Communist-controlled, state-owned publishing industry in Hungary. Only after *Magyar Műhely* published Weöres's volume *Tűzkút [The Fire Well]* in 1964, shaming the censors of the Kádár regime, was the book printed in Budapest. These Parisian Hungarians were equally involved with the visual arts, many samples of which appeared as illustrations in their avant-garde journal. A few years later the regime was also shamed into granting Weöres the Kossuth Prize.

HUNGARY WITHIN HUNGARY: A-POLITICISM

In decided contrast to the works of Hungary's émigrés, much of the poetry collected here evinces a contemporary tone that is peculiar to the literature produced within Hungary's physical borders during and after the Communist regime. The Hungarian poetry of the 19th century used to be regarded as something of a political canon — incendiary ideas were fired from its barrel — one has to remember that it was the

© Copyright Mikes International 2001-2007

declamation of Petőfi's *National Song [Nemzeti dal]* that saluted the beginning of the War of Independence against Austria in 1848. But today's poetry is remarkable for the absence of political noise in the more or less deliberate continuation of a trend begun by Sándor Weöres, Ágnes Nemes Nagy and János Pilinszky (*qq.v.* in Vol I), who managed either to hide their criticism of the Communist regime in allegories about "carbon dioxide" (Ágnes Nemes Nagy), in children's poetry, or in the apocryphal oeuvre of an imaginary woman poet of the past called "Psyche" — the ingenious invention of Sándor Weöres. Pilinszky, a Roman Catholic, wrote some of the most moving poetry about the Holocaust, still a taboo subject for Jewish survivors, successfully depoliticizing it by treating it as universal human suffering.

While this strategy developed of necessity during the harsh years of Communism, a-political poetry has continued its evolution as a branch of contemporary Hungarian literature. Dezső Tandori, Ottó Orbán and Imre Oravecz, for example — the latter especially in his early writings, many of which read like Zen Buddhist meditations — write about life's vicissitudes as if the Soviet occupation of Hungary did not exist. Never favored by the Kádár regime, their humor, wit and terseness were offensive to no one and ensured their survival as poets. In another country, in another setting, this might be seen as literary escapism: in the environment of political oppression that prevailed in Hungary through the 1950s and 1960s it has become a marker of contemporaneity.

THE JEWISH-HUNGARIAN VOICE

Another consideration was to identify and include those poets who addressed issues that have only become relevant during the course of the past century, issues that have not yet been relegated to the graveyard of world history. Perhaps the most traumatic issue with ineradicable roots in the 20th century is the memory of the Holocaust. Several of Hungary's contemporary authors are of Jewish origin and it is only now, fifty-six years after Nazi Germany's unconditional surrender, that they are finally beginning to write about their Jewishness. In the United States people tend to be proud of their ethnicity and religion; in Eastern Europe those Jews who survived the horrors of Hitler's concentration camps have lived on in a state of psychological denial.

The Soviet puppet government of Mátyás Rákosi sponsored many cabinet members of Jewish origin, but these were people who had either returned from a largely anti-Semitic Moscow, or were Jews only by ethnicity and were otherwise hardened atheists. Thus the paradox prevailed that after the Soviet "liberation" of Hungary in 1945, the Holocaust remained undiscussed in Hungarian literature. This absurd state of affairs lasted for halfa century. Now, at last, Jewish-Hungarian writers are beginning to explore issues of survival and hope, and the duality of being both Hungarian and Jewish.

Kossuth prize-winner Ágnes Gergely, György Petri the outspoken anti-Communist, András Mezei and Magda Székely are all included in this group. Judit Tóth, who was brought up a Christian, lost both of her parents during World War II and was raised as an orphan, at one time living as a boarder with her teacher of Hungarian Literature before emigrating to Paris where she married the prominent French architect, Max Guillaume. Winner of the Attila József Prize for her volume *Two Cities,* her poetry evinces a moving neo-Catholic tone. Ottó Orbán, the son of a Jewish father and a gentile mother, visited the United States and taught in Minnesota for a year. He describes his experiences in a series of free-verse poems masterfully rendered in English by Bruce Berlind. Being Hungarian-Jewish is *ipso facto* a state of consciousness that has already produced masterpieces of Hungarian literature and promises to surprise us with many more.

THE SIREN-SONG OF IDEOLOGY

In spite of all the wonderful progress that science and technology achieved during the course of the 20th century, the past hundred years have in all probability been the cruelest in human history. To look beyond World Wars I and II and their all too well-known horrors, one of the less commonly known psychological effects of this century has been the political seduction of original, creative minds by the extreme right or the extreme left wing. In Volume I we mentioned the fact that both József Erdélyi and István Sinka were temporarily seduced by right-wing propaganda. A similar psychological effect can be discerned in the careers

© Copyright Mikes International 2001-2007

of a number of Communist poets. Gábor Devecseri *(q.v.),* the master-translator of the Classics, joined the Party and accepted the rank of Major in the Hungarian People's Army. After the National Uprising, however, he turned from Communist ideology and his last volume of poetry speaks of his search for God. Gábor Garai, a descendant of the French aristocracy, sought refuge in the Communist Party, even functioning as Party Secretary of the Hungarian Writers' Association. But towards the end of his life he, too, became an introspective existentialist writer. How many East-Central European countries saw similar transformations is a question that will have to be researched and documented by the Comparative Literature experts of the 21st century.

NEW VOICES

Moving from events specific to the development of Hungarian literature to patterns discernable in world literature as a whole, we also identify as contemporary the increasing visibility of women poets. With the exception of Kata Szidónia Petrőczy who lived during the 17th century (*q.v.* in Volume I), Hungary was obliged to wait until the first decades of the 20th century to witness the emergence of significant woman poets. Volume I features Margit Kafka, Anna Hajnal, Margit Mikes, Margit Szécsi, and Ágnes Nemes Nagy. The latter attained international recognition and has been widely translated into English. The present volume includes a far greater number of talented and liberated women — Amy Károlyi, now in her nineties, Ida Makay, Anna Kiss, Magda Gutai, Erika Dedinszky, Éva Saáry, Ágnes Mária Csiky, Éva Tóth, Éva Petrőczi, Zsuzsa Takács, Zsuzsa Rakovszky, Zsófia Balla and Ágnes Simándi — the list is, of course, incomplete.

NEW GROUPINGS

Ever since Hungarian scholars started to write histories of Hungarian Literature in general and poetry in particular, poets have been identified according to traditional classification as members of the "first generation of *Nyugat"* (the name of the most influential periodical *The West)* "the second generation of *Nyugat,"* and so forth. Whether this is fortunate or not is for future generations to decide; the tradition, however, persists. In the individual biographies that preface each poet's work, the reader will find reference to the *Új Hold [New Moon]* — a group of talented young writers who were in their thirties as World War II drew to a close. Characterized by its apoliticism, the *Új Hold* group considered itself to be a resurrection of *Nyugat.* Before long the Communist government headed by Mátyás Rákosi ordered *Új Hold* to cease publication, and it was not until the late eighties that authors were permitted by a failing Communist government to produce a number of *Új Hold* yearbooks.

The early seventies saw the rise of another group — *A Kilencek [The Nine Poets].* These were also dissidents trying to establish their own political and stylistic independence. Occasional reference to this grouping is made in some of the individual biographies.

AN INTERPLAY OF GENRES AND IDENTITIES

In earlier eras of Hungarian literature, particularly in the 19th century, it was a more or less clear-cut issue who was a poet and who was a prose writer, although notable exceptions occurred even then. Sándor Petőfi (*q.v.* in Volume I) wrote prose, although poetry was obviously his preferred medium. The 20th century novelist Gyula Krúdy wrote such beautifully poetic prose that not to include a few passages in Volume I would have seemed an unforgivable omission.

The extension of this literary ambidextrousness manifests itself perhaps most strongly in the career of Gyula Illyés (*q.v.* in Volume I), who was equally at home in poetry, the novel, the essay and drama. Among contemporary writers, the London-based Győző (Victor) Határ, who differs markedly from Illyés both in his politics and his general awareness of life, is not just a poet but a prolific author of dramas, biographies,

© Copyright Mikes International 2001-2007

essays and philosophy. Faludy, the agelessly youthful, eternal rebel, is known for his influential study of Erasmus and his autobiographical novel *My Happy Days in Hell,* but despite his stature as elder statesman of all Hungarian literature, he remains a poet at heart.

Numerous authors have written brilliant prose intermingled with ingenious flashes of poetry, sometimes amounting to a volume or two, as in the case of Magda Szabó, or to just a handful of lyrical conclusions to meditative essays about the meaning of life, as in the case of Anna Jókai. In a differently organized future anthology these outstanding writers should certainly be included along with Albert Wass and Sándor Márai, perhaps Hungary's most significant 20th century novelist, who also produced a few truly memorable poems. It is with regret that I had to make the decision to wait with the presentation of these remarkable authors until such an occasion arises, hopefully in the not too distant future. Hungary's full-time poets, wherever they happen to live, are so plentiful that one cannot possibly do justice to all.

POETS TO BE INCLUDED IN FUTURE EDITIONS

No anthology can be complete and neither is the present one. We have tried to include all authors who have at least three published volumes. The trouble is that Hungary produces more poets per capita than Australia tennis players, Germany philosophers, England and the United States economists added up and squared. A number of Hungary's deceased poets still need to be anthologized. In a future edition, tentatively planned for 2006, the 50th anniversary of the Hungarian Uprising of 1956, we will try to do justice to these omissions. László Baránszky, László Benjámin, Jenő Heltai, Géza Képes, Dezső Keresztury, Péter Kuczka, Mihály Ladányi, Sándor Márai, Ádám Nádasdy, István Pákolitz, János Parancs, István Simon, Károly Tamkó Sirató, Ida Sólymos, László Cs. Szabó, Pál Toldalagi, Mihály Váci, Albert Wass, Zoltán Zelk are among those whom we would like to include.

Among those alive, some are either still too young and have not yet have achieved the three-volume prerequisite, or have not yet had sufficient poems translated into English to offer a choice for inclusion. Those who fall into this category include Ferenc Baranyi, Anna Bede, Gábor Bikich, András Fodor, István Géher, Imre Horváth, István Jánosy, Anna Jókai, Károly Jung, Orsolya Karafiáth, Kamil Kárpáti, István Kemény, József P. Kőrössi, Katalin Ladik, Mihály Ladányi, Noémi László, Lajos Major-Zala, Imre Máté, János Marno, Balázs Nyilasi, Árpád Papp, Tibor Papp, Lajos Parti Nagy, Margit Réczei, Gábor Schein, Zoltán Sumonyi, Eszter Szakács, József Szervác, Gyula Takáts, Krisztina Tóth, István Vörös, Dániel Varró, Robert Zend — this considerable list is still woefully inadequate and incomplete. Other omissions may betray the inevitable bias of the editor.

WHAT, THEN, IS "CONTEMPORARY," REALLY?

The question of what is truly contemporary can, of course, be argued at length. What I have tried to do here is explain what influenced my choices when I came to select poets for inclusion in Volume II of the *Miracle Stag.* I have perhaps given greater emphasis to the diaspora than have previous anthologies, and in this sense I must admit to a certain personal bias. I have lived in the United States since January 1957, and as an émigré writer myself, I have felt the painful lacuna not only of any appreciation of the Hungarian literature produced in the West, but also of the basic recognition at home and abroad that we actually exist as a group.

'Contemporary' in its most fundamental form is that which endures. Nothing ages faster than yesterday's modernism. Buildings considered architectural wonders not so long ago strike us today as nothing more than a conglomerate of functional slabs. I trust that the poetry in this Anthology will speak to the modern reader of the enduring issues and visions that characterize the literature of today's Hungarian nation, regardless of political frontiers.

© Copyright Mikes International 2001-2007

ORTHOGRAPHIC NOTE

Readers interested in the pronunciation of Hungarian names and places may wish to consult the spelling and pronunciation key provided in Volume I of *In Quest of the 'Miracle Stag': the Poetry of Hungary,* second edition, pages xxx-xxxiii.

In agreement with the wishes of the numerous translators who have co-operated in this project, I have retained the British spellings used by translators of Commonwealth origin. Thus, in many of the poems the reader will find *realise* instead of realize, hono*ur* instead of honor, pl*ough* instead of plow. This respect for the translator's native spelling was established in Volume I and for the sake of consistency, I have decided not to deviate from it in the present volume.

Chicago

August 20, 2002

A csodaszarvas nyomában

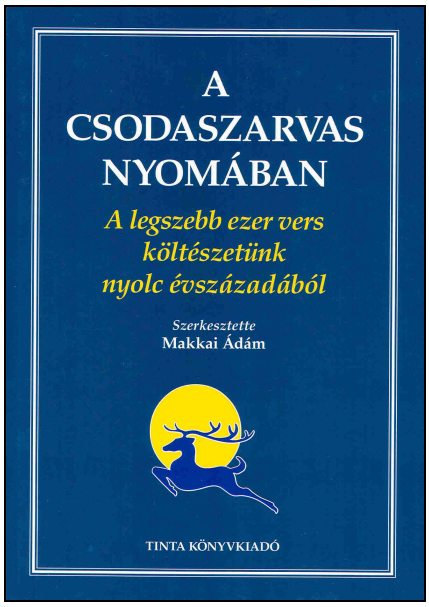

A CSODASZARVAS NYOMÁBAN

A legeszebb ezer vers költészetünk nyolc évszázadából

Szerkesztette
MAKKAI ÁDÁM

TINTA KIADÓ
Budapest 2002.

ISBN 963 9372 37 4

ELŐSZÓ

Örömmel teszek eleget Kiss Gábor, a Tinta Könyvkiadó igazgatója megtisztelő felkérésének, hogy az először 1996-ban megjelent angol nyelvű magyar költészeti antológiának szerkesszem meg a magyar párját. Nagy felelősséget érzek ezért a magamra vállalt munkáért, hiszen 1956 óta Amerikában élek, kenyeremet angolul keresem mint általános nyelvész.

Létezik egy nyelvészeti körökben jól ismert szabály, mely szerint a kivándorló csoportok jobban megőrzik egy adott nyelv régiségeit, mint az otthon maradottak. (Ez történt az Amerikába került angolokkal a XVII. és a XVIII. században.) Magyar és angol nyelvű irodalmi tevékenységem ismeretében, talán ez a tény ösztönözhette Kiss Gábort, amikor egy amerikai magyarhoz fordult a kézenfekvő számtalan hazai kiválóság helyett. Az emigrációs életforma a magyar versekre való állandó emlékezést, a versek magunkban való mondogatását, valamint magát az írást így egyféle nyelvmegtartó erővé tette sokunkban, akik nyugaton lettünk magyar írókká, költőkké.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Ilyen méretű vállalkozást egy személy magában nem tudhat elvégezni. Ezúton szeretném kinyilvánítani köszönetemet Szennay Ilona költőnőnek (aki magánszemélyi mivoltában mint dr. Spannraft Marcellina maga is ismert nyelvész kolléga és szerkesztő) az életrajzok jó részének elkészítéséért, valamint a válogatás szempontjainak hazai szemmel történő egyengetéséért.

Több mint hétszáz év alatt nagyon sok vers született magyar nyelven, ezért alig van nehezebb feladat, mint kiválogatni azokat, melyekről mély meggyőződéssel hisszük és érezzük, hogy mindenkit el kellene érniük vagy mint egykor ismert és elfeledett útitársakat, vagy mint némi késéssel felfedezendő millenniumi kulturális örökséget.

Volt olyan korszak a magyar nevelés történetében — e sorok írója maga is átélte a XX. század negyvenes és ötvenes éveiben —, amikor a betéve megtanult versek (az úgynevezett „memoriterek", melyektől a modern fiatalság annyira iszonyodik), többet nyomtak a latban, mint bármilyen sportsiker vagy egyéb teljesítmény. Betéve tudni a *Toldi* pár tucat strófáját egyáltalán nem volt rendkívüli teljesítmény. Az én generációm házi feladataihoz szervesen hozzátartozott számos vers megtanulása, és a felelésnek szerves része volt a megtanult vers felmondása. Nem tudni legalább tíz Petőfi-verset kívülről, vagy Aranytól a *Walesi bárdoka*t vagy a *Szondi két apródjá*t egyféle értelmiségi bukásnak, az illető diák szellemi renyheségének számított, és azt a következtetést vonta maga után, hogy „az illető nem való gimnáziumba".

Természetesen a vershez való viszonyunk annak is függvénye, hogy valaki mennyire „humán érdeklődésű". Az ötödik általánostól az érettségiig minden osztály, amelybe valaha jártam, a „matektehetségek" és az „irodalom-történelem tehetségek" kettősségére oszlott, egynéhány jeles kivétellel. A „reál" és „humán" tagozatokra osztott középiskolai rendszer ugyanakkor megkövetelte a humán szakosoktól a fizika és a matematika alapelveinek ismeretét, mint ahogy a reál szakosoknak is meg kellett tanulniok egy idegen nyelvet.

Manapság a tizenéves komputer-programozó tehetségek, internetbajnokok és magánvállalkozók világában egyre kevesebb az olyan érettségiző vagy egyetemista diák, aki kedvesének egy-egy Ady-verssel, egy-egy Kosztolányi-strófával vagy Weöres Sándor lírájával udvarol. Ugyanakkor az államosított és központilag ellenőrzött kiadók megszűntével elszaporodtak a magánkiadók, és ha valaki a versírás iránt érdeklődők csoportjához tartozik, mi sem gátolja meg abban, hogy maga is elkezdjen írni, sőt írásait ki is adhatja. Ha megnézzük a manapság Magyarországon megjelenő versek túlnyomó többségét, azt tapasztaljuk, hogy ha nem is tűnt el teljesen, de erősen megcsappant a rímes és a metrikus verselés iránti igény, és igencsak elszaporodott a „szabad versnek" nevezett asszociáció-ömlenyek sokasága. Tévedés ne essék szólván: a „modern vers" is megmozgathatja érzéseinket, ha írója igazi tehetség.

Az „igazi tehetség" számtalan ismérve közül csak egyet említenék meg itt: azt a költőt tekinthetjük annak, aki az újat, a modernet nem a régi klasszikus anyag ismerete híján, mintegy maga-maga szüli a benne kóválygó verbalitás panel építészetre hasonlító káoszából, hanem az, aki mint Picasso, aki akárkit tökéletesen le tudott rajzolni, és ezen tehetsége birtokában tért át az absztrakt festészetre, minden régi formát ismer, kipróbált — mintegy „levizsgázott a kötelező tananyagból" —, és ehhez igyekszik hozzáépíteni a maga mondandóját.

Jelen kötetünk egyik fő célja annak a klasszikus magyar vershagyománynak a felidézése, mely költészetünket fejlődésében mutatja be a kezdetektől. Elsősorban a lezárt életművek előtt tisztelgünk a Szent István-i millennium alkalmából. Az élő klasszikusok közül azok előtt hajtunk fejet, akiknek életműve ugyan még befejezetlen, de túlnyomó része már irodalmi kánonunk szerves része, s mint ilyen legalábbis részben befejezettnek tekinthető. Kötetünk ezért tankönyvnek is beillenék.

Másik fő célunk egy helyütt tenni elérhetővé azt a magyar versanyagot, amelyet csodálatra méltó műfordítás-kötetében Szabó Lőrinc „örök barátainknak" nevezett, kétkötetes munkája címét a világlírára alkalmazván. A jelen esetben „örök barátunk" az olyan magyarul írott vers, amely a kórházi betegágyon eszünkbe jutva megvigasztal, és enyhülést vagy reményt ad a felépülésre, vagy az olyan, mely az ezeréves magyar történelem valamely jelentős eseményére emlékeztet. Esetleg első szerelmünket juttatja eszünkbe vagy a mindenki életében fel-felmerülő Isten-élményt, még akkor is, ha az illető ateista és az „Istenem!" felkiáltás csak nagy veszedelem pillanatában hagyja el az ajkát. A legelemibb példa a nagy történelmi versre Petőfi Sándor *Nemzeti dala,* vagyis a híres-hírhedett *Talpra magyar,* melyet a modern költők és kritikusok többnyire unnak, és „nemzeti klapanciának" minősítenek. Szent igaz, hogy a modern költő nem így ír ma már, de ha letegadnók a *Talpra magyar* létezését, vagy lekicsinyelnénk történelmünkben játszott egykori szerepét, úgy tennénk, mint a meg-dühödött rendcsináló, aki az eltávolítandó lommal és kacattal együtt ősei képeit is kihajigálja a szemétdombra.

A megkeseredett modern költőnek joga van kritizálni a társadalmat, melyben él, és nem kötelezhető arra, hogy ezt páros rímben, szonettben, alkaioszi, szapphói, esetleg aszklépiádészi formában vagy

© Copyright Mikes International 2001-2007

hexameterben tegye. Ugyanakkor megállja helyét az a megállapítás, hogy a minden formában otthonosan mozgó, próteuszi Weöres Sándor volt az a kategóriába nem sorolható magyar zseni, aki beillett mind „népi költőnek", mind „misztikusnak", „urbánusnak", „gyermek költőnek", „modern költőnek" vagy éppenséggel „női költőnek", amint azt a felülmúlhatatlan *Pszyché* bizonyítja. Weöres Sándor volt az a magyar költő, aki *Huszadik századi freskó* című versében szabad vers formában keményebben tudta ostorozni a tragikus XX. század materialista bírvágyát és gonoszságát, mint bárki más, ám aki ugyanakkor a *Magyar etüdök* lapjain olyan Csokonai szellemét idéző sorokat alkotott, mint „Falu végén van a házunk / A bozótból ki se' látszik, / De az angyal ha leröppen / Küszöbünkön vacsorázik." Távol cseng ez a hang az imént említett *Huszadik századi freskó* végakkordjától, melyben az „undor angyala" ül a romhalmaz tetején és vár. Talán nem is véletlen, hogy mindkét lény „angyal", az undoré is, és azé is, aki a szegények küszöbére leszáll. Az elsőt a „modern kor démonának" nevezhetnénk, a másodikat meg a magyar „népszellemnek", annak a szellemi lénynek, aki mindig is átsegítette sokat szenvedett hazánkat a számtalan történelmi katasztrófán a tatárjárástól a mohácsi vészen át az első és a második világháború borzalmaiig.

Miért kell tehát most, 2002-ben a réginél részletesebben olvasni a *Zalán futásá*t *és* a *Szigeti veszedelme*t*?* Azért, mert annak idején a gimnáziumban csak töredékeivel ismerkedhetettünk meg. Kevés a mai művelt magyar olvasó, aki Vörösmarty halhatatlan sorait tovább tudná idézni a közismert „Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban" kezdő sornál. Olvassunk hát bele a folytatásba! Ugyanez áll a *Szigeti veszedelem*re is. Mikor vette a tisztelt olvasó a kezébe Arany *Toldi*ját*?* Húsz éve? Harminc éve? Mennyire emlékszik belőle?

Kinek mit jelent ma Vajda János, Ady Endre, Juhász Gyula, József Attila vagy Radnóti Miklós költészete? Nemes Nagy Ágnesé? Nagy László, Pilinszky János és Juhász Ferenc elbűvölő szómágiája? Hányan találják meg ma egy kötetben a nyugati magyar líra legszebb darabjait? Faludy György, Határ Győző, Fáy Ferenc, Tűz Tamás, Bakucz József és mások neve alig hangozhatott el a Kádár-rendszer alatt, és ami ezeknek a nyugatra került íróknak a műveiből hazaért, sokszor elsikkadt az átalakulás nyomában bekövetkezett irodalmi áradatban. A hazatért Faludy és a még mindig Londonban élő Határ a kivétel ez alól az általános elsikkadás alól, akkor is, ha többen időközben megjelenhettek Magyarországon.

Ha a világ térképére tekintünk, azt láthatjuk, hogy az országok szinte évtizedenként változnak határaikkal egyetemben.

A történelmi Magyarországot is kegyetlenül darabokra szaggatta az 1920-as trianoni kényszer békeszerződés. A Rákosi-Gerő-Kádár évek alatt alig mertük kimondani az „Erdély", „Felvidék" és „Délvidék" szavakat, jóllehet majd minden második magyar költő — gondoljunk Aranyra vagy Madáchra, Adyra vagy Kosztolányira — a mai Magyarország határain kívül született. Ennek ellenére a magyar költészet nem szűnt meg egyik elszakított területen sem. Ellenkezőleg: mintha a túlélés és a nemzeti azonosságtudat záloga és feltételeként mélyebb gyökereket eresztett volna a költészet Erdélyben, mint Budapesten. Kányádi Sándor, Farkas Árpád, Kovács András Ferenc, Szőcs Géza és mások költészete nélkül nincs ma már összmagyar irodalom. Azt mondhatnók: az elektronikus korban megszűntek a határok. És ez a fizikai határaitól ugyan megfosztott, de nyelvében és szellemiségében egységes, ha maga-magával olykor túlzottan sokat is torzsalkodó nemzet két millenniumi ünnepet is megérhetett. Az elsőt 1996-ban, amikor államiságunk ezeregyszázadik évfordulóját ünnepeltük, s a másodikat 2000-2001-ben, amikor a Szent István által „európaivá" és „kereszténnyé" varázsolt magyar nemzet első nagy nyugatra fordulását ünnepelhettük.

Nem volt zökkenőmentes ez az első európai átalakulás. A sámánizmus szelleme ott kísértett az alig hogy megkeresztelt nép szokásaiban és tudatalattijában, Istvánt testvérháborúkba is kényszerítve. Az első nagy kiegyenlítődés a magyarok sámánista múltja és az újmódi kereszténység között a csodatevő Szent László alatt valósult csak meg. De a tatárjárás alatt már mi vagyunk a „nyugat védőbástyája", és ez a szerepünk százötven évig tart a XVI-XVII. században, a török hódoltság idején. A második világháború után nálunk kezdődik, illetve ér véget a vasfüggöny, és 1989-ben mi engedjük át a keletnémeteket Ausztriába elindítva a német újraegyesülést.

A magyar irodalom a török hódoltság, a reformáció és az ellenreformáció hármas kereszttüzében született. A korszak legnagyobb, európai rangú költőjének, Balassi Bálintnak életében verseskötete nem jelenhetett meg; szövegeit kézírásban terjesztették. Mégsem túlzás Balassit a korszak két legkiválóbb francia költőjéhez, Ronsard-hoz és Du Bellay-hez hasonlítani, mint azt a kiváló esszéista Cs. Szabó László tette *Egy nép és költészete* című tanulmányában (Új Látóhatár, München 1972, angol fordítása az *In Quest of the 'Miracle Stag': The Poetry of Hungary* című kötetben; második átdolgozott kiadása Budapest 2001, Tertia Kiadó).

A magyar költészet egyedülálló nyelvünk géniuszával azonosítható. Azzal a géniusszal, mely a többszörösen kipusztított ország valahány bevándorlóját magyarrá tette, lett légyen az besenyő, kun, itt

© Copyright Mikes International 2001-2007

ragadt török, északi, déli vagy keleti szláv, zsidó vagy német. Ez a géniusz a Szellemi Nyugathoz kíván tartozni, és nem a Balkánhoz vagy Ázsiához, akárcsak a honfoglaló, távoli ősök „csodaszarvas" látomása, mely a legenda Hunor és Magyar testvérpárját Ázsiából Nyugat felé vonzotta.

A XIX. századi nagy német filozófus J. G. Herder azt találta jövendölni, hogy nyelvünk már a XX. század elejére ki fog halni. Mint a Herder-díjas Illyés Gyula és Kányádi Sándor életműve bizonyítja, szerencsénkre nem így történt. Mégis ügyelnünk kell majd arra, hogy az Egyesült Európa kórusában ne vesszen el a hangunk. Ennek pedig legfőbb biztosítéka irodalmunk s azon belül elsősorban a magyar költészet.

Ennek reményében bocsájtom útjára ezt a kötetet.

Makkai Ádám

Chicago-Budapest

© Copyright Mikes International 2001-2007

Farkas Flórián

Magyar szellemvilág world-wide

— Jegyzetek a 2006. évi Mikes Tanulmányi Napokhoz —

Ravasz László : *Elvehetetlen nemzeti vagyon*

Nekünk a nyelvünk nagyobb kincsünk, mint a földünk, mert régibb, s akkor is él, amikor már a föld nem a mienk. Nagyobb, mint a történelmünk, mert a történelem a nyelvben elfér, de a nyelv nem fér el a történelemben. Ezt az élő, zengő testet, ezt az óriási és közös műalkotást, kibeszélhetetlen szépségű lélekparkot maga az Alkotó teremtette, sok ezerév finomította, fejlesztette, ápolta; dolgozott rajta az idő, az évszakok járása, természeti és történelmi erők. Lángelmék alkotásaikkal gazdagították, felfedezők kincseiket ide rejtették el, győzelmeikkel ezt szentelték meg. Igazán közös kincsünk: az egyetlen nemzeti vagyon, amelyből a szegény embernek is éppen annyi jut, mint a hercegnek, s csak annak nincs belőle semmije, aki maga dobta el magától. Titkos jegy, amelyről minden bábeli zűrzavarban egymásra ismerünk, címer, amelyet büszkén hordozunk az emberi szellem mérkőző porondján. Leghűbb képünk, mert nem nyelvünk olyan, mint mi, hanem mi vagyunk olyanok, mint a nyelvünk. Bástyánk, lélekgyepünk, védelmi rendszerünk, hódító hadseregünk; szent kapunk, amelyik kizár és befogad, menedéket nyujt és otthonunkat jelzi. Nincs nemzeti vallásunk; művészetünk, tudományunk és jogrendünk éppúgy Európáé, mint a mienk, egyedül a nyelvünk a mi külön sajátunk és senki másé. Ezt beszélni és mívelni: az igazi Ars Hungarica.

(A Berzeviczy-Emlékkönyvből.)

Cs. Szabó László : *Egy nép s a költészete*

„Ha egy lengyel ki akarja fejteni munkájának valamilyen szempontját, előbb rátér a lengyel történelemre. S alighanem igaza van, mert a múltakra való utalás nélkül nagyon keveset lehet megérteni Lengyelországból. Így például egy Lodž-i filmstúdióban azzal kezdik a szót, hogy kétszáz éven át művészek voltak a nép igazi vezérei.”

E néhány mondatban a kívülálló szemével már rögzítve van a közép-európai ember alap-reflexe, a lengyellel szomszéd magyaré is. Kérdezd az időjárásról, körülnéz az égbolton, felel, feleletét megtoldja egy sóhajjal, abban már felvillan a honfoglalás, megtoldja még eggyel s abban már ott a mohácsi csatavesztés. Neki is igaza van. Költőihez fordulva a magyar ember tisztelete legtöbbször egyformán szól a magatartásnak és a műnek, „nagy jellem" épp úgy értékjelző, mint „nagy mester". Leopardi, Keats, Baudelaire nevével értelmetlen ez a párosítás, Petőfiével megkövetelik honfitársai.”

Gyönyörű szavak ezek, s nagy igazságot fejtenek ki. A probléma csak az, hogy nem a teljes igazságot. Vegyük először szemügyre a Cs. Szabó Lászlótól vett idézetet, amely a tanulmány ’*Egy sérült nép*’ című fejezetének első két bekezdése. Ebben a szerző azt a gondolatmenetet fejti ki, hogy a magyar társadalomfejlődés, geopolitikai helyzete következtében, eltért a nyugatitól, s azért foglalkozik annyit identitásával, mert nem biztos benne. Ez a gondolamenet egy nyilvánvaló tévedésen, illetve prekoncepción

© Copyright Mikes International 2001-2007

nyugszik, történetesen azon, hogy a nyugat-európai társadalomfejlődés 'a' mérce, a normális. Ha egy társadalom fejlődése eltér a 'nyugati normától' (micsoda gumifogalom!), akkor az deviáns, s ennek a devianciának kell megkeresni a gyökereit, folytatja ezen elmélet, hogy kijavíthassuk. Ennek a szűklátókörű, szinte hitbéli dogmának áldozata többek között Bibó István is, hogy csak a legfelkapottabb nevek közül említsek egyet nálunk. Ennek a prekoncepciónak uralkodó hatása tarja görcsben és fogságban a magyar szellemi élet jelentős részét. Döbbenetes, de a mai napig jelennek meg tudományos igényű munkák nyugaton is, pl. David S. Landes *The Wealth and Poverty of Nations* című, először 1998-ban megjelent műve, amely ezt a prekoncepciót 'bizonyítja'. Utólag magyaráz bele eseményekbe determinisztikus ok-okozati összefüggést.

Az ugyanis tény, hogy a magyar irodalomnak megvan a maga sajátságos karaktere, az íróknak, költőknek (részben) más szerepük van, mint egyes nyugat-európai országokban, de ez a magyar nép szellemiségének egy bizonyos történelmi helyzetben való kifejlésének az eredménye. Más nemzetek irodalmi hagyományának vizsgálatát és a magyaréval való összehasonlítását kizárólag mint összehasonlítást szabad végezni, értékítéletek nélkül.

Ravasz László szavaihoz csak annyit fűznék hozzá, hogy bár igaz, amit a nyelvről ír, az csak kifejezője, hordozója a sokkal központibb lényegnek: **a magyar szellemnek**. Tavaly a témabevezető előadásomban[1] már kifejtettem, hogy a szellem alatt nem egy metafizikai entitást, egy tőlünk függetlenül létező, természetfeletti és misztikusan működő valóságot értek.[2] Szellem alatt azt az intelligenciát, az ismerés apriori funkcióinak azt a tökéletes és öntudatos egységét értem, amely nem rajtunk kívül létezik, hanem bennünk működik és tesz bizonyságot önmagáról. S miután ezek az apriori funkciók egyetemesek, ezért egyetemes a szellem maga is. Az egyetemes szellem viszont az egyéni Én tevékenységének közvetítésével jut kifejezésre, s mi csak ezt ismerhetjük meg, innen van minden szellemi alkotásnak egyéni és a korra jellemző színezete.

Ennek a magyar szellemvilágnak egyik legjobb elemzését Kibédi Varga Sándor adta 1943-ban megjelent '*A magyarságismeret alapfogalmai*'[3] című dolgozatában. Ebben a szerző megmutatja, hogy az adott történelmi szituációban hogyan tudta a magyarság belső szellemiségét kibontakoztatni, miért csatlakozott a Nyugathoz és miért vagy római katolikus vagy kálvinista, gondolkodási, magatartás értelemben.

„Fel kell tennünk, hogy a magyarság már eredetileg is átlagon felüli politikai kézséggel rendelkezik, e nélkül érthetetlen a magyar államalkotás és államfenntartás nehéz műve, bonyolult és veszélyes bel- és külpolitikai helyzetében. Kétségtelen azonban, hogy politikai kézségét, éberségét és érdeklődését rendkívüli mértékben fejlesztette sajátos geopolitikai helyzete is. A sors által nagyobb hatalmak erővonalainak ütközőpontjába állítva állandóan a lét és nemlét kérdése előtt áll. A politika számára sohasem lehetett mellékes kérdés, hanem egzisztenciális probléma, amely gondolkodásában és egész szellemi életében döntő szerepet játszott. Innen, a magyar szellemnek a latin szellemhez való vonzódása, amelynek azonban nemcsak jogalkotó tehetségét, hanem formai készségét, arányérzékét, valamint sztatikus életszemléletét is a magáéval rokonnak érzi, szemben a germán szellem erősebb miszticizmusával és dinamizmusával.

…

Amennyiben rokonszenvez a magyar szellem a latin forma- és arányérzékkel, épp annyira idegenkedik attól a formakultusztól, a formának attól a páthoszától, amely a latin kultúra talaján gyakran jelentkezik. Ettől a számára túlzott és üresnek érzett formalizmustól a magyar szellem mindig érdeklődéssel és nagyrabecsüléssel fordul a német szellem felé, amelynek alaposssága, lényegkeresése és dinamizmusa számára termékeny ösztönzést jelent, segítséget a megmerevedésre hajlamos sztatikus életszemlélet hibáinak leküzdésére.

Visszatekintve az elmondottakra, a magyar szellemnek a latin, majd a germán szellemhez való viszonyára, az eltérésekre és a megegyezésekre, e néhány szóból is kitűnik a magyar szellem önállósága, egyéniségének sajátos jellege. A magyarság különféle hatások tömkelegében nem vesztette el egyéniségét,

---

[1] *Nyugati Magyar Szellemvilág*, Mikes International 2005. október-december, pp. 13-17. http://www.federatio.org/mikes_per.html

[2] Ezen gondolatmenetre nézve lásd bővebben: Málnási Bartók György: *A FILOZÓFIA LÉNYEGE — Bevezetés a filozófiába*. Mikes International, Hága, 2002. http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

[3] Mikes International, Hága, 2003. http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

© Copyright Mikes International 2001-2007

hanem képes volt a lényegének megfelelő hatásokat kiválasztani és azokkal meggazdagodva lényét mindjobban kifejteni. Így tudott magyar s egyúttal európai lenni."[4]

Ennek a magyar szellemiségnek a leghűebb kifejezője — mint minden kultúrnemzet esetében — a filozófiája, esetünkben a Kolozsvári Filozófiai Iskola. Miért? A 'magyar filozófia' kérdése nem egészen nyelvi kérdés (bár némelyek így szeretnék azt tekinteni). Ennek a kérdésnek a megoldása annak a vonalában fekszik, amelyet Tóth Miklós a Mikes-jubileumon mondott 2001-ben. Ahogy ott mondta: 'ha franciával tárgyalok, *Descartes-tal tárgyalok, ha angollal, Locke-kal, ha némettel, Kanttal és Hegellel.*' Akkor még nem mondta ki, bár — mint tőle tudom — gondolta: '*ha magyarral, Böhmmel és Bartókkal.*' — Ez nem nyelv, hanem szellemi attitűd kérdése. Ha megnézzük ezt a két bölcselőt, akkor lát az ember egy a test és a lélek, a természet magjából kiépülő Rendszert, amely mentes minden póztól, minden nagyzástól, fellengzősségtől, komplikáltságtól: földönjáró, egyszerű, világos, használható a mindennapokban. Arany János a bölcseletben.

Visszakapcsolva a történelmünkre, jogi szempontból tekintve ezt fejezte ki a Szent Korona Tana. Ez a tan tartotta össze Magyarországot a legnehezebb időszakokban is. Az organikus állameszme produktuma, amely szerint az állam egy egész, egy test, amelynek feje a király (az államfő, az állami vezetés), tagjai az állampolgárok (1848-ig a nemesek). Egyik sem funkcionálhat a másik nélkül; együtt kell funkcionálniuk. A lényeg az, hogy ez a rendszeres, organikus belső egyensúly keresése és aszerinti berendezkedés a jellemző a magyarra. Magyarországról nézve ez majdnemhogy nevetségesnek tűnhet, mégis, számunkra, a nemzetközi összehasonlításban élvén ez teljesen világos. A magyar egyféle rendezett rendszert keres az életben. Ezt tette politikailag azáltal, hogy a saját portáján maradt, nem sokat terjeszkedett, s ha igen, csupán egy ideig, viszont a Kárpát-medence kerek, belső egyensúlyt nyújtó egész volt. Teremtett jogrendet a Verbőczy Hármaskönyvével, amely — most nem beszélve a jobbágyság kérdéséről, amely történelmileg akkor ott kondicionált volt — egy kiegyensúlyozott, önmagában ringó, rendszeres egész. Mi vagyunk az európai kontinens legrégibb, a föld második alkotmányos országa. A magyar alkotmány belső egyensúlyból állt a vármegyék, az országgyűlés, a mágnások, a városi polgárok svájci órába illő összjátékából. Valószínűen ezért nem voltunk agresszívek. Ezért hagytuk, hogy nálunk mindenki a maga kultúrképének megfelelően élhessen: a végén úgyis boldog lesz, ha magyar (azaz magyar állampolgár) lesz.

Ezt az organikus Rendszer-gondolatot fejti ki a gyakorlati élet terén Bartók György 1940-ben íródott '*Faj. Nép. Nemzet.*' című tanulmányában.[5] Bár alkalmi írás, teljesen hűen tükrözi a bartóki gondolkodás lényeges vonásait. Hihetetlenül világos és bátor írás, amely igencsak kényes kérdéseket elemez. Nemcsak igaz az egész tanulmány úgy, ahogy van, hanem aktuálisabb, mint valaha. Fogódzót nyújt nemcsak e három ontológiai fogalom tisztázására, hanem értékes útmutatást jövőnk formálására is.

Kiindulási pontja annak a tételnek a megfogalmazása, hogy e három fogalom irreverzibilis összefüggésben van egymással, hierarchikusan épülnek egymásra: a faj az alap, anélkül nem létezhet nép, s nép nélkül nem létezhet nemzet. Hasonlóan mint test, lélek, szellem. A faj a teljesen biológiai szint, míg a nemzet a tisztán spirituális képződmény. A kettő közötti kapocs a nép.

A faj értelmezésének tisztázásánál kanti alapokra helyezkedik, ami által kimutatja az akkor divatos fajelméletek (Gobineau, Chamberlain) gyenge elméleti alapozásra. Ezeket az embereket visszautasítja a fajpolitikusok kategóriájába. A néppé válás mármost a spiritualizálódás irányába tett hatalmas lépés. Amint írja: ' *A néppé válás most már egyedül a történelem és a történelem folyamán végbemenő mívelődés eredménye. Sorsközösség a legerősebb népalakító tényező.'* Majd hozzáteszi: ' *A faj bizony csak a népben lesz igazán látható. De amikor látható lesz, akkor már a puszta biosféra felé is emeltetett.*' A néppé válás még messze van a nemzeti spiritualizált öntudattól. Alapjai az ösztönös cselekedetek és a hagyomány. Ebbe ágyazódnak bele a következő generációk; a hagyomány az az összetartó kapocs, amelynek pusztulása a nép pusztulását vonja maga után.

A dolgozat befejező részében a nemzet fogalma kerül elemzésre. Ez egy meglehetősen új fogalom, a mai spiritualizált értelemben az újkor szülötte. A csírája meg kell legyen már a népi formában, ahogyan Bartók fogalmaz: ' *Ha a népben hivatástudata nem szenderülne, egyetlen kiváltságos szellem sem tudná azt felébreszteni, hogy ezáltal nemzet legyen a népből, nem tudná felébreszteni a legpompásabb lángeszű személyiség sem.*'

A nemzetté válásnak, ill. megmaradásnak két alapvett kritériuma van: az átöröklés, valamint a szociális

[4] Ibid.

[5] Mikes International, Hága, 2004. http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

© Copyright Mikes International 2001-2007

alkalmazkodás a környezethez. A nemzet tagjainak ehhez a szociális és szellemi környezethez kell alkalmazkodniuk, hogy valóban annak a nemzetnek a tagjai legyenek. Bartókot idézve: '*Mert a nemzethez való tartozás nem egy biológiai folyamat, vagy gazdasági és megélhetési lehetőség, nem is egy államban való élés következménye, illetve függvénye, hanem tisztán és kizárólag szellemi fejlés, amely tehát a szó legteljesebb értelmében organikus és törvényekhez kötött: a szellem törvényeihez.*' A fő különbség nép és nemzet között tehát az öntudatos szellem munkájában rejlik. Ahogy Bartók fogalmaz: '*Soha sem az a kérdés, hogy miféle eszme szerint akarja szervezni a népet valamely uralkodó személyiség, hanem az a kérdés mindig, hogy vajjon miféle eszméje van egy népnek önmagáról?*'.

Ez itt a kulcs. Mihelyt ez az eszme megszületik, a nép az öntudatos szellem uralma alá kerül, s hivatásának tudatára jut. Ennek az eszmének az ereje, illetve gyengülése erősíti, illetve gyengíti egy nemzet erejét és szilárdságát. Ebből pedig az is következik, hogy a népet nemzetté nevelni kell, amely egy meg nem szűnő folyamat. Ez nem egy bűvös, misztikus folyamat, hanem egyedek kitartó, fáradságos munkája.

Ez vezet el minket ahhoz a kérdéshez, hogy mi a teendőnk a jelen helyzetben, ha erre a folyamatra gondolunk. Ehhez szükséges a helyzet panoramikus áttekintése. A magyar népnek a mai értelemben vett kialakulása a kiegyezéstől különösen megvizsgálandó. Ez a korszak a magyar történelem viszonylag rövid, de annál erőteljesebb kibontakozási folyamata volt. Ekkor, a külpolitikailag determinált hosszú vegetálás után a magyarság lélegzethez jutott, s éppenúgy mint a reformkorban, kiderült, hogy micsoda hatalmas teljesítményre képes, ha nem verik béklyóba. A kiegyezést követően Magyarország gazdaságilag egy *booming country*-vá vált, s a fejlődésnek a szellem terén is megvolt az eredménye. Ez volt az a kor, amelyikben világot átfogó értelemben nagy egyéniségek bontakoztak ki, úm. Bartók Béla, Kodály Zoltán, Ady Endre, Tisza István, Eötvös Loránd, Böhm Károly és iskolája. Életműveik azok a magyar archimedesi fix pontok, amelyekre hétköznapjainkban is biztosan támaszkodhatunk.

Ezt az öntudatra ébredést és kibontakozást szakította meg Trianon. Hatalmas csapás és trauma, de ugyanúgy, mint a tatárjárás, vagy a török hódoltság esetében, katartikus folyamatot indított el, amelynek eredményeképpen a magyar szellemiség tisztult, a nemzettudat izmosodott. Az igazi törést viszont a II. világháborút követő összeomlás és az orosz hódoltság jelentette. Az a vezető garnitúra, amelyik ezer évig jól-rosszul irányította az országot, elmenekült vagy teljesen letűnt. Nem kívánom azt állítani, hogy annak a garnitúrának minden egyes tagja szent ember volt, de mindenképpen olyan személyek fémjelezték a kort, mint Teleki Pál és Bethlen István, akik magas erkölcsi nívót, felkészültséget és tiszta magyarságtudatot képviseltek, s ezért életüket is hajlandóak voltak feláldozni. Ennek ellenére az új helyzetben lett volna kilábalásra lehetőség; 1945 után ugyanis a koalíciós polgári pártok és az ország egésze felkészült szakmai szellemi gárdával rendelkezett.[6] A szovjetek azonban ezt a csoportot is szétzúzták, egy részüket kivégeztették, börtönbe zárták, vagy külföldre kényszerítették. Magyarországra és annak szellemi életére a kommunizmus és a szovjet megszállás egyiptomi sötétséget borított. A magyar történelem legsilányabb vezetőrétege alakult ki. Az 1945 óta eltelt időszakban csak egy kimagasló időpontot lehet említeni: 1956. Amint Bartók fogalmaz: '*Csak egy-egy pillanat adódik nemzetek életében — nagy változások, forradalmak, nagy nyomorúságok és csapások — amelyekben a nemzet lényegének valóságára döbbenünk reá. Nemzetek jellemét éppen úgy, mint egyének jellemét nagy megpróbáltatások és erőfeszítések nyilvánítják ki.*' Ez történt 56-ban. A magyar nemzet a világtörténelem legtisztább forradalmát hajtotta végre. Dávid küzdött Góliáttal. A fizikai túlerő győzött, de a kis magyar nemzet megtrendítette a kommunizmust, s az azt fenntartó zsarnoki Szovjetuniót. E csapás legnagyobb vesztesége mindenképpen az, hogy az uralkodó csoport hatalmát nem sikerült lerázni. Ezen emberek többségének semmi köze sem volt a magyarsághoz, mint történelmileg kialakult szellemi egészhez; sőt, hatalmuk érdekében mindent elkövettek, évtizedek szívós munkájával, hogy kiirtsák a magyarságból a nemzeti tudatot, a hagyományt, az együvé tartozást. Tudatosan szétrombolták a magyar gazdaságot és egy soha nem látott államadósságot halmoztak fel. Az 1980-as évekre ez az oligarchia megérezte az új idők szeleit, s átmentette hatalmát egy formális parlamentáris demokráciába. Az 1945 utáni időszak egyik fő jellegzetessége az értelmiség jelentős részének teljes behódolása a kommunista hatalmi gépezetnek, minden etikai norma feladásával, amelyet csak 56 rövid közjátéka szakított meg. Az írástudók árulása soha sem volt ennyire kézzelfogható, mint esetükben. Az államosított szellemi élet nem véletlenül produkált oly középszerű termékeket, s ez a középszerűség napjainkban is tart. Bár egyesek manapság új aranykorról szónokolnak, ne feledjük, hogy nem minden arany, ami fénylik. Amint azt a 80-as években egy magyar költő írta (sajnos a nevét elfelejtettem): '*Bántja szemem a fénylő semmi.*'

Az utódállamok magyarsága ebből a szempontból jobb helyzetben van. Magukra hagyatva ugyan, de a

[6] Lásd példaként erre Vatai László: *A Független Kisgazdapárt társadalombölcselete*, in: Társadalombölcseleti tanulmányok. Mikes International, Hága, 2006. http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

© Copyright Mikes International 2001-2007

kisebbségi lét szorításában tiszta képviselői a magyar szellemiségnek. Nem véletlen, hogy értékes szellemi termékeket hoznak létre, a szó igazi értelmében nemzetközi mércével mérve. A magyarság harmadik ágáról, a nyugatiról beszéltem tavalyi témabevezető előadásomban. Ezt nem kívánom itt megismételni. Csak arra szeretnék utalni, hogy mi lett volna a magyar szellemiségből, ha nem menekülnek Nyugatra azok, akik többek között a Mikes Kelemen Körben találtak szellemi otthonra? A magyarság e két utóbbi ágát nevezzük mi közösen a *Nagy Magyar Emigráció*nak. Az emigráció stratégiai szerepet tölt be egy nemzet életében. Egzisztenciális helyzete miatt ugyanis kénytelen nap mind nap létünk és szerepünk újragondolására.

A nagy kérdés most az, hogy a jelenlegi helyzetben, amelyben a magyarság szinte az egész világon jelen van, s adottak a 21. század tömegkommunikációs lehetőségei (Internet, műholdas TV és rádió, mobil telefon, stb.), hogyan lehet a folyamatos nemzetnevelést folytatni. Ebben kulcsszerepet kapnak azok a magyar szellemi műhelyek az egész világon, amelyek szakmai felkészültségükkel, erkölcsi példamutatásukkal, közösségteremtő erejükkel valósítják meg az a szellemiséget, amely a magyar népben szunnyad. Ehhez mindenképpen át kell értékelnünk azt a földrajzi teret, amelyet a magyarság ezer évig védett, amelyben élt és alkotott. A jelenlegi alkotó terünk nem korlátozódik a Kárpát-medencére, s semmiéppen sem a jelenlegi Magyar Köztársaságra. Magyar szellemi műhelyek léteznek az utódállamokban, Nyugat-Európa szinte majd mindegyik államában, Észak- és Dél-Amerikában, Afrikában, Kínában és Ázsia más államaiban, Ausztráliában. Sokan vannak, különböző szellemi területen, az igazi gond, hogy munkájuk nem koordinált. Ezt a feladatot szeretné a Hollandiai Mikes Kelemen Kör, a Mikes International-lel karöltve elősegíteni. Egy tőről származunk, közös a múltunk, hagyományunk, történelmünk. Ezt gazdagította meg és folyamatosan gazdagítja a 19., valamint 20. században lezajlott nagy migrációs hullám, amely a ma napig tart, bár más formában és más okok miatt. Ha ezt a közös kultúrkincset és tapasztalatot egymással megosztjuk, akkor sokkal jobban teljesíthetjük be hivatásunkat, s teljesíti ki önmagát a magyar szellem. Ez nemcsak lehetőségünk, hanem kötelességünk is. Ezáltal maradunk meg magyarnak a változó világban.

Hadd fejezzem be előadásomat Bartók György megszívlelendő szavaival:

'Tudományt, művészetet, gépeket hozni lehet külföldről is, de lelket hozni sehonnan sem lehet. A nemzet lelkisége éppen a hagyományban gyökerezik. A hagyomány letéteményese a nép. Innen indul ki minden és ide tér vissza. Ebből merit az egyes, és ezt növeli az egyes igaz alkotása. Aki egy nemzet tagja akar lenni, annak ebbe a hagyományba kell bele nőnie. Ez olyan tény, amelyen semmiféle bölcsesség nem változtathat.'

© Copyright Mikes International 2001-2007

MAGYAR IRODALMI FIGYELŐ

© Copyright Mikes International 2001-2007

Czigány Lóránt

Megfricskázott grimaszok

Podmaniczky Szilárd történetkéi

Captatio benevolentiae

Amikor hetvenedik születésnapomra a Kortárs Kiadó, a pótolhatatlan Mátis Livia jóvoltából, megjelentette a naplóm testes kötetét (*Írok tehát, vagyok, Emigráns napjaim múlása, 1971-1981*), számos interjút készítettek velem. Az egyikben, már nem emlékszem melyikben, mintegy kitekintésként, az interjút készítő fittyfiritty leányzó a legfiatalabb írónemzedékhez való viszonyomról érdeklődött, és hogy közülük melyik írót kedvelem a legjobban. A kérdés meglepett, mert nem tartozott a témához, ám mivel az interjú előtt éppen az *És* legfrissebb számát nézegettem, s benne is először a *Páratlan oldal*t tele kedvemre való, kihegyezett, pikírt glosszákkal, kézen álltam a válasszal. Ezen az oldalon ugyanis hosszabb rövidebb terjedelemben még más olvasnivaló is akadt, 3-4 soros történetkék, szótárba való szócikkek formájában. Ezért is *Szép magyar szótár* a címe. A szócikkeket minden alkalommal élvezettel olvastam és a szerzőjük nevére is emlékeztem: Podmaniczky Szilárd.

Ezt a nevet említettem tehát a feltett kérdésre. Az interjú annak rendje módja szerint megjelent, ám a Podmaniczkyra vonatkozó megjegyzéseim hiányoztak. Fúrni kezdte az oldalamat, hogy miért, s becserkésztem az inkriminált szerzőt. Meg akartam tudni, hogy vajon a fittyfiritty leányzó nem ismerte a nevet, vagy nem akart tudni róla, mert más táborba tartozik, esetleg terjedelmi okokból nem ő, hanem a szerkesztője dobta ki Podmaniczkyt.

Mivel a Podmaniczky Szilárd nevet korábban nem ismertem, csak a 19. századi hasonnevű Frigyest, aki nem rokona, először is utána néztem, hogy mit tudnak róla a kézikönyvek. Kiderült, hogy nem is annyira fiatal a szerző, mint gondoltam, 1963-ban született Cegléden, matematika-fizika szakot végzett a szegedi tanárképző főiskolán, és 1989 óta a *Délmagyarország* munkatársa. Tehát nemrégiben múlt 43 éves, első írásai a nyolcvanas évek második felében jelentek meg, számos kötetet adott ki, köztük verseskötetet is, sőt filmforgatókönyvet is írt, tehát van irodalmi jelenléte. Főműfaja a rövidpróza. Egyik kritikusa „pillanat-novellák”-nak nevezte ezt a műfajt. De tovább mehetünk. Mintahogy Örkény „egyperces novellái” bár gyakran hosszabbak egy percnél, mégis joggal nevezik egyperceseknek, ilyen meggondolás alapján Podmaniczky kedvenc műfaját pedig nanoprózának tekinthetjük. A nanotechnikától kölcsönözve a műfaji meghatározást. (A nano- előtag a köznyelvben arra utal, hogy valami irinyó-pirinyó, a tudósok persze tudják, hogy egy egység 10 a mínusz kilencedik hatványon akár időtartamra akár hosszmértékre vonatkozik. Ismeretes, hogy japán tudósok egy molekulára is képesek voltak betűket vésni lézersugárral.) Ennyit kell tehát tudni a nanoprózáról és a szerző biográfiai kilétéről.

***Miért búcsúzik két kézzel a leopárd*?**

Podmaniczky egyik művenek ez a címe (*Két kézzel búcsúzik a leopárd,* 2001). Meghökkentő lehetőségek vetődnek fel a bizarr nyelvi lelemény kapcsán. Hogy mit csinál a leopárd? Hogy hány kézzel búcsúzik? Miért éppen a kezével? Tényleg búcsúzik-e? S kitől, instálom?

Persze posztmodern irodalmukban megszokott ez a hangnem. Főként címekben gyakran akad ilyen felpörgetett kijelentés. És tudjuk, hogy a címben felvetett kérdésre nem kapunk választ a szövegben. Mintahogy nem tudjuk meg, hogy Tandori egyik kötete címében miért éppen koalamedvék kelnek át az úttesten éjjel, vagy hogy ki szavatolja a *lady* biztonságát Esterházynál. Hogy Hajnóczy szerint miért éppen Perzsiából lovagolt ki a halál. Régebben, ha egy kissé szimbolikusabb, netán mélyértelmű címmel találkoztunk, rögtön tudtuk miről van szó: *Lobbanás az alkonyatban.* Nyilván öregedő férfi szerelemre gyullad fiatal leányzó iránt. És nyilván tragikus kimenetelű Petelei története. Mi más is lehetne? A leíró, deskriptív címek jó ideje kimentek a divatból. Ki merne ma *Öreg halász és a tenger* címmel megjelentetni valamit, ha az tényleg csak egy halászról szólna? Pedig már ez sem elég egyszerű, mert az eredeti angol cím még

© Copyright Mikes International 2001-2007

egyszerűbb, *Öreg ember meg a tenger* (*The old man and the sea*) volt, ami a fordító, Ottlik Cipi fülének kicsit nagyon mekegősen hangzott volna magyarul.

Ennyit tehát a címekről. Mert Podmaniczkynak csupán egyetlen korábbi művével szeretnék itt és most foglalkozni, amelyikből a *Szép magyar szótár* ered. S ez a *Képlapok a barlangszájból* (1999). [A továbbiakban: KB.] Ez a cím inkább beszélő cím. Mert sejteti, milyen történetek lapulhatnak a barlang mélyén, ha a barlang szájából időnként kiküldött képlapokon is kerek, pár soros történetkék kerülnek elő, igen figyelemre méltó történetkék.

Nézzünk példákat csoportosítva. A történetke lényege, hogy vagy *non sequitur*t tartalmaz, vagy követhetetlen utalást:

„Amikor a fodrász megnyitotta a vízcsapot, mintha vele egy időben a telefon is megszólalt volna. Elzárta a csapot és fülelt. Semmi. Megint megnyitotta és halllotta a telefon hangját. Sokáig töprengett, vajon ki akarhat a vízhálózaton keresztül beszélni vele." (KB 23)

A rövid leírás megteremti a helyzetet, a következtetés non sequiturt tartalmaz.

Egy másik példában a főszereplő bebizonyítja, hogy az egyszeri figyelmes óvatoskodás nem mindig elégséges:

„Egy sündisznó haladt át az úton, a kamionos fékezett, rakománya megbillent, de nem borult fel. Megvárta, míg a sün átballag az úton, majd ezerötszáz méterrel arrébb egy út menti bokorból felszökellő őzgidába rohant." (KB 26)

De lehet bizarr megfigyelés is:

„A vastag kemény sajtban, egyenletesen, méltósággal haladt egyre mélyebbre a kés, mintha egy lift szállna alá a sajt belsejébe, hogy felkutassa a sajt belsejében való utazás optimális feltételeit." (KB 104)

Más variánsban:

„A parittyából kirepült a kő, hosszú ívben szállt egy nyitott ablakig, berepült rajta, majd egyszerű koppanással a padlóra esett, mint aki vendégségbe jött, de elfelejtette, ki hívta meg." (KB 98)

Ezekben a történetkékben nincsen semmi nyoma *couleur locale*-nak. Időtlenek, nem tartalmaznak konkrét utalást sem a helyszínre, a korra, vagy néven nevezett emberekre. Angol szóval *random* leírásai a világ eseményeinek.

A szerző valamit megfigyel, leírja, és erről valami eszébe jut. Asszociál valamire. Nem akar mély bölcsességeket elénk tálalni. Bár a kamion sofőrjének története tartalmaz némi tanulságot. De hát ez csak annyi, mint a közhely, hogy a világ így megyen, ne nevess korán, mindenki gondolhatja előre, mi lesz a kifejlet.

A *Képlapok*ban tehát hiába keresnénk még a leghalványabb célzást is az országra, ahol keletkeztek, vagy félre nem érthetően megfogalmazott politikai utalást.

Nagyítóval keresve azonban találunk egy-két történetkét ilyen díszletek közt, melyeknek a politikai múltra való homályos utalás a kemény magja:

© Copyright Mikes International 2001-2007

„A hentes beépített mikrofont talált az egyik húskampó mögött. Lábujjhegyen lépkedve mutatta a segédjének, aki ettől olyan vörös lett, hogy másnap már nem is dolgozott ott." (KB 46)

A másik példának van némi valóság alapja, napi hírre utal:

„A parlamentben új törvényeket hoztak, amely törvények pontosan azt a célt szolgálták, hogy a méhészettel rég felhagyott méhészek orra előtt is elhúzzák a mézesmadzagot." (KB 32)

A felvillanó alakok majd minden esetben csak a példa kedvéért hím- vagy nőneműek, soha sincs nevük, csak életkorukat (idős asszony, öreg férfi, nagymama, csecsemők, kisfiú) vagy foglalkozásukat (zöldséges, karmester, hastáncosnő, kalauz, orvos, halőr) ismerjük. Ha az egyik nanoprózában férfi és nő van jelen, leheletfinom romantika közelébe is kerülhetünk. Íme egy családregény két mondatban:

„A férfi a padon közelebb húzódott a nőhöz, nem ölelte át, csak a fülébe súgott valamit. Miközben a választ várta, kicsit távolabb húzodott a nőtől, de csak épp annyira, hogy ha nagyon akar, közöttük elférjen egy kisgyerek." (KB 54)

Más példa. A romantika szerényen türemkedik elő a történetkéből:

„A nő egy padon üldögélt, táskájából finom csokis ostyát húzott elő, kicsomagolta, s fogai közt apró mozdulattal elpattintotta a szeletet. Amíg ízlelgette a falatot, rózsamintás blúzán lassan kinyílt a felső gomb." (KB 38)

Ennyit tehát a *Képlapok*ról, ahol a narrátor csupán ítéleteivel vagy kommentárjaival van jelen. És talán még annyit, hogy 1999-ben az Év Könyve díjat nyerte el vele a szerző. A *Képlapok* ötleteit és a módszerét fejleszti tovább Podmaniczky egy most készülő művében, mert néhány évvel ezelőtt elkezdte írni a *Szép Magyar Szótár* címszavait és az *Élet és Irodalom* pedig elkezdte közölni. A címe Balassival felesel (*Szép magyar komédia*) bár semmi közük egymáshoz. A továbblépés csupán annyi, hogy a nanoprózából kiugrat egy szót, megteszi címnek, s ehhez kapcsolja a történetkét. A *Képlapok* szövegei viszont ciklusokra oszlanak, s azon belül csillaggal vannak elválasztva egymástól a történetkék, ám címük nincs.

Szép magyar szótár

Podmaniczky terveiben egy 800 oldalas vaskos kötet kiadása szerepel, amely a teljes magyar szókészletet tartalmazná, illetve a teljes magyar szókészlet szemantikailag jelentős etimonjait (ige, főnév, melléknév) ábécé sorrendbe rendezve. 2003-ban kezdett dolgozni rajta és 2008-ra lesz kiadásra kész.

A szótárregényeknek van hagyománya az irodalomban. Nálunk a szintén szegedi Temesi Ferenc (*Por,* 1986/87) írt szótárregényt, de említhetném a külföldi Milorad Pavlicsot is (*Kazár szótár*). A szótárregény izzéporrá zúzza a narrativa linearitását. A teljes mű azonban mégis kiad egy narratívát, ami a fejünkben, az olvasó fejében összeáll egy történetté. Podmaniczkynál nem erről van szó. Az ő szócikkei nem adnak ki összefüggő cselekményt, ezt nem is akarja. Nem lehet mozaikként összeilleszteni a szócikkeket.

Miről van szó? Az igazi szótárak a szavakra, illetve azok használatára rövid meghatározást adnak. Ezekre a szavakra példamondatot idéznek a szótárírók, általában klasszikus szerzőktől kicédulázott anyagból, ahogy szövegkörnyezetben előfordulnak. Nézzünk néhány példát: ÖSSZEVÉREZ. Példamondat Aranytól: „Nyelve a szájában meg nem tudna férni, / Csattogó fogával azt is összevérzi." Vagy REFLEKTOR. Példa Tóth Árpádtól: „Micsoda reflektor elé álltam, hogy vékony alakom felhőkre szökken / Izgatott árnnyal." Igenám, de a Nyelvtudományi Intézetben a legmodernebb szavakra nem találunk klasszikus szerzőktől példamondatot. Egyrészt mert klasszikus szerzők ma már nem élnek, másrészt mert a szövegek kicédulázására ma már nincs munkaerő, s harmadrészt mert a *Magyar nyelv értelmező szótára* (a továbbiakban *ÉrtSz.*) 1959 és

© Copyright Mikes International 2001-2007

1962 között készült, tehát lassan félévszázada, noha változatlan utánnyomásban később többször is kiadták. Mit csinált a szótáríró? Társaival ott kuporgott a Nyelvtudományi Intézetben és kiagyalt, kiötölt egy általános érvényű, intelmes példamondatot. Például: IPARBÁRÓ. Példamondat: „Az iparbárók háborúra spekulálnak" (*ÉrtSz.*) Hát ez bizony egy örökérvényű marxista megállapítás, de rögtön látszik, hogy nem szövegösszefüggésből származik, hanem a szótárírók agyalták ki vért izzadva, hogy ideológiailag helyes megállapítást közöljenek a megrökönyödni vágyó, későbbi olvasóval. De kerüljük a politikailag túlterhelt szavakat. Semleges példa: TELJESÍTMÉNY. Hozzá tartozó példamondat: „A nagy célra törő ember soha sincsen megelégedve a saját teljesítményével." (*ÉrtSz.*) Hát bizony ez is így igaz, ez is szépséges, és ráadásul megcáfolhatatlan örök igazság. Örökbecs. Csak a szó használatára nem ad mintát. Bár kétlem, hogy ebben a formában magára valamit adó szerző is leírta volna, kivéve az idegen ajkúak számára készített nyelvkönyvek intelmes szerzőit.

Nem tudom, hogy morfondírozott-e Podmaniczky a szótárak példamondatain, mielőtt belekezdett volna a *Szép magyar szótár*ba. Akárhogy volt is, a szótárformával fején találta a szöget. Maga a cím is ironikus fintor hiszen nem szépségre törekedik a szerző hanem arra, hogy hogyan tudná a nyelvét úgy kiölteni, hogy az ártatlanabb lelkű olvasó ne vegye észre. Mert nem örökbecsű igazságokat akar kihirdetni, hanem vagy ironikus kommentárt fűz a közhelyet tartalmazó címszóhoz, vagy pedig elmegy a bizarr, a non sequitur felé.

Nézzük erre az első példát:

KÉPLET: „A professzor faltól falig tartó képletet írt a táblára, majd azt mondta diákoknak, negyed órájuk van, hogy meghatározzák a hídról leugró férfi hajszínét. Egy fiú rögtön jelentkezett. Fekete, vágta rá. Helyes mondta a professzor, feltéve, ha az apja soha nem lopott haza gitárhúrt a sajtgyárból."

Azért kezdtem a szócikkek bemutatását ezzel a példával, mert egy iskolás korunkból jól ismert alapviccre megy vissza.
„A hajó hossza 63 méter, szélessége 18 méter. Kérdés: hány éves a hajóskapitány." Ezzel nevettük ki a premisszából nem kikövetkeztethető kérdések valószerűtlenségét. Podmaniczky tovább bonyolítja az alaphelyzetet. Még egyet csavar rajta. Természetesen van helyes válasz és a professzor ujabb non sequiturral meg is magyarázza, hogy miért. Teljesen természetesen, meggyőzően, csak az imaginárius világ tehet róla, hogy nem értjük, s ezért megrökönyödve nevetünk.

A szótárban a professzor egyike a gyakori dramatis personae-nak. Ő a mester, aki kimondja a szentenciát. Nézzünk további példákat, mert a professzor csalhatatlan logikai érzékkel mindenre tudja a választ, illetve olyan kérdéseket tud feltenni, amire sem ő, sem mi nem tudunk választ adni:

BIZSEREG: „Ha az ember négy és fél voltos elemet nyom a nyelvére, sós bizsergést érez, mondta professzor. De hogy a világ mennyire nem egyszerű, mi sem mutatja jobban, mint hogy levesünket nem tudjuk úgy megsózni, hogy áramot vezetünk bele."

A professzor bölcsessége végtelen:

SZEX: „A szexben az a különleges, mondta a professzor, hogy igazából nem értjük, csak érezzük. Ha a gondolkodás hasonlóan intenzív élménnyel járna, valószínűleg felrobbanna a fejünk."

Aztán hirtelen kivillan a lóláb, a kommentárban a szerző kiölti a nyelvét:

VIGYOROG. „A tanár bármit mondott, a fiú csak ült és vigyorgott rá. Mi van, fiam, mi tetszik annyira, szánta rá magát a tanár egyszer. Semmi, mondta a fiú, olyan megnyugtató, hogy a tanár úr pontosan tudja a leckét."

Podmaniczky a nanoprózában nem fél a banalitástól sem. Leír olyan történetkét is, aminek a végkicsengése banális lenne, ha önmagában állna, de a megszövegezés megóvja a banalitás buktatójától:

© Copyright Mikes International 2001-2007

HEPEHUPÁS „Hepehupás földúton kanyargott a kocsi, a kormánynál ülő férfi kalapot viselt, arca szikár volt, szemei kutatták a vidéket. Valaha apró ház állt itt, a padláshoz létra támaszkodott, az udvaron kutya szaladgált, a füvek közül a szél elhordta a leveleket. Ő pedig egy fán ülve azon gondolkozott, milyen végtelenül hosszú is az élet."

Már az indítás (hepehupás) lírai hangulatot teremt, mert képzettársítással azonnal Adyt jutatja eszünkbe („Hepehupás vén Szilágyban") és az ismeretlen utazó, meglett férfi, a múltba utazik, az elveszett Édenbe, s mikor erre gondol, bizony megszépítő messzeségbe kerül a hajdanvolt fán ülő kisfiú. Tehát végtelenül hosszú az élet. Mindenki gondolt már arra egy múló pillanatban, hogy milyen hosszú az élet, aki az eltűnt idő nyomába eredt. Ezt a pillanatot rögzíti nanoprózában Podmaniczky.

A humoros szócikkek viszont gyakran vaskos és meghökkentő reminiszcenciákat idéznek:

HEVEDER „A két rakodómunkás hevedert akasztott a nyakába, aláhúzták az oldalra fordított zongorának és megindultak fölfelé a lépcsőn. Most már tudom, mondta az egyik szuszogva, mi a különbség könnyű- és komolyzene között."

Nekem rögtön a *Vasvirág*ot (1958) idézi fel, a Gelléri Andor Endre novelláiból készített filmet. Abban cipekedik két rakodómunkás zongorával, s a lépcsőház kanyarulatában izzadva nekimennek a korlátnak, és letörik a kovácsoltvas díszítést, a vasvirágot. Innen a cím. Podmaniczky rakodómunkásai vagány igazságot fogalmaznak meg akasztófahumorral, akkor is, ha nem idézik fel a *vasvirág*ot.

Ha már az akasztófahumornál tartunk, engedjék meg, hogy még egy történetkét idézzek:

LÓG: „Kolbász lógott a padláson keskeny lécen fölakasztva. Mellette szalonna, s kissé arrébb egy gerendán a ház tulajdonosa."

További példa a szerző humorára, ezúttal könnyed fintor:

SZID: „Az asszony könyörgött, szidta a gyereket, mesés magyarázatokat talált ki, ne szopja az ujját hatévesen, de semmi nem használt. A fiú mindannyiszor türelmesen meghallgatta, s csak ennyit válaszolt: pedig finom."

A humor gyakran bizarr fordulatot vesz:

SÜNDÖRÖG: „A macska addig sündörgött a tejes korsó körül, mígnem felborította. Szétnézett és mert nem látott senkit, mohón nyalogatta a követ. Mikor a tejet fenékig eltüntette, már csak egy dolga maradt, összeragasztani a korsót."

Idézhetnék még számos példát, ám hogy én is banális bölcsességeket hirdessek: a jóból is megárt a sok. Talán mégegyet, utolsónak, zárópoénnak.

ERNYEDT: „A férfi szeretkezés után ernyedten feküdt az ágyon, el tudott volna aludni. Már bánta, hogy megígérte a feleségének, hogy este hatra hazaér."

© Copyright Mikes International 2001-2007

Laudáció

Hölgyeim és Uraim, engedjék meg, hogy a Mikes reflektorfényébe állított Podmaniczky Szilárdot ajánljam Önöknek szórakoztató olvasmányul.

Miért? Mert kitűnő stiliszta, akinek bizarr dolgok jutnak az eszébe. Legfőképpen azért, mert eredeti. Nanoprózát, illetve pillanatnovellákat legjobb tudomásom szerint eddig még senki sem írt a magyar irodalomban. Őseit hiába keresnénk az egyperces novellában, vagy a szótárregényben. Bizarr prózája tehát eredeti, eredetiek képzettársításai is, tehát eredeti módon szemléli a világot. Ez nagy erény a mai kánon előtt hajlongó és kánon után lihegve rohangáló írók között. Ezért állítottam Podmaniczkyt a Mikes Irodalmi Figyelő reflektorfényébe.

Várjuk tehát a vaskos *Szép magyar szótár*t, legyen ereje a szerzőnek befejezni a megkezdett munkát. Természetesen addig is olvashatjuk a szócikkeket hétről hétre, az *Élet és Irodalom*ban vagy a szerző honlapján. Megjelenés után a vaskos kötettel múlathatjuk majd az időt bárhol, ligeti padokon napsütésben, áporodott levegőjű várótermekben, saját lakásunkban, kényelmes fotelban, és itt is, a Mikes Kelemen Körben, unalmas előadások alatt, mintha még mindig a gimnázium padjait koptatnánk.

Összevissza lapozgathatunk majd benne, egyik szócikkről a másikra asszociálva, kíváncsiskodva, helyenként persze hümmögve is, időnként felnevetve, vagy elmélázva révedünk majd a semmibe.

Végül pedig engedjék meg nekem, hogy dicsekedjem. Azzal szeretnék dicsekedni, hogy irodalmi díjak esetében nem tudok arról, hogy mutatványként kapott részletek alapján valaha is díjat ítéltek volna oda valakinek. Elsőként tehát a Mikes Kelemen Kör vállalkozhat erre a feladatra, az én szerény segédletemmel, s habár ezáltal egyáltalán nem biztos, hogy bekerülünk a *Guiness Book of Record*ba, a Magyar Parnasszuson talán megérdemlünk egy jóindulatú vállon veregetést.

Köszönöm a figyelmüket.

Ω

© Copyright Mikes International 2001-2007

GLORIA VICTIS 1956

Ünnepélyes irodalmi megemlékezés az

1956-os Magyar Forradalomról és Szabadságharcról

© Copyright Mikes International 2001-2007

Sulyok Vince

Gondolatok a 'GLORIA VICTIS 1956' kapcsán

A világ nagy könyvtáraiban tucatszámra találunk könyveket, melyeket a magyar 1956-ról írtak. De közülük keveset forgathatunk akkora örömmel, mint a Tollas Tibor főszerkesztésében és önfeláldozó, fáradtságot nem kímélő munkájával létrehozott „Gloria Victis 1956" című Münchenben 1966 őszén a Nemzetőr kiadásában megjelent antológiát.

Nem tartozom ugyan azok közé, akik Tollas Tibor saját költészetét kicsit lekezelőleg szivesen nevezik konzervatívnak, retorikusnak. Már csak azért sem, mivel Tollas Tibor sokkalta több, mint ezek a versek, noha ezek misszió ja, jelentősége is vitathatatlan. Tollas Tibor a maga sokoldalú életművével egészen egyszerűen a MEGSZEMÉLYESÍTŐJE, LEGIGAZABB ŐRZŐJE az emigrációban 1956 szellemének. Ő még többszöri súlyos betegsége idején se szűnt meg azért tevékenykedni, azon fáradozni, hogy másokban, minél többekben, ébren tartsa a magyar forradalom iránti hűséget. Tette ezt nem utolsó sorban lapjával, a Nemzetőrrel, tántoríthatatlan bátorsággal képviselve mindig azt az igazat, amiben teljes meggyőződésével hitt. De tette ezt személyes fellépésével is, bejárva szinte a földkerekség egészét, ahol magyar közösségek léteztek, hogy beszédeivel és — igenis! — saját maga által előadott „retorikus" verseivel tartsa a hitet, őrizze a reményt a szavaira éhezőkben.

Állítani merem azonban, hogy életének fő műve, fő tette a „Gloria Victis" címmel megjelentetett versgyűjtemény lett. Ebbe az antológiába gyűjtötte egybe a világ költőinek szine-java által az 1956-os magyar forradalomról írt verseket. Erre a gyűjtőmunkára senki nem volt alkalmasabb nála, aki nem csak óriási ismeretségi körrel rendelkezett ehhez, de óriási, legyőzhetetlen akadályt nem ismerő lelkesedéssel is.

Volt persze körötte költőbarát is számtalan, aki a maga nyelvterületén segített az aktuális költői anyag egybegyűjtésében, majd annak magyarra fordításában. De a LÉLEK emögött a hosszú és intenzív munka mögött — Tollas Tibor volt. Nála futottak össze a szálak. Ő tartotta a kapcsolatot az idegen költőkkel éppúgy, mint a fordítási munkában melléje állt barátokkal, vagy azokkal, akik „csak" beküldték neki azokat a verskincseket, amikre erre-arra, tudatos kutatással vagy a véletlen műveként ráleltek. Számtalan nagy nevet találunk e versek szerzői között, de szívünket a névtelenebbek írásai is éppen úgy meghatják, mert belőlük is a magyarság iránti megbecsülés, elismerés és szeretet hangja sugárzik felénk.

Hadd zárjam hozzászólásomat, véleménynyilvánításomat, vallomásomat Tollas Tibor néhány sorával egyik nekem írt leveléből: „Végtelenül megörültem levelednek. Nemcsak azért, hogy újabb irodalomtörténetileg eddig ismeretlen versre bukkantál, hanem, hogy **érzed**, mennyire az utókornak szól ez a könyv és mennyire szép lesz, ha ezt a dokumentumot sikerül létre hozni." Tollas Tibor életével és sokoldalú tevékenységével a legteljesebb mértékben rászolgált arra, hogy 1956-al kapcsolatban nevét a legelsők közt említsük!

© Copyright Mikes International 2001-2007

MELLÉKLETEK

- A Tanulmányi Napok előadóinak életrajza
- Sajtóközlemény

© Copyright Mikes International 2001-2007

A Tanulmányi Napok előadóinak életrajza

Arday Géza (Budapest, 1973)

Tanár, irodalomtörténész, minisztériumi tanácsos. A Károli Gáspár Református Egyetemen szerezte meg tanári diplomáját. Az Osztrák-Magyar Európaiskola tanára volt két évig, majd a Környezetvédelmi Minisztérium tanácsosaként szemléletformálással foglakozott. Jelenleg az Európa 2000 Középiskola tanára. Számos irodalomtörténeti tanulmány szerzője, eddig két kötete látott napvilágot.

Beke Albert (Nádudvar, 1934)

1956-ban szerzett magyar szakos tanári diplomát a debreceni egyetemen, ahol 1959-ben doktorált. Az Adyról írt könyvével 1997-ben szerzett Ph.D. fokozatot. Öt évig a Debreceni Egyetem Könyvtárában dolgozott, majd budapesti középiskolákban tanított. 1994-től a Károli Gáspár Református Egyetemen tanára lett. Nyugdíjbavonulása után a Környezetvédelmi Minisztérium főosztályvezetője volt. 1953 óta jelennek meg publikációi (Irodalomtörténeti művek és kritikák). 1995-ben megkapta a Táncsics Mihály Alapítvány 'Irodalmi Kritikusi Díj'-át. Eddig húsz kötete jelent meg (Adyról, Gyulai Pálról, Illyésről, Latinovitsról, Márairól, Mikszáthról stb.); az első önálló könyve csak 1994-ben jelenhetett meg.

Biernaczky Szilárd (Budapest, 1944)

Olasz-néprajz-magyar szakon szerzett egyetemi diplomát az ELTE-n. Emellett zeneszerzés-zeneelmélet tanári oklevél, valamint újságírói diploma birtokosa. Széleskörű kiadói gyakorlattal rendelkezik: Filológiai Közlöny (MTA folyóirata) szerk. 1970–1974; a KÓTA (Kórusok Országos Tanácsa) folyóirat szerk. 1983–1988, az ELTE Afrikai Kutatási Program igazgatója 1982-1992, a Program kiadványainak a megjelentetése, két folyóirat különszám szerkesztése (Helikon 1986, Neohelicon 1989, Afrika-különszámok), a Mundus Kiadó mintegy 130 kötetének sajtó alá rendezése, szerkesztése, 1992–2005. 2001-ben Kós Károly nemzetközi konferenciát rendezett. Publikációk: 1 tanulmány-kötet megjelenőben, 7 tudományos kötet szerkesztése saját tanulmánnyal és más írásokkal, mintegy 80 tanulmány, 170 kisebb cikk, 190 könyvismertetés, 140 lexikoncikk. 200-nál több rádióműsorban szerepelt, 30-nál több tudományos előadást tartott Magyarországon és külföldön.

Csicsery-Rónay István (Budapest, 1917)

Közíró, szerkesztő, kiadó. A bécsi konzuli akadémián és a budapesti Tudományegyetemen tanult, 1940-ben lett államtudományi doktor, majd a budapesti Műegyetem közgazdaságtudományi szakát is elvégezte. A háború alatt katona, majd bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba. 1945-47-ben a Kisgazdapárt külügyi osztályának vezetője. Az ÁVO belekeveri az ún. „összeesküvési perbe". Letartóztatják és hónapokig fogva tartják. Szabadulása után elmenekül Magyarországról. 1949-ben kivándorol az Egyesült Államokba, ahol a washingtoni Katolikus Egyetemen könyvtárosi szakot végez. 1953-tól nyugdíjazásáig a Marylandi Egyetem könyvtárának tisztviselője. 1951 januárjában indította el és adta ki 1964-ig a *Hírünk a világban* című folyóiratot. 1954 óta működteti Occidental Press nevű kiadóvállalatát, amelynek gondozásában a nyugati magyar irodalom több jelentős műve látott napvilágot.

Czigány Lóránt (Sátoraljaújhely, 1935)

Londonban élő író, publicista és irodalomtörténész. A forradalom után fiatalon ment külföldre. Angol nyelvű irodalomtörténete (1984), melyet a patinás Oxford University Press adott ki, a magyar irodalom első nem marxista szintézise a Halotti beszédtől Hajnóczy Péterig. A kaliforniai és a londoni egyetemen tanított magyar irodalmat; tudományos munkásságának eredményei angolul, németül és franciául jelennek meg. Az utóbbi harminc évben az 1945 utáni magyar irodalommal is foglalkozik, s 1980-ban elsőnek írta le, hogy a moszkovita főhatalom hogyan államosította a magyar irodalmat, hogyan zúzta szét annak értékrendjét, s hogyan terelte az írókat egy akolba, hogy a központ által előírt hangnemben énekeljenek.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Farkas Flórián (Kolozsvár, 1967)

Mérnöki tanulmányait a Budapesti Műszaki Egyetem Villamosmérnöki Karán és a párizsi Ecole Normale Supérieure de Cachan-on, MBA tanulmányait az angliai Henley Management College-on folytatta. Okleveles villamosmérnök, MBA. 1992-től Hollandiában él. Évekig tudományos kutatóként dolgozott a Delfti Műszaki Egyetemen. 1996-tól az IBM munkatársa, IT- és menedzsmentkonzultáns. A hágai székhelyű Mikes International kulturális szervezet alapító tagja és vezetője.

Gömöri György (Budapest, 1934)

1956 óta él Angliában (1956-ban a forradalom alatt az ´Egyetemi ifjúság´ című lapot szerkesztette). 32 évig tanított a Cambridge-i Egyetemen lengyel és magyar irodalmat. Jelenleg Emeritus Fellow-ja a Darwin College-nak. Magyarul és angolul publikál. Magyarul megjelent eddig 8 verseskötete, a legutóbbi 2000-ben a Kortárs kiadónál Budapesten, továbbá esszéi és irodalomtörténeti művei is jelentek meg magyarul. Angolul jelent meg legutóbb *´Magnetic Poles´* című esszékötete a modern lengyel irodalomról, azonkívül egy saját versválogatása (1996, 1998), továbbá számos versfordítása angolra (Radnóti, Petri, modern magyar költők antológiája). Költői díjai: Quasimodo Emlékdíj (Balatonfüred), Ada Negri Díj (Lodi, Itália).

Kibédi Varga Áron (Szeged, 1930)

1948 óta él Hollandiában. Franciát és arabot tanult az amszterdami, leideni és párizsi egyetemen. 1966-tól 1995-ig a francia irodalom, 1986-tól 1995-ig egyben az összehasonlító művészetelmélet professzora Amszterdamban. A Holland Királyi Tudományos Akadémia és a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Több könyve jelent meg franciául és magyarul, valamint négy verseskötete magyarul. A Mikes Kelemen Kör alapító tagja.

László Noémi (Kolozsvár, 1973)

1996-ban szerez magyar-angol tanári diplomát a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen. Szakfordításból és tolmácsolásból él. Első verseskötete 1995-ben jelent meg, *Nonó* címmel. Ezt követte még három, *Az ébredés előterében* -1996, *Esés után* – 2000, *Százegy* – 2004. 1998 és 2001 között Budapesten az ELTE Modern angol irodalom doktori programjának volt hallgatója. Ebben az időszakban nyílt alkalma William Butler Yeats verseket, William Hazlitt esszéket, William Blake, Dorothy Wordsworth, Mary Shelley levél- és naplórészleteket magyarra fordítani. Előreláthatóan jövőre jelenik meg első gyerekvers-kötete. A Román Írószövetség debüt díját, a Magyar Írószövetség Sziveri díját, a Tokaji Írótábor díját, a Petőfi Sándor irodalmi díjat, az Irodalmi Jelen vers-díját, illetve a Nizzai kavics díjat mondhatja magáénak.

Makkai Ádám (Budapest, 1935)

Nyelvész, költő, könyvkiadó. A budapesti Tudományegyetemen magyart és franciát tanult. Az 56-os forradalom után Nyugatra menekült. A Hawaii-szigeteken, Honolulúban 1958 és 1960 között középiskolai tanár volt. A Harvard Egyetemen orosz-francia szakot végzett, a Yale Egyetemen 1965-ben nyelvészeti doktorátust szerzett. 1963-64-ben Kuala Lumpurban tanított. 1967-ben Chicagoban a University of Illinois-n az angol nyelv tanára lett. Több szakfolyóirat szerkesztőségének tagja. Magyarul verseket, tanulmányokat és kritikákat ír. Szerkesztője és kiadója a kétkötetes *'IN QUEST OF THE MIRACLE STAG'* című műnek, amely 700 év teljes magyar költészetét mutatja be angol fordításban. 1997-ben megkapta a Hollandiai Mikes Kelemen Kör *Magyar Irodalmi Figyelő* díját.

Neubauer János (Budapest, 1933)

1956-ban hagyta el Magyarországot, az Egyesült Államokban tanult és tanított. 1983-tól a Universiteit van Amsterdam professzora az összehasonlító irodalom területén. Publikációi között találhatóak a következő könyvek: *´The fin-de-siècle Culture of Adolescence´*, *´The Emancipation of Music from Language´*, *´Novalis´*. Kiadója egy négy kötetes, a közép-kelet-európai irodalomtörténetet feldolgozó műnek.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Sipos Gyula (Budapest, 1935)

Irodalomtörténész, kritikus, rádiószerkesztő. Tanulmányait a budapesti Pedagógiai Főiskolán végezte. Az 1956-os forradalom bukása után menekült el Magyarországról, s Párizsban telepedett le. A Sorbonne-on szociológiából, francia nyelvből és irodalomból szerzett diplomát. Francia kiadók lektora, a Szabad Európa Rádió külső munkatársa, 1989-től 1991-ig párizsi szerkesztőségének vezetője. 1980-ban megkapta a Magyar Műhely *Kassák-díj*át, 1991-ben a Hollandiai Mikes Kelemen Kör *Magyar Irodalmi Figyelő* díját. Fő érdeklődési területe a modern magyar és francia irodalom.

Sulyok Vince (Ménfő, 1932)

Egri főiskolai hallgatóként vett részt a 1956-os forradalomban, amiért utóbb el kellett hagynia Magyarországot. Rövid kitérőket követően Norvégiában talált második otthonára, ahol újabb diplomát szerzett, majd az Osloi Egyetemi Könyvtárban évtizedeken át volt a közép- és kelet-európai részleg (s benne a bőséges hungarica-gyűjtemény) szakértője és vezetője. A norvég, a német, az orosz és a magyar irodalom jeles műfordítója: József Attila, Illyés Gyula, Weöres Sándor, Pilinszky János, Csoóri Sándor, Kányádi Sándor verseit az ő fordításában ismerhette meg a norvég olvasó. Sok éves munkájának eredményeképp 1995-ben megjelent az *Ungarns Historie og Kultur* (*Magyarország története és művelődése*) című, 700 oldalas, enciklopédikus mű, mely hiteles és bőséges ismeretet közvetít a magyar kultúráról a skandináv világ számára.

Szigeti László (Dunaszerdahely, 1949)

Dunaszerdahelyen és Pozsonyban újságíróként dolgozott, majd a kassai Thalia Színház dramaturgja lett. 1989-ben egyik alapítója, és első alelnöke a rendszerváltó Független Magyar Kezdeményezésnek. Megalakulásától, 1991-től igazgatója a pozsonyi Kalligram Könyvkiadónak, amely azóta közel hatszáz magyar és négyszáz szlovák nyelvű könyvet, és mintegy 250 magyar, illetve szlovák nyelvű folyóiratszámot jelentetett meg. Vezetése alatt a Kalligram több mint negyven huszadik századi magyar író és társadalomtudós könyvét jelentette meg szlovákul. Saját publicisztikájából *Csendek útjain* címmel közölt kötetnyi válogatást. Vaclav Havel cseh, Mádl Ferenc magyar állami díjjal ismerte el tevékenységét. Szabad Sajtó-díjas. 2005 áprilisában ő kapta meg elsőként a *Nemzetközi Visegrád Díj*at, amelyet Lengyelország, Magyarország, Csehország és Szlovákia kulturális miniszterei közösen ítélnek oda olyan személyiségnek, aki tevékenységével elősegíti a közép-európai szellemiség erősödését.

Tóth Miklós (Szekszárd, 1925)

Jogász, református theológus. Tanulmányait Budapesten, Amszterdamban és Leidenben végezte. A hollandiai AEGON Biztosítótársaság ny. igazgatója. A Mikes Kelemen Kör alapító tagja. 1949 óta él Hollandiában.

Vallasek Júlia (Kolozsvár, 1975)

Irodalomtörténész, kritikus, műfordító. Egyetemi diplomát 1998-ban a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetemen, Ph.D. fokozatot 2003-ban a Debreceni Egyetemen szerzett. Jelenleg a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem adjunktusa. Megjelent könyvei: *Sajtótörténeti esszék* (tanulmányok) 2003, *Elváltozott világ* (monográfia), 2004 *Lassú utazások könyve* (esszék, kritikák) 2005.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Sajtóközlemény

Hága, 2006. szeptember 30.

A Hollandiai Mikes Kelemen Kör és a Mikes International közösen ezévben szeptember 21. és 24. között Elspeetben rendezték meg a hagyományos évi MIKES TANULMÁNYI NAPOKAT — 1959 óta sorrendben a 47-et — a következő címmel:

MAGYAR KULTÚRA I.
MAGYAR IRODALOM WORLD-WIDE

Három pólus: Magyarország, Utódállamok, Nyugat

Amint a címből kiviláglik, mi a magyarságot, a magyar kultúrvilágot világviszonylatban szemléljük és éljük meg. A Magyar Szellemi Hazában élünk, amely határtalanul az egész Földön létezik. Magyarország a magyarság számára ma már nem meghatározó jellegű. E Szellemi Hazának három pólusa van: Magyarország, az Utódállamok és a Nyugat. A magyarság azok egésze, akikben a magyar történelem egyetemes emberi értékvilága él. Erre ráébred az, aki idegen környezetbe kerülve rákényszerül önmaga újraértékelésére. Ebben a helyzetben találja magát a magyarságnak mind nagyobb része. Ehhez önálló, egyetemes bölcseleti kiindulópontra és konzekvensen átgondolt világképre van szükség, mert másképpen divatok, frázisok és manipulációk játékszerévé válunk. Ezért szentelünk különös figyelmet a Kolozsvári Filozófiai Iskolának — Böhm Károly, málnási Bartók György, Ravasz László, Makkai Sándor, Tankó Béla, Tavaszy Sándor, Kibédi Varga Sándor és mások —, mert az a 19. század végétől kezdve magyar talajon és világos magyar nyelven független, rendszeres és nyitott eszmevilágot épített ki a kanti kriticizmus kemény alapjain, beleágyazva az egyetemes emberi gondolkodásba. Ha ez az iskola sokak számára eleddig nem ismert, ez csak azt bizonyítja újra, hogy a 20. század különböző buktatói és a magunk hibái e tekintetben is megakadályoztak bennünket saját értékeink felismerésében és felhasználásában. Hasonló jelenségeket látunk más kis népeknél is. Mindez nem jelent előítéletet. Körünkben a humánus gondolkodás, az akadémiai szabadság és nyíltság érvényesül. Frázismentesen. Ez a tény azonban arra kötelez, hogy magyar kultúrvilágunk egyetemes emberi kincsestárát — melynek értékeit és hiányait külföldön gyakran élesebben látjuk, mint ha magyar társadalmi közegben élnénk — tovább gyarapítsuk. Ezt igyekszünk tenni 1951. óta — azaz 55 év óta — a Hollandiai Mikes Kelemen Körben s 2001. óta a Mikes International-ben.

E Tanulmányi Napok a Magyar Kultúra kitáruló egészének szentelt sorozat első részét képezik, ezért áll a főcímben: Magyar Kultúra I.

MIKES IRODALMI DÍJ

A Tanulmányi Napok keretében a Kör '**MAGYAR IRODALMI FIGYELŐ**' irodalmi díját **Czigány Lóránt** (London), ismert író és irodalomtudós laudatioja alapján **Podmaniczky Szilárd**-nak (Szeged) ítélte oda *'Megfricskázott grimaszok, Podmaniczky Szilárd történetkéi'* címmel tartott előadásában. A díjról diploma és emlékérem tanúskodik.

© Copyright Mikes International 2001-2007

ELŐADÁSOK (időrendi sorrendben):

Tóth Miklós, elnök (Hága) megnyitójában említette, hogy mindenkinek a gondolatai a magyarországi eseményeknél vannak. Idézte Berzsenyi szavait: '*Minden ország támasza-talpköve a tiszta erkölcs, mely ha megvész, Róma ledől s rabigába görbed'.* Aláhúzta, hogy a magyar történelemben 'az utcának' jogai és kötelességei vannak. Ezt bizonyítja 1848. március 15. és 1956. október 23. Ott, ahol az alkotmány erkölcsi krízisek megoldására nem nyit lehetőséget, ott az utca kötelessége az erkölcsi törvénynek érvényt szerezni. A mai magyarországi krízis erkölcsi krízis és nem politikai.

Kibédi Varga Áron (Amszterdam) témabevezető előadásában a meghívóban közzétett témaleírást bontotta ki, kiemelve a Nagy Magyar Emigráció különböző részeinek a szerepét időben és térben az egyetemes magyar szellemi élet szempontjából.

Arday Géza (Budapest) *'Lélegeztetőkészüléken tartott kultúra: a magyarországi irodalom helyzete'* címmel hivatalos adatokra hivatkozva mutatta be a jelenlegi magyarországi könyv-, illetve kulturális lapkiadás állami támogatási rendszerét, amely nagyvonalakban szerves folytatása a Kádár-rendszer államosított irodalompolitikájának. Az előadó óvatos optimizmusának adott hangot, amikor vázolta ennek a jelenlegi helyzetnek kívánatos megoldási lehetőségeit.

'A magyar kultúra kiadói és terjesztői' című esti beszélgetésben **Szigeti László** (Pozsony), a *Kalligram kiadó* igazgatója és **Csordás Gáborné** (Pécs), a *Jelenkor Kiadó* marketing-igazgatója adtak képet munkájukról. Kitűnt, hogy a magyarnyelvű tudományos művek kiadása a kellettéhez viszonyítva elmarad. Szépirodalmi művekben nincs hiány. Ezek iránt van is érdeklődés. Az elektronikus könyvkiadás növekvőben van, de ez csak részben befolyásolja a papíron történő könyvkiadást, szépirodalmi területen pedig szinte semmiképp. Öröm volt számunkra, hogy e két kiadóban azon barátainkat is üdvözölhettük, akik a Mikes Kelemen Kör két könyvét adták ki 2001. előtt: a Jelenkor *'Az Új Század Küszöbén'* c. könyvünket (1998) és a Kalligram az 50 éves jubileumra készült *'Számadás'* c. kötetünket (2001).

Sulyok Vince (Oslo) *'A magyar szó és gondolat – északi fordításokban. A fordítói tevékenység fontossága és misszió*ja' c. előadásának leírt szövegét — betegsége miatt — Kibédi Varga Sándor olvasta fel. Ebben a szerző összefoglalta hogyan jutott el Ménfőcsanakról Osloig, s hogyan lett a magyar, illetve a skandináv kultúra tolmácsolója a messzi északon. Beszámolójában kiemelte a műfordítás kulcsfontosságát, amelynek ő évtizedek óta művelője. A személyes hangú előadást néhány vers felolvasása zárta, amelyeket az író norvég, svéd, dán, illetve orosz nyelvből ültetett át magyarra.

Vallasek Júlia (Kolozsvár) *'Világok változása. Az erdélyi irodalom fordulópontjai'* címmel az erdélyi magyar irodalmi élet nemzetformáló és megtartó szerepét elemezte. Különösen az 1940-44 közötti periódusra fordított figyelmet, amely a hőskort lezáró néhány évet foglalja magában. Külön hangsúlyozta, hogy ez nemcsak az erdélyi irodalmi élet megszületését és izmosodását jelentette, hanem önállósodását is, a Budapest-centrikusság megszűnését.

Neubauer János (Amszterdam) '*Pest-Buda eltűnt kultúrái*'-t mutatta be, az 1790-1850 közötti periódusra koncentrálva. Előadása nemcsak azért volt izgalmas, mert olyan kultúrák bemutatására került sor, amelyek mára jórészt eltűntek, hanem azért is, mert ezáltal nyilvánvalóvá vált, hogy az akkori Pest-Buda Európa egyik legsokszínűbb városa volt, híven Magyarország ezeréves multikulturális történelmi hagyományaihoz.

Farkas Flórián (Hága) áttekintést nyújtott a *Mikes International* működéséről annak 5. évében, amelyben többek között tematikusan bemutatta az elmúlt évben kiadott 33 kötetet. Külön kiemelte az idén március 15-én meghirdetett *Böhm-Bartók Díj*at.

© Copyright Mikes International 2001-2007

A pénteki napot **Arday Géza László Noémi**-vel (Kolozsvár) folytatott *Irodalmi Párbeszéd*e zárta, amelyben László Noémi költői munkásságáról és életfelfogásáról vallott.

Beke Albert (Budapest) *'Népfi vagy kegyenc? — Illyés Gyula és a hatalom'* c. előadásában éles kritikai megvilágításba helyezte Illyés Gyulának a kommunista periódusban betöltött szerepét. Az előadást heves vita követte. Az eszmecserében felmerült a kérdés, hogy miként kell és lehet megítélni egy diktatórikus helyzetben élő írót írásai alapján. Ugyanakkor az is világos lett, hogy etekintetben kinek-kinek saját sorsa és élményei szerint más-más referenciapontjai vannak. Fel kell ismernünk a kép sorsszerű sokrétűségét, amely mindenkit másként érint, aki az 1949 utáni Magyarországon élt.

Gömöri György (London) *'Magyar Irodalmi peregrináció: nyugati és kisebbségi magyar irodalmi összjáték'* címmel adott áttekintést a nyugati magyar irodalom életéről az elmúlt 50-60 év alatt. Ebből kivilággott, hogy milyen sokoldalú volt az emigráció magyar irodalma. Egyben az is kitűnt, hogy milyen jó kapcsolat állt elő ezen irodalom és a kisebbségben élő magyarság irodalma között. Ez mindmáig fennáll.

Sipos Gyula (Párizs) *'Magyar Színház Franciaországban (különös tekintettel Josef NADJ Orléans-i JEL-színházára)'* címmel rövid bevezető után két filmet mutatott be a magyarkanizsai Nagy József művészetéről, amely nagy érdeklődésnek örvend Franciaországban. Ez az eredeti színházi megközelítés új dimenziót jelent nem csupán a magyar, hanem az európai színházművészetben is.

'GLORIA VICTIS 1956' címmel ünnepélyes megemlékezés történt az 1956-os Magyar Forradalomról és Szabadságharcról nem-magyar költők művei felolvasásával a Tollas Tibor, valamint Gömöri György és Sulyok Vince által összeállított hasoncímű kötetből, amely eredetileg 1966-ban jelent meg Münchenben a NEMZETŐR gondozásában, s amelyet a Mikes International 2006-ban elektronikusan megjelentetett. A költeményekből kitűnt, hogy a magyar forradalom milyen mélyen érintette és rázta meg az egész világ minden népét és azok íróit. A verseket **Szűcs Enikő** (Nagyvárad), **Gömöri György** és **Juhász István** (Leiden) olvasta fel.

Az **Irodalmi Est** folyamán **László Noémi**, **Balázs Imre József** (Kolozsvár), **Gömöri György** és **Kibédi Varga Áron** olvasott fel költeményeiből.

Az Irodalmi Est után szokás szerint a vezetőség **Fogadást** adott, amelyen a jelenlevők a késő éjszakáig együtt voltak, erősítvén a barátságot, amely a Mikes-találkozóknak lényeges eleme.

Farkas Flórián tartotta a záróelőadást, *'Magyar szellemvilág world-wide'* címmel, amelyben Bartók Györgynek *'Faj, Nép, Nemzet'* és Kibédi Varga Sándonak *'A Magyarságismeret Alapfogalmai'* című írásaira utalva többek közt említette azon gondolatokat, amelyeket fentebb a bevezetőben összefoglaltunk. Külön kiemelte málnási Bartók Györgynek a magyarság lényegéről írott megszívlelendő sorait: '*Mert a nemzethez való tartozás nem egy biológiai folyamat, vagy gazdasági és megélhetési lehetőség, nem is egy államban való élés következménye, illetve függvénye, hanem tisztán és kizárólag szellemi fejlés, amely tehát a szó legteljesebb értelmében organikus és törvényekhez kötött: a szellem törvényeihez.*' Továbbá: *'Tudományt, művészetet, gépeket hozni lehet külföldről is, de lelket hozni sehonnan sem lehet. A nemzet lelkisége éppen a hagyományban gyökerezik.... Aki egy nemzet tagja akar lenni, annak ebbe a hagyományba kell bele nőnie. Ez olyan tény, amelyen semmiféle bölcsesség nem változtathat.'* Az előadást hosszú eszmecsere követte.

Tóth Miklós, elnök zárta be a *Tanulmányi Napok*at, hangsúlyozva a magyar emigráció felelősségét a magyar kultúrvilág értékeinek a megőrzéséért, ápolásáért és továbbfejlesztéséért. Ez a felelőség ma talán nagyobb mint a múltban volt. Az emigráció nő és nőni fog. Utalt az egymástól eltérő nézetek és felfogások aktív ápolásának a jelentőségére, amely a Mikes Kelemen Körben kezdettől fogva fontos szerepet játszott és játszik mindmáig. Az egyvéleményűség a szellem halála.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Az előadóknak köszönetünk jeleként a Mikes International irodalmi köteteiből nyújtottunk át példányokat.

Szombat délután **'Magyar kulturális foglalkozás az ifjúság számára'** címmel **Visserné Szendi Ágnes** (Hága) tartott kulturális foglalkozást, amelynek keretében Jókai és kora került bemutatásra, valamint *'A kőszívű ember fiai'* c. film levetítésre, amelyet megbeszélés zárt le. A műsort **Vancsó Klára** (Hengelo) szervezte.

A TANULMÁNYI NAPOK ELŐADÁSAI FOLYAMATOSAN MEGJELENNEK A 'MIKES INTERNATIONAL' FOLYÓIRATBAN, MAJD EGYBEGYŰJTVE KÖNYV ALAKBAN IS (ELŐRELÁTHATÓAN 2007 KÖZEPÉN).

***

Jelenlegi terveink szerint jövő évi Tanulmányi Napjainkat 2007. szeptember 27-30. rendezzük meg szintén Elspeetben. Ennek központi témája lesz: *Magyar Szellemi Műhelyek World-Wide.* Kérjük, jegyezd ezt már most fel naptáradba.

***

A *Hollandiai Mikes Kelemen Kör*t Hollandiában tanuló magyar egyetemi hallgatók alapították 1951-ben Utrechtben. A Kör évenkénti Tanulmányi Napjait 1959 óta rendezi meg. Ezeken a magyar szellemi élet számos jeles képviselője részvételével egy-egy a magyarságot érintő kérdésről cserélnek eszmét a sok országból összegyűlt jelenlevők. A Kör Hollandiában havonta rendez tudományos és irodalmi előadásokat, rendszerint a vianeni Magyar Otthonban. A Kör a múltban 15 könyvet adott ki, jórészt az elhangzott előadások anyagából.

A 2001-ben alapított *Mikes International* a Hollandiai Mikes Kelemen Kör szellemiségét kívánja tovább vinni és azt az egész világon igyekszik előmozdítani. Jelenlegi tevékenységi köre kiterjed a Mikes International című negyedévi lap kiadására, könyvkiadásra, valamint kulturális összejövetelek szervezésére.

A **HOLLANDIAI MIKES KELEMEN KÖR** vezetősége

A **MIKES INTERNATIONAL** vezetősége

© Copyright Mikes International 2001-2007